

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

1946-1950 DÖNEMİNDE CHP’NİN SEÇİM ÇALIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN AKBALIK
(ST 9886)

Sorumlu Öğretim Üyesi
Yrd.Doç.Dr. Gökñur GÖĞEBAKAN

MALATYA 2006

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**1946-1950 DÖNEMİNDE CHP’NİN SEÇİM
ÇALIŞMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAKAN AKBALIK
(ST 9886)

MALATYA 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İş bu çalışma jürimiz tarafından, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı'nda Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

BAŞKAN

Adı, Soyadı, Ünvanı ve imzası

ÜYE

Adı, Soyadı, Ünvanı ve imzası

ÜYE

Adı, Soyadı, Ünvanı ve imzası

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2006

Adı, Soyadı, Ünvanı ve imzası

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

İ.Ü.
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Ana bilim dalınız Türkiye Cumhuriyeti Tarih Bilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr. Göknur Göğebakan danışmanlığında, yapmakta olduğum "1946-1950 Döneminde CHP'nin Seçim Çalışmaları" konulu yüksek lisans tezimi tamamlanmış olup ekte sunulmuştur.

Gereğini bilgilerinize saygılarımla arz ederim.11.09.2006

Ek : 5 Adet Yüksek Lisans Tezi Hakan AKBALIK

Mimar Sinan cad.
Erman sit. C blok No:8
MALATYA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

(ÇOK PARTİLİ HAYATIN TEMELLERİ)

A- CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN KURULUŞU	6
B- CHP’NİN YÖNETİM ANLAYIŞI	8
C- MİLLİ ŞEF DÖNEMİ	11
a- Olağanüstü Kurultay (26 Aralık1938).....	11
b- İkinci Dünya Savaşında Türkiye	13
c- II. Dünya Savaşının Türkiye’nin İç Politikasına Etkisi.....	21
ç- Varlık vergisi (12.11.1942)ve Toprak Mahsulleri vergisi.....	27
d- Köy Enstitüleri (17.04.1940).....	32
e- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (11 Haziran 1945).....	33

II. BÖLÜM

(ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ)

A- DÖRTLÜ TAKRİR	39
B- DEMOKRAT PARTİ	41
C- CUMHURİYET HALK PARTİSİ İKİNCİ OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI (10MAYIS 1946).....	46
Ç- 26 MAYIS 1946 BELEDİYE SEÇİMLERİ ÖNCESİ YEREL SEÇİMLER VE YEREL SEÇİMLERDE CHP ADAYLARININ BELİRLENMESİ.....	49
D- GENEL SEÇİMLER VE GENEL SEÇİMLERDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ ADAYLARININ BELİRLENMESİ.....	51
E- 26 MAYIS 1946 BELEDİYE SEÇİMLERİ.....	53
F- 21 TEMMUZ 1946 SEÇİMLERİ	61
G- RECEP PEKER DÖNEMİ (5 AĞUSTOS 1946 – 9 EKİM 1947).....	63
a- Matbuat Kanununda Yapılan Değişikler	65
b- Meclis’te Sert Tartışmalar	66

c-	Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kurultayı ve Hürriyet Misakı.....	67
ç-	1947 Ara Seçimleri.....	68
d-	12 Temmuz Beyannamesi	71
Ğ-	HASAN SAKA DÖNEMİ (9 EKİM 1947 – 14 OCAK 1949)	73
a-	Cumhuriyet Halk Partisi 7. Büyük kurultayı(18 Kasım 1947).....	74
b-	Millet Partisi	75
c-	17 Ekim 1948 Ara Seçimleri	76
H-	ŞEMSETTİN GÜNALP DÖNEMİ (15 OCAK 1949 - 22 MAYIS 1950) .	78
a-	DP İkinci Kurultayı (20 Haziran 1949)	79

III. BÖLÜM

(14 MAYIS GENEL SEÇİMLERİ)

A-	SEÇİM KANUNU	81
B-	CHP SEÇİM STRATEJİSİ	83
C-	KANUNİ ÇALIŞMALAR	92
Ç-	CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN SEÇİM BEYANNAMESİ.....	97
D-	14 MAYIS 1950.....	101
E-	EKSERİYET USULÜ	105
F-	CHP'NİN SEÇİMİ KAYBETMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	106
G-	1946 VE 1950 GENEL SEÇİMLERİNİ MUKAYESESİ	108
	SONUÇ	111
	EKLER.....	117
	BİBLİYOGRAFYA	261

ÖNSÖZ

1946 - 1950 yılları arasında yaşanan, çok partili sistemin kurulmasını gerektiren kuvvetler ve sistemin getirdiği değişiklikler ülkemizin demokratikleşme sürecinde çok önemli bir yere sahiptir. Zira tarihi yönden büyük önem arz eden bu dönem ülkemizdeki siyasi gelişmelerin sonraki akışını belirlemede de birinci derecede rol oynamıştır. Bu dönemde Türkiye'deki sosyal güçler kendilerini partiler halinde ifade etme imkânı bulmuşlardır. Gerçektende çok partili hayata geçiş kararı eşine ender rastlanan bir olaydır. İşte böyle bir dönemde İdari kadrosunu kurmuş, kendine mahsus bir sosyal yapı ve siyasi bir felsefe oluşturmuş ve kuvvetini bunlara dayandırmış bir partinin, yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin üstlendiği rol ve yapmış olduğu çalışmalar konumuzun esasını meydana getirmiştir. Bu dönem ve bu dönemin yaşanarak demokrasi yolunda büyük bir aşamanın kat edilmesinde etkisi olan güçlerin iyi incelenmesi, Türkiye'nin hem bugünkü ve gelecekteki iç siyasetinin hem de genel değişme seyrinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağına inanmaktayım. Türkiye'nin kaydettiği ilerlemenin en önemli delili bu dönemdir.

Ülkemiz tarihinde önemli bir yer teşkil eden 1946 – 1950 döneminde, çok önemli bir rol üstlenen CHP'nin, bu dönemdeki seçim çalışmalarını incelediğimiz konumuz, üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde, çok partili hayata geçiş döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için bu dönem için gerekli zemini hazırlayan tarihi temellere ve aşamalara dış etkileri de göz ardı etmeden değinilmeye çalışılmıştır. Çünkü Türkiye'nin son iki yüz yıllık tarihi, bir değişme ve yenileşme tarihidir. İkinci bölümde ise, çok partili hayata geçişte en önemli mücadele dönemini CHP'nin çalışmaları yönünden ama bu mücadeledeki başta DP olmak üzere diğer güçlerinde etkileri belirtilerek incelenmiştir. Üçüncü bölümde, ülkemizin tarihi değeriyle en önemli seçimlerinden biri olan 14 Mayıs

1950 seçimlerini ele alarak CHP'nin bu seçimlere hazırlanışı ve çalışmaları ele alınmıştır. Çünkü 14 Mayıs 1950 seçimleri demokratikleşmede önemli adımların atıldığı, büyük değişikliklerin yaşandığı seçimler olmuştur. Seçim yasası değişmiş, ilk defa “gizli oy” ve “açık tasnif” ilkesi getirilmiş, ayrıca partilere radyodan propaganda amacıyla eşit oranda yararlanma imkânı getirilmiştir. Tabii ki tüm bu gelişmelerde CHP'nin üstlendiği rol göz ardı edilemez. Çünkü Türkiye’de ilk defa bir seçimle iktidar değişmiştir.

Dünyada eşine ender rastlanır bir şekilde ve hızla bu dönemi yaşayan asil milletimiz, çok ağır şartlara rağmen aştığı demokrasi basamaklarıyla, sağduyulu ve karakterli yapısını, milletimizi tükenmiş tarihi milletlerden sayan tüm dünyaya bir kez daha göstermiştir. Öncelikle tüm desteklerinden dolayı sevgili eşim Yasemin Akbalık’a sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Bana böyle önemli ve zevkli konuyu çalışmamı öneren ve her türlü yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sn. Hocam Yrd. Doç. Dr. Göknur Göğebakan’a teşekkür ederim. Ayrıca, gösterdiği yakınlık ve manevi destekleriyle araştırmama katkı sağlayan Sn. Doç. Dr. Mehmet Karagöz’e; üzerimizden ilgi ve yardımlarını asla eksik etmeyen Sn. Yrd. Doç. Dr. Sabit Duman’a sonsuz şükranlarımı sunar, bizler gibi daha nice araştırmacılara rehberlik etmeleri için tüm değerli hocalarıma sağlıklı ve uzun bir ömür dilerim.

Malatya 2006

Hakan AKBALIK

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
B	: Birleşim
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fıkrası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MP	: Millet Partisi
O	: Oturum
s	: Sayfa
T	: Toplantı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TD	: Tutanak Dergisi
Vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Türkiye'nin son yüz elli yıllık tarihi, öncelikle kültürel ve siyasi bir mahiyette tezahür edip buna bağlı olarak ekonomik ve siyasi alanlarda da hızla yayılan, büyük bir değişme ve yenileşmenin tarihidir. Gerek iç gerekse dış amillerin etkisiyle demokrasi anlayışının yerleşmesi mücadelesi ve gayretleriyle dolu bu tarih süreci içerisinde, çalışmamızın başlığı hüviyetindeki dönem, geçirdiği ve getirdiği cereyanları ile şüphesiz en önemli bir dönemi teşkil eder. Prof. Kemal Karpat'ın da dediği gibi 1908–1911 devresi müstesna, belki de Türk tarihinin hiçbir devrinde 1945–50 yılları arasında olduğu kadar kesin siyasi faaliyet görülmemiştir. Bu devrenin iyi incelenmesi, Türkiye'nin hem bugünkü ve gelecekteki iç siyasetinin hem de genel değişme seyrinin anlaşılması için gerekli zemini sağlar. Yenileşme hareketinin ulaştığı seviyenin en iyi ölçüsü, 1946'dan sonra tartışılan meselelerinin, ileri sürülen fikirlerin ve iddiaların çeşitliliğidir. Türkiye'nin kaydettiği ilerlemenin en belli delili böyle bir devrenin meydana gelebilmiş olmasıdır. Bu devre ne kadar açık ve objektif bir şekilde incelenirse incelensin sonuçta Türk halkının siyasi olgunluğu, yenileşme ve demokrasi yolunda yaptığı başarılı gayretleri övme olur.

1946-50 yıllarının siyasi mücadelesi gerçekte siyaset alanında batılılaşmayı, yani çok partili demokrasi rejimini hedef tutan yeni bir reform hareketi idi. Memleketin kendi şartlarına ve geçmişine göre tarif edilip kısmen de yeni bir yorumdan geçirilen bu demokrasi anlayışının batı demokrasileriyle ortak bir amacı vardır: Siyasi hürriyetin ve emniyetin kurulması.¹

İşte bu çalışmamızda, siyasi hürriyetinin ve emniyetin kurulmasını amaç edinen demokrasi anlayışının gelişmesi sürecindeki en önemli dönemeçlerden biri olan 1946–50 yılları arasında, çok partili sistemin kurulması yönünde gelişen hızlı

¹ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996, s.35

siyasi cereyanlar içinde, yıllarca tek parti hüviyetinde olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin rolünü, o dönemde yapmış olduğu siyasi faaliyetlerini ele alacağız.

Ancak Cumhuriyet Halk Partisi'nin faaliyetlerini incelerken, hele de ülkemizdeki siyasi gelişmelerin sonraki akışında birinci derecede etkileyen bir dönemi yönlendiren faaliyetler olması hasebiyle bu konuyu tecrit edilmiş bir konu olarak ele almanın doğru olmadığı kanaatindeyim. Cumhuriyet Halk Partisinin bu dönem içerisindeki siyasi rekabeti ilk defa bu kadar amansızca yaşayarak yapmış olduğu çalışmaları, dolayısıyla etkilediği dönemi daha iyi anlayabilmek için ülkemizdeki demokrasi anlayışının gelişme sürecini genel safhalarıyla daha geriden başlayarak gözden geçirmenin yararlı olacağına inanıyorum. Takdir edilir ki; uzun süre tek parti yönetimindeki bir ülkenin ve yönetimdeki tek partinin bu önemli demokrasi dönemecine bir anda girmesi hiçbir yönden beklenemez. Ülkedeki ve tek parti yönetimindeki bu ani anlayış değişikliklerinin hazırlık safhası niteliğindeki dönemleri genel hatlarıyla siyasi, toplumsal ve kültürel olaylarıyla sentezleyerek incelerken dış dünyanın etkilerini de göz ardı etmemiz gerekir.

Kısacası böylesi önemli bir dönemin daha anlaşılır olabilmesi için geriye giderek Osmanlı döneminden itibaren demokratikleşme sürecini batılılaşma tecrübelerini ana hatlarıyla ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

I. BÖLÜM

(ÇOK PARTİLİ HAYATIN TEMELLERİ)

Türkiye’de seçimle gelmiş bir parlamentonun, demokratikleşme sürecinin köklerini Tanzimat dönemine kadar uzatabiliriz. Gülhane Hattı Hümayunu adıyla anılan Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecit’in (1839–1861) rızasıyla Reşit Paşa tarafından düşünülp yazılmış ve 3 Kasım 1839 günü İstanbul’da Gülhane meydanında okunmuştu (Reşit Paşa uzun zaman Paris ve Londra elçiliklerinde bulunmuştur.). Tanzimat Fermanı hiçbir teminat göstermeksizin, bütün vatandaşlara eşit haklar, mal ve can emniyeti vaat ediyor, mali(yeni vergi sisteminde), askeri ve adli sahalarda bazı reformlar ileri sürüyordu. Gerçektende Tanzimat, o zamana kadar doğrudan doğruya dokunulmamış bulunan siyasi ve kültürel alanlara reformların yayılması hareketi idi. Dönemin etkileri ilk örgütlü siyasi hareket sayılan Fedailer Cemiyetini doğurmuştur.¹ 1865 yılında bu cemiyetin ilham olduğu kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ise Osmanlılar arasında ilk büyük siyasi teşekküldü. Paris ve Londra’da faaliyet gösteren bu cemiyetin amacı meşruti idari sistemdi.

23 Aralık 1876’da 2.Abdülhamit tarafından Kanun-i Esasinin ilanı ilk Osmanlı parlamentosu oluşturularak 1. Meşrutiyet dönemi başlıyordu. Bu parlamento Batı Avrupa parlamentolarının sınıfsal yapısına göre daha etnik ve dini bir görüntüye sahiptir. Meclis-i Mebusan’ın önce 120 daha sonra 130 üyeden meydana gelmesi ve bunun 802nin Müslim 50’sinin de gayr-i Müslim olması kararlaştırılmıştır.²

¹ Bu cemiyetin üyeleri Çengelköy’deki Kuleli Kışlasında yargılandıkları için, bu olaya Kuleli Vakası da denir. Bkz.Uluğ İğdemir, Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma, Ankara 1937

² Bekir Sıtkı Baykal, “93 Meşruiyeti”, *Belleten* (1942),VI, s.63 vd.

93 Harbinin de etkisi ile meclisin dağılması bir anlamda geriye dönüş süreci başlatmıştır. Fakat meşrutiyet isteyenlerin lideri Ahmet Rıza Bey tarafından 1889'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti daha örgütlü bir muhalefet süreci sonunda 23 Temmuz 1908'de tekrar iki meclisli parlamento sistemini ülkeye getireceklerdir.² Meşrutiyetin ilanı ile Meclis-i Mebusan'ın siyasal sistem içindeki rolü artmıştır. Ayrıca bu dönemde fikir tartışmaları daha sistemli bir şekilde işlenmeye başladı. Hiç şüphe yok ki, bu fikir cereyanları (İslamcılık, Garpçılık, Türkçülük) devletin bekasına çare bulma arayışlarıydı. İkinci defa Meşrutiyet rejimini getiren Jön Türkler hareketi ve bu döneme imzasını atan İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta amacı Avrupai tarza parlamenter-meşrutî bir rejimi kurmaktır. Bunu da 1908 hareketinden sonra 1910 yılına kadar kısmen gerçekleştirdiği söylenebilir. 1908 seçimlerinde o ana kadar sadece Sultanı 1876 Anayasasına zorlayan bir siyasi dernek hüviyetindeki İttihat ve Terakki öne sürdüğü namzetleriyle keskinleşerek beş yıllık oldukça mücadeleci bir dönem karşımıza çıkarmıştır. Bu süreç iktidar-muhalefet diyalogunun serbestçe işleyebileceğini gösteren bir özelliğe sahiptir.³

Amacı, batı örneğine uygun parlamenter bir demokrasi rejimi kurmak olan İttihat ve Terakki 1910 yılından sonra amacının tersine uyguladığı baskılı dönem, azınlıklarının bağımsızlık emellerinin kendi milli siyasetleriyle bağdaştırmanın imkânsızlığındandır. Her ne kadar 1913'ten sonra demokratik bir süreç yaratamamışsa da, İttihat ve Terakki'nin yenileşme fikir ve teşebbüsleri yeni bir siyasetin temellerini atmıştır.. Jön Türkler, aslında hürriyet mücadelesinde büyük başarısızlığa uğramalarına rağmen bu alanda halka en büyük hizmeti vermişlerdir. Onların çok-partili, liberal demokrasi anlayışı daha sonraki kuşaklara geçti. İttihat ve Terakki'nin iktidara geçişinin ilk altı ayında bu sahada kendini gösteren

³ Tarık Zafer Tunaya, "İkinci Meşrutiyetin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, (Ankara 1976), s.82

hürriyet halkın hafızasına yerleşti, daha sonraki hürriyet ve demokrasi mücadelelerinin ilham kaynağı oldu.⁴

19.yy.'daki eğitimin yaygınlaşması, basın-yayın faaliyetlerinin gelişmesi siyasal hayata katılımı ve bilgilendirme düzeyini de artırmıştır. Oldukça sınırlı düzeyde kalmasına rağmen, kitlesel siyasi katılma araçlarının (seçimler, partiler, dernekler, dilekçe hakkı)ve dolaylı (iki dereceli) seçimlerle oluşmuş bir yasama organının siyasal süreçteki yerini alması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan olguların başında gelir.

Osmanlı Devleti 1914'te girdiği 1.Dünya Savaşı'ndan yenik çıkarken, Batı ile imzaladığı son antlaşma "Mondros Mütarekesi" ile elinde kalan son toprak parçası Anadolu'yu Batının sömürgeci devletleri karşısında savunmasız hale getirmiştir. Anadolu'nun haksız işgali karşısında Mustafa Kemal'in önderliğinde başlayan Milli Mücadele, tüm dünyaya sömürgeci güçlerle nasıl hak için savaşılacağını gösterircesine, Türk Milleti'nin gücünü bir defa daha ispatlarcasına zafere ulaşacaktır.

Konumuz açısından Türkiye'de demokrasini en güçlü işaretleri bu dönemde konulmuştur. Mütareke dönemi, 11 Nisan 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi tarihe karışırken, Ankara'da Mustafa Kemal'in önderliğinde milli mücadelenin meclisi: BMM 23 Nisan 1920 tarihinde toplandı. Bu dönemde partileşme ve dernekleşme bolluğu görülmektedir.⁵Anadolu'da işgale tepki ile doğmuş olan müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adı ile Sivas kongresinde birleşerek ulusal bir sembol olmuştur. Bu sembol birinci Büyük Millet Meclisi'ne hâkim olmuştur. TBMM'ne seçilen bütün milletvekilleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa_i Hukuk Cemiyetlerinin üyeleridir. Buna rağmen sonraki dönemde mecliste iki grup

⁴ K.H.Karpat,a.g.e., s.36

⁵ T. Z.Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, II*, İstanbul 1986, s.250.

oluşacaktır. Birinci grubun üyeliğini Mustafa Kemal yaparken, ikinci grubun öncülüğünü Hüseyin Avni (Ulaş), Ali Şükrü ve Selahattin(Köseoğlu) Beyler yapıyordu. Birinci grubun yaklaşık 200, ikinci grubun ise 60 üyesi vardı.⁶ Tunaya'ya göre ikinci grup'un şuhu istibdadını önlemek; bireysel egemenlikler yerine yasal egemenlikleri koymaktır. Yani ikinci grup Mustafa Kemal'in egemenlik kuracağı endişesiyle ve Onun etrafında oluşan Birinci Gruba karşı kurulmuştur.⁷ Millet Meclisi'nde Cumhuriyet rejimine doğru yönelen yenilikçi grupla saltanatı muhafaza etmek isteyen muhafazakârlar arasında örtülü ama gittikçe artan bir çatışma vardı.(Daha sonra M. Kemal'in belirttiği gibi, 1921 Anayasası, gerçekte Cumhuriyetin ilanı idi.)⁸

A- CUMHURİYET HALK PARTİSİNİN KURULUŞU

Meclisi az çok kontrol altına almadan yeni reformlara gidilemeyeceği belliydi. Bunun için de Lozan'da Müttefikler karşısında Türk halkından yeni itimat oyu almış ve Türk halkının o günkü fikir ve görüşlerini temsil eden bir hükümette çıkmanın isabeti ileri sürülerek meclisin kendi kendini 1 Nisan 1923'de feshedip yeni seçimlere gidilmesi sağlandı. Açılan seçim kampanyasında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla tanınan Mustafa Kemal'in meclis grubu hâkimdi. Dönemin resmi yayın organı olan Hâkimiyet-i Milliye Müdafaa-i Hukuk fırkası, Halk fırkası tabirleri birlikte kullanılmaktaydı⁹ Mustafa Kemal yapılacak seçimlerle ilgili olarak dokuz umdelik bir beyanname yayınlayarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini siyasi parti haline getireceğini açıkladı.¹⁰ Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti örgütlerine gönderdiği bir yazıda

⁶ Grup üyelerinin listesi için bkz. Ahmet Demirel, *Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul 1994, s.120–127

⁷ Hakkı Uyar, "Tarihe Nasıl Bakmalı? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin Avni Ulaş Örneği", *Toplumsal Tarih*, S.18, (Haziran 1995), s.58–64

⁸ K. Karpat, a.g.e., s.55

⁹ T. Z. Tunaya, a.g.e., s.559

¹⁰ 9 Umdenin tam metni için bkz. T. Z. Tunaya, a.g.e., s.580

cemiyet üyelerini seçim çalışmalarına katılmaya çağırmakta ve şunları söylemektedir: eğer ümidimiz veçhile Müdafaa-i Hukuk teşkilatımızın müntehap ve mutemetleri milletin arasına nail olurlarsa atiyen Büyük Millet Meclisi'nden de Halk Fırkası namı altında memleketin iradesi mesuliyetini deruhte edeceklerdir.

1923 seçimlerinin başarıyla sonuçlanması, Halk Fırkasının kurulmasına imkân sağladı. Ankara'da toplanan milletvekilleri Halk Fırkası tüzüğünü hazırlamaya başladılar. Halk Fırkası adıyla ilk toplantı 7 Ağustos 1923'de yapıldı. 9 Ağustos'ta yapılan ikinci toplantıda Halk Fırkası nizamnamesi incelenerek 9 Eylül'de kabul edildi. Bu tarih, İzmir'in düşmandan temizlenmesinin tarihine rastlaması dolayısıyla da Halk Fırkasının kuruluş tarihi kabul edilir. Böylece milli mücadele ile özdeşleşme ruhunun güçlü tutulması amaçlanmaktadır. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi ilk parti kongresi olarak Sivas kongresini kabul ederek milli mücadele ile bağlantısını vurgulamaktadır.

11 Eylül 1923 tarihli toplantı ile Halk Fırkası reisliğine TBMM reisi Mustafa Kemal seçildi. Fırkanın kuruluş dilekçesi, 23 Eylül 1923'de İçişleri Bakanlığına Mustafa Kemal imzasıyla sunuldu. Bu dilekçede belirtilen idare heyetinin isimleri şöyledir: Erzincan mebusu Sait(Sağiroğlu), İstanbul mebusu Dr. Refik(Saydam), İzmir mebusu Celal(Bayar), Erzurum mebusu Münir Hüsrev(Göle) Tekirdağ mebusu Cemil(Uybadın), Konya mebusu Kazım(Hüsnü), İzmit mebusu Saffet(Arıkan), Diyarbakır mebusu Zülfü Bey, Halk Fırkası kâtibi umumisi (genel sekreteri) Recep(Peker) ve genel başkan Mustafa Kemal.¹¹

1927 yılındaki ilk Halk Fırkası kongresine kadar kongre görevini T.B.M.M. deki parti mensuplarının teşkil ettiği grup yapmaktaydı. Esasen bu devirde hükümetle partiyi birbirinden ayrı mütalaa etmeye imkân yoktur. Çoğu

¹¹ Celal Bozkurt, *Siyaset Tarihimizde CHP Dünü, Bugünü, İdeolojisi*(Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme), Ankara 1968 Ayrıca bkz. Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*, I, s.251

parti grubu vasıtasıyla meclise intikal ettirilen kararlar kanunlaşmaktadır. Mesela, yine bu yolla önce parti grubunda kara alınarak 29 Ekim 1923’de Mecliste Cumhuriyetin ilan edildiğine şahit olmaktayız.¹² Mustafa Kemal’in Cumhurbaşkanı seçilmesi üzerine, Başbakan İsmet Paşa’ya gönderdiği 19 Kasım 1923 tarihli yazıda Halk Fırkası reisliğine vekâlet etmesini istiyor ve şunları söylüyordu: Halk Fırkası Reisi Umumiliği ile fiilen iştüğüle vazife-i hafiyen müsait olmadığından zatı devletlerini tevkil ediyorum.¹³

Halk Fırkasının adının başına 10 Kasım 1924’de Cumhuriyet kelimesi eklendi. Bunda mecliste oluşan muhalefetin bir hafta sonra kuracağı ilk muhalif parti olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Cumhuriyet adını alacağını sezinlenmesinin etkili olduğu Fahir Giritli oğlu’nun eserinde vurgulanmaktadır. Fırka, kelimesi ise Dil Devrimi sonrasında toplanan ilk parti kongresinde (4. büyük kongre) Parti’ye dönüştü.

Halk Fırkası kurulduğu zaman 9 Eylül 1923’den iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 tarihine kadar, 27 yıllık bir dönem boyunca, ülkenin ‘hükümet partisi’ ve genellikle ‘Tek partisi’ oldu. İşte bu tek parti döneminde Cumhuriyet Halk Partisi ve uygulamalarının ana hatlarıyla ele alınmasının, Cumhuriyet Halk Partisi’nin çok partili hayata geçiş döneminde ve 1950 seçim çalışmalarında meydana gelen değişiklikleri daha iyi anlamamız için zemin hazırlayacağını sanıyorum.

B- CHP’NİN YÖNETİM ANLAYIŞI

Cumhuriyet Halk Partisi, 1925 yılında mevcut bulunan il, ilçe, bucak ve ocak örgütlerinin yanı sıra ülkedeki 74 ili 14 mntıkaya ayırdı. Parti her mntıkanın, başına bir müfettiş atayarak genel bir örgütlenmeye gitti.1936 yılında

¹² C. Bozkurt,a.g.e.,s.32

¹³ Hakkı Uyar, *Tek Parti Dönemi ve CHP*, İstanbul 1999, s.76

Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 50 il, 342 ilçe, 1800 bucak ve 25941 Ocak örgütü vardı. Ülke nüfusunun (16.158.018) %7,7'si (1237504) partiye üyeydi.¹⁴

Uzun savaş yıllarının getirdiği ekonomik yorgunluğun üstüne 1929 yılındaki dünya ekonomik bunalımının eklenmesinin halkta yarattığı hoşnutsuzluk 1930 yılındaki çok partili hayat denemesinde net olarak ortaya çıktı. Halk Serbest Cumhuriyet Fırkasını destekledi. Fakat rejimin tehlikeye düştüğü endişeleri sonucu Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini feshetti. Aslında bu fesih kararının arkasında yatan gerçek asker-sivil bürokrasisinin öncülüğünü milli mücadeleden itibaren süregelen ittifakın diğer kanadına teslim etmemesidir.¹⁵ Bu tarihten sonra görülen tek parti idaresinin kuvvetlendirildiği ve ideolojileştirildiğidir. Politikalarının daha hızlı uygulanması için otoriter bir rejim kurduğudur.

1931'de İttihat ve Terakki'nin kültür kuruluşu olan Türk ocakları kapatıldı. Onun yerini yeni toplumsal koşullara uygun, ideolojisi partiyle tamamıyla örtüşen; denetimi ve kontrolü sorunsuz bir kuruluş olan Halk evleri aldı. Bu tüm güçlerin tek elde toplanmasının siyasi bir gereği; parti-devleti anlayışının gerçekleştirilmesiyle sonuçlanacak bir sürecin başlangıcıydı.

Toplumsal muhalefet olabilecek birçok dernek ve kuruluş ya kapatıldı ya da tamamıyla kontrol altına alındı. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu kuruldu.(1932)Parti devlet özdeşliği iyice arttı. Recep Peker, Cumhuriyet Halk Partisi örgütüne 15 Haziran 1936 tarihinde gönderdiği telgrafta, kendisinin Atatürk tarafından Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği görevinden affedildiğini bildirdi. Başbakan ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanvekili İsmet İnönü 18 Haziran 1936 tarihinde parti örgütüne ve valiliklere gönderdiği 'Beyanname'de, Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai

¹⁴ H. Uyar,a.g.e., s.77

¹⁵ Erdoğan Teziç, *1923-38 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul 1977,s.66

hayatında götüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik tem'in edilmesine karar verildiğini bildiriyordu. Bu maksatla da, İç İşleri Bakanı Parti Genel Sekreterliğine, tüm illerde de valiler parti il başkanlığına getirilmiştir. Bu uygulama, 18 Haziran 1936 tarihinden 7 Haziran 1939 tarihine kadar devam etti ve parti-devlet özdeşliği doruk noktasına ulaştı.¹⁶

1935 Kurultayını takiben ve 13 Şubat 1937'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin 6 ana prensibi 1924 anayasasının ana hükümlerine sokuldu. 13.02.1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, 1924 Anayasasının 2. maddesi: "Türkiye devleti, Cumhuriyetçi, Devletçi, Halkçı, Laik, Milliyetçi ve İnkılâpçıdır. Resmi dili Türkçe, makamı Ankara'dır." Şeklinde değiştirildi. Böylece bir partinin prensipleri Anayasa hükmü ile siyasi hayata müdahaleci olarak girmiş bulunuyordu. Artık kurulacak hiçbir parti bu hükümlerin dışına çıkamazdı.¹⁷ Hükümetin ekonomik siyasetinde de önemli değişimler olmuştur. Devlet artan otoriter tutumuna uygun olarak memleket ekonomisinin genel kontrolünü eline almıştır. İşte bu yeni yön alınış Halk Partisi içinde de iktidar değişikliğine sebep olmuştur. 1930 yılına kadar hükümetin öncelikle siyasi vazifelerine önem veren İsmet İnönü'nün başında bulunduğu grup partiyi elinde tutuyordu. Bundan sonra İş Bankası Grubu denilen başında Celal Bayar'ın bulunduğu ve hükümetin öncelikle ekonomik sorumluluklarına önem veren grup daha etkin olmaya başlamıştır. 1930 yılından sonra ekonomik kaygıların önem kazanmasına paralel olarak Celal Bayar'ın da itibarı yükselmiş; önce Ekonomim Bakanı(1932), ardından İnönü'nün yerine Başbakan olarak (1937) iktidarı zamanla ele almıştır.

¹⁶ H.Uyar, a.g.e., s.78 Ayrıca bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-45)*, II, İstanbul 2003, s.16

¹⁷ C. Bozkurt, a.g.e., s.48

İnönü'nün yerine Bayar'ın Başbakan oluşu bazılarınca rejime demokratik bir nitelik verilmek istendiği şeklinde yorumlanmışsa da bu tahminler doğru çıkmamıştır. Bununla ilgili birçok farklı görüş ortaya atılmıştır.

C- MİLLİ ŞEF DÖNEMİ

a- Olağanüstü Kurultay (26 Aralık1938)

İnönü'nün Başbakanlıktan çekilmesinden 1 yıl 16 gün sonra, 10 Kasım 1938 sabahı Mustafa Kemal Atatürk hayata gözlerini yummuştu. Cumhuriyet'in kurucusu, Dolmabahçe Sarayı'ndaki hasta yatağında kendi el yazısıyla düzenleyip Beyoğlu 6. Noterliğine teslim ettiği vasiyetname dışında, siyasal içerikli başka bir vasiyet bırakmamıştı. Büyük Önder Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak'ın da desteğini alarak Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı, Atatürk'ten sonra yeni Genel Başkanını seçmek ve tüzükte bazı değişiklikler yapmak amacıyla 27 Aralık 1938 de toplanmıştır. Kurultaya 375 milletvekili, 216 delege ve 7 vali katılmıştı. Kurultay Başkanlığına TBMM Başkanı Abdulhalik Renda, sekreterliklere de Aydın delegeşi Adnan Menderes ile İçel delegeşi Müfit Koroğlu seçilmişlerdi.

Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı olağanüstü toplantı ile tüzüklü bazı tadiller yapmıştır.

Madde 2-Partinin hamisi ve ebedi başkanı T.C müessisi Kemal Atatürk'tür.

Madde 3-Partinin değişmez genel başkanı İsmet İnönü'dür.

Böylece olağanüstü kurultay şeflik müessesini siyasi bir müessese haline getirmişti. 'Ebedi şef' dönemi sona ererken Milli şef dönemi başladı. İnönü'nün ilk işi kendine yakın adamları hükümete aldırırken özellikle Atatürk'ün en yakın çevresindekileri tedricen tasfiye etmesi oldu. Örneğin en yakın adamı Refik Saydam başbakanlığa getirildi. 1881 İstanbul doğumlu olan Refik Saydam, 1919

Mayısında Atatürk'ün maiyetinde Anadolu'ya geçmiş ve ilk BMM'de Beyazıt'tan milletvekili seçilmiş bir kişidir. Bazı fasılalarla 1937'ye kadar beş defa Sıhhat Bakanlığında bulunmuş ve nihayet İnönü tarafından 25 Ocak 1939'da Başbakanlığa getirilmiştir

İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından 6 ay sonra, İçişleri Bakanı'nın Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreteri, valilerin parti il başkanı olması uygulamasına Mayıs 1939'daki Cumhuriyet Halk Partisi büyük kurultayı'nda (5. Kurultay) son verildi. Ancak bu uygulamada sonuçlu olmaktan uzak kalmış ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu devresinde, devlet ve parti iç içe girmiş, ayrılmaz bir bütün haline gelmiştir.

İnönü döneminin uygulamalarından biride 'Müstakil Grup' uygulamasıdır. Aslında bu uygulama Atatürk döneminden beri (1931 sonrasında) uygulanmakta olan 'Müstakil Mebusluk uygulamasının bir devamı şeklindedir. Amacı, mecliste eleştiri ortamı yaratmak ve tek parti yönetiminin kontrolsüzlüğünü gidermek olan bu uygulamayı Celal Bozkurt 'enteresan bir muhalefet oyunu' şeklinde tabir etmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1939 Nizamnamesinde 128. madde vazifeleri belirtilen 19 müstakil grup başkanı tüzük gereği doğrudan Cumhuriyet Halk Partisi Genel başkanına bağlı 21 kişiden müteşekkil ve 3 kişilik idare heyetine sahip olan müstakil grup üyeleri bakan olamazlar, Cumhuriyet Halk Partisi toplantılarında bulunur fakat oy kullanamazlar. Dönemin Cumhuriyet Halk Partisi üst yöneticilerinden Hilmi Uran'ın Meclisi çeşitli partiler rejimine alıştırma diye nitelediği müstakil grup görünen o ki; kendinden bekleneni verememiştir. Bu uygulamaya önce milli kalkınma partisi, sonrada Demokrat Partinin kurulmasıyla son verildi.(1946)

Yukarıda bahsettiğimiz Cumhuriyet Halk Partisi 5. kurultayında ki değişiklikler parti içi demokratikleşme eğiliminin resmi gelişmeleri niteliğindedir. İnönü bir yandan Milli Şefliğini yerleştirmeye çalışırken bir yandan da, Parti içi demokratikleşme ve muhalefet eğilimlerine yeşil ışık yakmıştır. İşte bütün bu ‘batıya benzeme eğilimi’nde de, *dünya siyasi arenasında değişen dengelerin, dış etkenlerin rolü çok önemlidir.*

b- İkinci Dünya Savaşında Türkiye

Bilindiği üzere Türkiye Atatürk Döneminde yurttan sulh dünyada sulh temeline dayanan başarılı dış politikası ile komşularıyla meselelerini çözmüş; mevcut sınırları içinde hızla kalkınmaya başlamıştı. Atatürk, ülkenin dış politikasını uygularken adeta yaklaşan bir tehlikeyi de seziyordu. Atatürk’ün ölümünden sonra iyice ortaya çıkan savaş tehlikesi sırasında, Türkiye’nin kaderine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü hâkimdi ve 2. Dünya Savaşı esnasında izlenen dış politikanın belirlenmesinde en önemli rolü üstlendi.

Yaklaşan savaş tehlikesi karşısında Türkiye Batı ülkeleri arasında yer aldı. Bu politika Almanların arka arkaya kazandığı zaferler üzerine çok eleştirildi. Almanya 1.Dünya savaşında Türkiye’nin silah arkadaşıydı ve bu güçlü Almanya yanında yer alabilirdi. Buna rağmen İnönü, Demokratik ülkeler yanında yer almayı tercih etti. 19 Ekim 1939’da İngiliz-Fransız-Türk ittifakı yapıldı. Bu ittifak anlaşmasına göre “savaş Akdeniz’e itikâl ederse” Türkiye savaşa girecekti. 1 Eylül 1939’da savaş başlayınca Türkiye Balkan antantını tekrar canlandırmak için teşebbüs ettiyse de başarılı olamadı.¹⁸ Türkiye 1939 ittifakını yaparken savaşın Avrupa ile sınırlı kalacağını düşünmüş, olası bir İtalyan tehlikesini garanti altına almak istemişti. Nitekim Almanya’nın Polonya’yı işgalinde sonrası savaşın hız kesmesi bu düşüncüyü tasvip etti. Ayrıca düşmanların İngiltere’ye hava

¹⁸ Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1996, s.143-145

saldırısının başarısız olması da savaşın Akdeniz’e de yayılmayacağı tahminin uyandırdı. Almanya ve Sovyetler Birliği’nin Polonya’yı işgal edip paylaşması üzerine Türkiye saldırgan ülkelere karşı kuvvetli bir savunma birliği meydana getirmek istegindeydi. Nitekim 2 Şubat 1940’da Belgrat’ta Balkan Antantı’nın yıllık Bakanlar Konseyi toplantısına katılan Dış işleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Balkan ülkelerini ‘’ortak tehlike’’ karşısında ortak karar ve tutum almaya çağırdı. Fakat bu çalışmalar başarılı olamadı. Çünkü Balkan devletlerinin Almanya’dan korkması birliği oluşturmada büyük engeldi.

Bu arada İtalya’nın Arnavutluğa girmesi ve Fransa’ya savaş ilan etmesi savaşı Akdeniz’e yaydığı için Türkiye savaşa girme durumuyla karşı karşıya kaldı. İtalya’nın müttefiklere savaş ilan etmesi üzerine İngiltere ve Fransa’nın Türkiye’yi anlaşılmaya uyması için uyarmasına rağmen Türkiye burada 2 nolu protokolün verdiği hakkı kullanmıştır.¹⁹ (Bu ek 2 nolu protokolle anlaşmadan doğan taahhütlerin kendisini Sovyetler Birliği ile savaşa sürüklemeyeceği hakkında bir ihtirazı kayıt koydu.)Hemen sonra 22 Haziran 1940’da Fransa’nın Almanya karşısında yenilip barış imzalaması Türkiye’yi rahatlatı. Müttefik cephesinde böylece bir çözölme olması ittifakın bir üyesinin fiilen çökmüş olması Türkiye’nin savaşa girmemesi için birçok dayanak oluşturdu.

Fransa’yı yenen Almanya Balkanlarla yakından ilgilenmeye başladı. Bunun için Sovyetler Birliği ile Türkiye’nin arasını bozmak üzere oynadığı oyunlar başarılı olmadı. Alman Beyaz Kitabında neşrolunan yayınlar Moskova tarafından Türkiye’nin sert şekilde eleştirilmesine sebep olmuşsa da Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini bozacak köklü bir değışiklik olmamıştır.²⁰

¹⁹ Sabit Duman, ‘‘2. Dünya Savaşında Türk Dış Politikası’’, *Yeniden Türkiye Türkolojisi ve Türk Tarihi Özel Sayısı II*, (Ankara 2002), s.44

²⁰ S. Duman, a.g.m.,s.44

Bu arada Türkiye'yi endişelendiren önemli bir gelişmede İtalya'nın Almanya'dan önce davranarak Yunanistan'a saldırmasıdır. Türkiye bu durumda Yunanistan'a yardım ile mükellef değildir. Ancak Bulgaristan'a savaşa katılması durumunda bu olaya seyirci kalamayacağını bildirmiştir. Böylece Yunanistan iki cepheli savaştan kurtulmuş oluyordu. İnönü bu durum karşısındaki Türkiye'nin tutumunu şöyle dile getirmiştir: "Bizim harp harici vaziyetimiz, bize karşı iyi niyet gösteren ve tatbik bütün devletlerle en normal münasebetlere mani değildir. Kezalik, harp harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın deniz ve hava alanlarımızın muhاریpler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak mani kalacaktır."²¹

11 Kasım 1940'da Molotov- Hitler görüşmelerinde Türkiye'de ek alınmış ve Türkiye'nin İngiliz ittifakından ayrılıp Mihver devletlerine kaydırmak için çalışacağı kabul edilmiştir. Ayrıca Molotov, Türkiye ve boğazlar üzerindeki bazı ayrıcalıklar isteğine Hitler tarafından net cevap alamayınca Rusya'ya 25 Kasım'da döndükten sonra Almanya'ya "Boğazlarda kara ve deniz kuvvetleri için üs kurulması"nı içeren notayı yönlendirmiştir. Bunun üzerine Hitler Rusya'yı cezalandırmak zamanının geldiğini düşünerek Sovyetlere saldırı için hazırlık emrini vermiştir. Bunun içinde güney kanadı emniyete almak istedi. İşte Almanya'nın 1941 yılı başında teker teker Balkan ülkelerini ele geçirmesinin ve Türk sınırına dayanmasının en önemli nedenlerinden biri budur.

Almanya Akdeniz'i kontrol etmek için ilk önce Romanya'nın halledilmesi gerektiğini düşünmüştür. Böylece Bulgaristan ve Macaristan'da Alman etkisi altına girebilirdi. Romanya'da hem petrol kuyularını muhafaza edecek hem de Rusya'ya karşı önemli bir üs olabilecekti. Almanya'nın Romanya'ya girmesine

²¹ S. Duman, "Almanya'nın 2. Dünya Savaşında Yunanistan'ı İşgali", *Dokuzuncu Askeri Tarih Seminerleri Bildirileri I*, Ankara 2005, s.64

Rusya ses çıkarmamıştır. Ama Mussolini Hitlerle kızarak Yunanistan'ı işgale teşebbüs etmiştir. Ancak İtalya başarısız olunca Hitler, Mussolini'yi zamansızlıkla suçlamıştır. İtalya'nın Akdeniz'e hâkim olamaması Balkanlara askeri operasyonu artık kaçınılmaz kılmıştır. Çünkü Girit'te bulunan İngiliz'lerin Romanya petrol kuyularını bombalama ihtimali vardı. Almanlar tam olarak güven vermeyen bir ortamda Yunanistan'a saldırdığı zaman Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin birleşerek Bulgaristan'a gireceğinden endişe etti. Almanya Yunanistan'a saldırdığında Türkiye tarafsız kalırsa bu durum Almanların en fazla istediği bir şeydir.¹⁷ Şubat'ta Bulgaristan'la Türkiye arasında iki ülke birbirine saldırmayacaktı. Buna en çok İngiltere tepki gösterdi. Çünkü böylece Bulgaristan'ın Türkiye'den korkusu kalmayacak ve Almanya kapılarını kolaylıkla açabilecekti. İngiltere'nin tepkisine ise cevap Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan geldi: "...Türkiye ittifaklarına sadıktır. Türkiye bütün devletlerle bhusus komşuları ile iyi geçinmek kararındadır. Türkiye toprak bütünlüğüne ve istiklalin yapılacak her taarruza silahla mukabele edecektir." diyerek Türkiye'nin topraklarına saldırması halinde Almanya'ya karşı savaşacağı da ortaya konmuş olacaktı.²² 1 Mart 1941'de Almanya ile Bulgaristan arasında anlaşmadan sonra Almanlar Bulgaristan'a girmiştir. Hitler endişelenen Türkiye'ye gönderdiği mesajda Türk topraklarında gözü olmadığı zorunlu olmadıkça alman kuvvetlerinin Türk sınırlarına yanaşmayacaklarını belirtmiştir. İsmet İnönü'de 17 Mart 1947'de yazdığı mektup ile Türkiye'nin bir saldırıda kendi toprak bütünlüğünü koruma kararında olduğunu ve Ankara'nın Balkanları savaş dışı kalması yolundaki isteğini Berlin tarafından paylaşıldığını belirterek Türk ordusu Alman saldırısına uğramadıkça onlarında Almanlara saldırmayacağını belirtmiştir. Ayrıca yine

²²M. Gönlübol, a.g.e., s.152

mektubunda üçlü ittifakın yalnızca savunma amacı taşıdığını belirterek eski silah arkadaşları ile savaşmayacağını belirtti. Ayrıca Hitlerden çekinen Sovyetler Türkiye ile bir saldırmazlık deklarasyonunu 24 Mart 1941’de yayınlamıştır. Ardından Irak’ta meydana gelen Alman yanlısı darbe ile Almanya Irak’a yardım için Türk topraklarından geçiş izni isteyecek buna karşılık da batı Trakya ve Ege adarlından parçalar Türkiye’ye teklif edilecektir. İnönü’nün cevabı şu olmuştur:”Türkiye’nin toprak talebi yoktur. İngiltere ile ittifakına ihanet edemez Alman asker ve malzemesine geçit veremez. Fakat Almanya Türkiye ‘ye saldırmaması taahhüt ettiği takdirde Almanya’nın herhangi bir devletle yaptığı savaşta tarafsız kalmayı ve saldırmamayı kabul eder.”Bunun üzerine 18 Haziran 1941’de Türk Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. Böylece Türkiye’nin savaş dışı durumu bitmiş ve tarafsız bir politika izlemeye başlamıştır. Almanya’da artık Rusya’ya saldırırken Türkiye’den emin olmuştur.

Almanya, Sovyetler Birliğine saldırınca Türkiye’de rahat bir nefes almıştır. Ayrıca ABD’nin savaşa girmesinde sonra Almanya’nın Türkiye’yi savaşa sokma çabaları da yoğunlaştı. Almanya bunun için her türlü yolu deniyor, para yardımı bile yapıyordu. Diğer yandan İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında bir ittifak imzalanması Türkiye’nin yinede Sovyetlere bakış açısını değiştirmemiştir. Fakat Sovyetlere kuşku ile bakılmış ve sonunda 24 Şubat 1942’deki Ankara’da Von Popen’e suikast girişiminde yakalanan suçluların Sovyetlerle bağlantısının anlaşılması ile Türk-Sovyet ilişkileri soğuk bir döneme girmiştir. Ama yine de bu Türkiye’nin savaşa girmesini gerektirecek bir durum olmamıştır. Bu dönemde Refik Saydam’ın ölümü üzerine Şükrü Saraçoğlu Başvekil, Numan Menemencioğlu’da Dışişleri bakanı olmuştur. Türkiye’nin bu tarafsızlık politikasından hem Sovyetler hem de Almanya memnun kalmışlardır.

Türkiye için Asıl zor dönem Almanların Ruslar tarafından Stalingrad'da durdurulmaları üzerine başlamıştır. Çünkü bu dönem de müttefik kuvvetlerce Türkiye'nin savaşa girmesi hayati bir öneme sahip olmuş ve sonuçta müttefikler Türkiye üzerinde baskılarını arttırmışlardır. Türkiye hem Almanlara karşı önemli bir askeri üs olarak kullanılabilir hem de Türkiye'den giden Alman savaş malzemeleri için gerekli olan krom kesilebilirdi.

Bu baskılar çerçevesinde 30 Ocak–1 Şubat 1943'te Adana da Churchill-İnönü görüşmesi yapılmıştır. Burada hem kara hem hava hareketi için Türkiye'ye düşen önemli rol belirtilmiştir. Türkiye'de Rus korkusunu Churchill'e iletmıştır. Müttefiklerin hem Rus hem de Alman saldırılarına karşı Türkiye'ye havadan ve karadan savunma yardımı yapacaklarını ve Türkiye için gerekli askeri yardımında karşılanacağı Churchill tarafından garanti edilmiştir. Yapılan tüm görüşmelerde Türkiye'nin yardımcı olmaması üzerine savaştan sonra yalnız kalacağından bahsedilmiştir.

İtalya'nın savaş çıkarması ile Türkiye'nin stratejik önemi daha da artarken Quebec konferansı toplandı. 11–24 Ağustos 1943'teki bu toplantıda Türkiye'nin savaşa girmesinin Almanya'da moral çöküntüsü yapacağı; Almanya'ya krom satışının durdurulacağı ve Türkiye'deki üstlerin müttefikler tarafından kullanılmasının Almanya'ya karşı üstünlüklerini pekiştireceklerini belirtmişlerdir.

19 Ekim 1943'de ise üç büyüklerin Dış İşleri Bakanları Moskova'da toplandı. Burada Sovyetler mutlaka Türkiye'nin savaşa girmesi gerektiğini dile getirirken Amerika bu teklife olumlu bakmamıştır. 1 Kasım'da yapılan toplantıda İngiltere ile Amerika ilk önce Türk hava alanlarının kullanılması ve 1943 yılı sona ermeden Türkiye'nin savaşa katılmasını talep edeceklerdi. Nitekim Eden tarafından Kahire'de Türk Dış İşleri Bakanı Numan Menemenci oğlu'na bildirilen

bu talepler Alman saldırısından korktuğu için Türkiye tarafından kabul edilmemiştir.

28 Kasım 1943'de Roosevelt, Churchill ve Stalin Tahran'da buluşmuşlar ve Türkiye hakkında şu kararları almışlardır. ''Türkiye'deki hava alanlarının müttefiklerce kullanılması son derece önemlidir. Almanların mevcut askeri gücü Türkiye'ye karşı bir askeri hareket yapmalarına engeldir. Buradaki üslerin kullanılması ile Almanlar Romanya'nın petrol kaynaklarının bombalanmasıyla lojistik destekten mahrum kalacaktır. Eğer Bulgaristan Türkiye'ye karşı savaşa girerse bu kez Rusya Bulgaristan'a girecektir. Aksi takdirde Türkiye üç büyüklerle barış masasına oturma fırsatını kaçıracaktır.''

Tahran'dan sonra Kahire'de İnönü ile görüşülmüştür. Roosevelt ve Churchill Türkiye'nin savaşa girme zamanının 1944 Şubat ortaları olması gerektiğini İnönü'ye bildirmiş, İnönü ve danışmanları Türkiye'nin savaşa girmesini prensipte kabul etmişlerdir. Bunun için de müttefiklerden oldukça fazla askeri malzemede teçhizat istemişlerdir. Ocak 1944'de Türkiye'nin savaşa katılması için Ankara'da Türk- İngiliz görüşmeleri başlamıştır. Bu müzakereler sonuç vermemiştir. Bunun sebebi Türkiye'ye göre İngiltere'nin Türkiye'ye vaat ettiğinden az yardımda bulunması; İngiltere'ye göre Türkiye'nin lüzumundan fazla istekte bulunmuş olmasıdır.²³

Türkiye ile müttefikler arasında ise bu soğuk rüzgârlar müttefiklerin Türkiye'ye baskısını arttırdı. Hatta Türkiye'ye verdikleri notalarda Almanya'ya krom satışının durdurulmasını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Türkiye miğfer devletlerine yaptığı krom sevkiyatına ambargo koyduğunu açıklamıştır. Almanya ile olan ticareti ise yarı yarıya azaltmak zorunda kaldırmıştır.²⁴

²³ M.Gönlübol, a.g.e., s.179

²⁴ S. Duman, a.g.e., s.44

Savaş Almanya aleyhine döndükçe Sovyetler Avrupa’da yeni gözde olmuştur. Bu yüzden Türkiye’de Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini düzeltme yollarını aramaya başlamıştır. Hatta balkanlarda güvenliğin sağlanması konusunda iki ülke arasında yakın bir ilişki kurulması için anlaşma teklif ettiyse de Sovyetler bunun için Türkiye’ye savaşa girme şartını öne sürünce girişim sonuçsuz kaldı. Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerin kesmesi de Sovyetleri tatmin etmedi.(2 Ağustos 1944)İngiltere ve Amerika ise bu durumdan memnun olmuş hatta bu yüzden Sovyetler Birliği ile anlaşmazlıklar yaşamışlardır.

Sovyet Rusya’nın 5 Eylül’de Bulgaristan’a savaş ilan etmesi de Rus ordularının Türk sınırına dayanması ihtimali Türkiye’yi endişelendirmiş, bundan sonra Türkiye İngiliz ittifakı ile Amerikan dostluğuna önem vermeye başlamıştır. Fakat Türkiye istemediği bir şekilde Sovyetler ile baş başa bırakılmıştır.

Avrupa’nın geleceğinin görüşülmesi ve dünya barışının planlanması için üç büyüklerin toplandığı Yalta Konferansı aslında dünyanın üç devlet tarafından görüşülmesi idi. Sovyetler Montreux sözleşmesinin değiştirilmesini ve boğazlarda yeni sistem kurulmasını burada dile getirilmiştir. Bu görüş müttefikler tarafından da kabul edilmesine rağmen somut bir gelişme ortaya çıkmamıştır. Yalta Konferansında bulunan bir karara göre ise San Francisco’da kurulacak olan dünya teşkilatını konuşmak üzere yapılacak toplantıya 1 Mart 1945’de önce Almanya’ya savaş ilan etmiş ülkeler katılabileceklerdi. Nitekim Türkiye’de 23 Şubat 1945’deAlmanya’ya savaş ilan etmiş ve Birleşmiş Milletler Beyannamesine imza atmıştır.

Bu gelişmelerden sonra Almanya’nın yenilmesi ile Avrupa’da güçlü konuma gelen Sovyetler Birliği 19 Mart 1945’de süresi bitecek olan ve 17 Aralık 1925’de imzalanan Türk-Sovyet dostluk ve saldırmazlık Paktının günün şartlarına uygun bir şekilde değiştirilmesi konusundaki isteklerini Türkiye’ye bildirdi.*(Bu istekler doğu sınırında değişiklik, boğazlarda Sovyetlere üs verilmesiydi.)

Türkiye ise Batı'dan gerekli desteği göremediği için Sovyetlerle arayı iyileştirmek maksadıyla günün şartlarına uygun yeni bir anlaşma yapma eğiliminde olduğunu belirtti.

Postdam'daki konferans sırasında Stalin her ne pahasına olursa olsun boğazlardan bir üs elde etme peşindeydi Böylece Türkiye'nin savaş sırasında endişelendiği durum şimdi ortaya çıkmıştır. Türkiye Sovyetler birliğinin kendisinde Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak talep eden isteklerine karşı şiddetle direnmiş ve buna ABD başta olmak üzere Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirmekle cevap vermiştir.

Sonuç olarak Türkiye'nin 2.Dünya savaşı sırasındaki dış politikasına baktığımızda, Türkiye'yi yönetenlerin Türk sınırlarına silahlı bir tecavüz vuku bulmadıkça savaşa girmeme kararında olduklarını görüyoruz. Aslında bu politikaların en önemli sonucunun Türkiye'nin artık kendine yön olarak batı bloğunu seçtiğinin açığa çıkmasıdır. Savaşın ilk yıllarında Almanların zaferlerine aldanıp Türkiye'nin yeni bir maceraya atılması büyük bir risk olabilirdi. Yine de Türkiye'nin savaşa girmemesinin en önemli sebebi Sovyetlere güvenmemesidir. Zaten savaş sonrası gelişmeler de bu endişenin yersiz olmadığını göstermiştir. Savaş sonrası Stalin hayranı Roosevelt'in ölmesi ve onun yerine Rusların gerçek emellerini gören Harry Truman'ın gelmesi Sovyetlerin Türkiye'ye karşı yayılmacı politikalarına engel olan önemli bir unsur olmuştur.

c- II. Dünya Savaşının Türkiye'nin İç Politikasına Etkisi

Türkiye 2. Dünya savaşının etkisini önceden hissetmeye başladı ve muhasım kapıların harbe girmesi için baskı altında, tutarsızlıkla dolu bir diplomasi ile geçirmiştir. Türkiye, savaşa bilfiil iştirak etmemiş olmakla birlikte 1939–1945 arası ekonomik ve siyasi sıkıntılar geçirmiştir. Bu ülkenin kaderinde önemli bir dönem olan 1945-50 yılları arası iç politikasına önemli etkilerde bulunmuştur.

İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifak Alman-İtalya saldırgan politikalarına karşı bir denge arayışıydı. Bu denge arayışını, Hitler ordusunun Türk sınırına 60 km kadar yaklaşması ile yeni bir denge arayışı izleyecekti. Bu tutarsızlıklar içinde, 1943 kışından sonra, Almanya'nın yenileceğinin kesinleşmesiyle yeniden batının dostluğunu arayan Türkiye bir anda kendini yalnızlık ve Sovyet tehdidi içerisinde bulacaktı. Bu şartlar bir tek yolu işaret ediyordu: Batıya yönelişi. Hatta daha da batıyı Atlantik sitesini. Amerika'yı!²⁵

Türkiye savaş dışı kalmasına rağmen, her an savaşa girecekmiş gibi bir ekonomiyi ve bir orduyu ayakta tutmak zorunda kalmıştır. Savaşın başlamasıyla seferberliğe gidilen ülkede bir milyona yakın kişi askere alınmış, savunma ihtiyacı bir önceki döneme göre kat kat artmıştır.²⁶ Tarım ve sanayiden çekilen işgücü toplam hâsılatı etki ederken²⁷ dış ticareti büyük hızla düşmüştür. 1939 toplam ihracat 127 milyon TL ve ithalat 118 milyon TL iken, 1940'da ihracat 111,5 milyon TL, ithalat 69 milyon TL'dir.²⁸

Bu dönemde hükümet ekonomi çarkını döndürebilmek için sık sık merkez bankasına başvurmuş; bu da enflasyon artışı ve hayat pahalılığı ile temel ihtiyaç maddelerinin yokluğunu getirmiştir. Mesela, 1939 Mayıs'ta İktisat Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde, Kütahya milletvekili Rasim Atalay'ın kürsüye çıkıp söylediği şu sözler vaziyeti anlatmaya yeterlidir, sanırım. "Köylü ve fakir halk için ikinci nevi ekmek çıkarılsın."

Bu dönem içinde aranan ihtiyaç malları üzerinden 'savaş zenginleri' 'vurguncu-tefecisi' 'ağalar' gibi şahsiyetler çıkmıştır. Bu gibileri yönetimden bazıları ile irtibat halinde olması vatandaşın hükümete olan güvenini önemli ölçüde sarsmıştır.²⁹

²⁵ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara 1959, s.344

²⁶ Taner Timur, *Türkiye Cumhuriyetinde Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara 2001, s.182

²⁷ Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara 1978, s.29

²⁸ Mesela buğday üretimi 1939'da 4,2 milyon ton iken 1945'te 2,2 milyon tona düşmüştür. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara 1982, s.217

²⁹ T. Timur, a.g.e., s.185

Savaş boyunca alınan önlemler yaşanan yokluklar ve izlenen iç siyaset geniş halk kitlelerinin büyük hoşnutsuzluğuna sebep oldu.³⁰ Daha da fazlası, savaşı kazanan devletlerin savaş sebebini antidemokratik rejimlere bağlamaları ve amaçlarının bu rejimlere yön vererek özgürlükçü rejimleri kurmak olduğunu göstermeleri ‘Milli şef’ in ileriki dönem politikalarını etkileyecekti.

Harp ekonomisinin tabii neticesi olarak hükümet önceki yıllardan devralınan müdahaleci kanunların yanında bu yılların özel ihtiyaçlarına cevap verecek yeni kanuni yetkilere de gerek duymuştur. Gerçektende Türkiye’de devlet kapitalizmi bu tarihlerden itibaren daima bürokrasiyi destekleyen ve güçlendiren bir rol oynamıştır.³¹

Türkiye’de 2.Dünya savaşı yıllarının sosyopolitik hayata etkisiyle bu kanunun yakından ilişkisi vardır. Gerçekten savaş sonrası gelişmeleri dahi, dolaysız ya da dolaylı olarak, bu kanunun uygulanması ile ilgilidir. Harp ve seferberlik halinde ekonomiyi düzenleyici nitelikte bakanlar kuruluna bazı yetkiler veren bu kanun iktidarın denetim ve müdahale politikasının ilk örneği ve aracı olmuştur.

Bu kanundan beklenen Türk ekonomisini girilmesi Her an mümkün olan bir savaşın koşullarına uydurmaktır. İlk maddede ön görülen olağanüstü durumlar şunlardır:

- a) Umumi veya kısmi seferberlik;
- b) Devletin bir harbe girmesi ihtimali;
- c) Türkiye Cumhuriyetini de alakadar eden yabancı devletlerarasında ki harp hali;

Bu kanun hükümete iktisadi hayatta çok geniş müdahale hakkı getirmekte idi. Bu müdahale üç planda olabilir. Önce hükümet, sanayi ve maden

³⁰ Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, II, İstanbul 1979, s.344–345

³¹ Çetin Yetkin, *Karşı Devrim, 1945–50*, İstanbul 2003, s.63

kurumlarında neyin ne miktarda üretilbileceğini tespit edebilir ve üretim hedeflerine ulaşabilmeleri için de işletmelere gerekli programları empoze eder. Hükümetin tespit ettiği tedbirleri uygulamayan ve üretimi gerçekleştiremeyen işletmelere devletçe el konabilir ve bu işletmeler belli bir tazminat karşılığında devlet tarafından işletilebilir. Aynı şekilde devlet, yine bir tazminat karşılığında özel kişilerdeki maden ocaklarını kontrolüne alarak bizzat işletebilir. Nihayet, devlet bütün makineler ve nakil araçlarına ücretli çalışma mükellefiyeti koyabilir. Dikkat edilirse bu müdahaleler (sonucu hariç) hep üretimle ilgili olup üretimi savaş ihtiyaçlarına uygun bir düzeyde tutma amacına yönelmiştir. Tarım da bu biçim müdahale olanağına açık tutulmuştur. Buna göre lüzumlu olan bölgelerde hangi ürünlerin ekilebileceğini devlet tespit edebileceği gibi, ekilmeyen 500 hektardan fazla araziye devlet bir bedel ödemek şartı ile işletebilir.

İkinci tip müdahaleler dış ticaretin düzenlenmesi ve fiyat kontrolü ile ilgilidir Devlet iç ve dış piyasaya alıcı olarak girebilmekte, ticareti, karaborsayı önleyecek yönde düzenlemek için tedbirler alabilmektedir. Ayrıca geniş bir fiyat kontrolü görevini de yüklenmektedir.

Üçüncü tip müdahalelerde iş hayatı ile ilgilidir. Bu bölümde devlet, iç kanunun işçilere sağladığı nispi hakları da adeta yok ederek, iş hayatını da düzenlemeye çalışmaktadır. Ön görülen tedbirler özet olarak şunlardır; Devlet, özel işletmelerin tespit edilen üretim hedeflerine ulaşabilmesi için bunlara gerekli işçi kadrosunu ve elemanlarını temin eder. Vatandaşlara ücretle iş yükümlülüğü yüklenebilir. İşçiler ve müstahdemler işlerini makbul bir mazeret olmaksızın ve habersizce terk edemezler. Böyle cebren çalıştırılanlara emsaline uygun, normal bir ücret ödenir. Lüzum görülürse iş saati günde üç saat artırılabilir. İş kanunu'nun küçüklerle ve kadınlara ait hükümleri sanayi müesseselerde uygulanmaz. Benzer bir iş mükellefiyeti tarım sektörü için de konmuştur. Çalışabilir bir ziraatçı kendi

iş i yüz üstü kalmamak şartı ile ikametgâhından azami 15 km deki özel veya devlete ait çiftlikler de çalıştırılmakla mükellef tutulabilir. Kanundaki mecburiyetlerin ihlali cezai yaptırımlara bağlanmıştır.

Görüldüğü üzere Milli Korunma Kanunu son derece müdahaleci bir kanun niteliği taşımaktadır. Sınıfsal açıdan işçi ve küçük çiftçilerin aleyhine olduğu açıktır. Fakat kanun, rahatlıkla burjuvaziye karşıda kullanılabilecek ve devlet kapitalizmini ekonomiye tamamen hâkim kılabilcek hükümlere getirmektedir. Kanunun metninde bile, işverenlere bir sürü hak ve garanti tanıyan çeşitli hükümler mevcuttur. Hükümet uygun göreceği ticaret temsilcilerini zaruri maddeleri ithale mecbur edebilir ve bu müesseseleri kontrolü altında tutar. Bu müesseseler ithal edecekleri malları, lüzum görüldüğü takdirde stok etmeye mecburdur. Ancak, bu şekilde göreceli kılınan ithalatçılara hükümet zorunlu döviz ve krediyi sağlayacağı gibi stok yapmadan ötürü uğrayacakları zararlarda devletçe tazmin edilir. Hükümetçe alınan tedbirler ile ihracattan yüksek bir kar elde eden tüccarların karlarının bir kısmı devletçe alınabilir. Ayrıca devlet, özel müesseselerin mamullerinin normal maliyetine muayyen bir kar ekleyerek satın alabilir. Böylece hükümet üretim miktar ve çeşidini tespit ettiği sahalarda müteşebbislerin kar etmelerini kanunla garanti altına almaktadır.

Görüldüğü üzere, Milli Korunma Kanunu, bir yanda özel teşebbüsü tehdit edici hükümler getirirken, diğer yandan da onun karlarını devlet garantisi altına alan hükümler ihtiva etmektedir. Açık olan şudur; işçi sınıfının ve yoksul köylülerin aleyhine de burjuvazinin aleyhine olabilecek hükümler pek sınırlı uygulanmıştır.

Milli Korunma Kanununun uygulaması ile toplumsal hayatta en çok hissedilen hükümler, fiyat kontrolü ve dış ticaretin düzenlenmesi ile ilgilidir. Gerçekten enflasyonist bir politikayla birlikte uygulanan bir fiyat kontrolü politikası Türkiye’de hala “savaş vurguncuları” olarak hatırlanan zümreyi ortaya

çıkarmıştır. Bu kanun devlete iç ve dış piyasaya alıcı olarak girmek suretiyle dolaylı, azami satış fiyatlarını tespit etmek suretiyle de dolaysız fiyat kontrolü olanakları vermektedir. Aslında fiyat kontrolü ile güdülen amaç daha çok karaborsayı önleyerek ordu ihtiyaçları için yeterli bir stok elde etmektir. Ancak tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. Mesela, hububat piyasasını devlet alımları ile düzenlemek ve çiftçiyi korumak amacıyla Toprak Mamulleri Ofisi kurulmuştur. Fakat savaşın ilk yıllarında ters yönde olmuş ve buğday devletçe değerinden de düşük fiyatla (ve zorla) satın alınmıştır. Bu durum çiftçileri buğdaylarını devlete vermemeye sevk etmiş ve karaborsa gelişmiştir. Aynı gelişmeler diğer maddeler için de olmuştur. Yine de hububat politikası başarılı olmuş; en azından devlet eliyle fert zengin etme sonucu doğurmamıştır. Ama pamuk için aynı şekilde uygulanamamıştır. Devlet ‘yoksul köylüden aldığı pamuğu kendi fabrikalarında işliyor ve kumaş olarak halka yüksek fiyatla satıp bütçeye gelir sağlıyordu. Sümer bankın yanı sıra bazı özel kişiler de dokuma fabrikası işletiyor ve köylüden ucuza aldıkları pamuğu kumaş olarak yüksek fiyatla piyasaya sürüyorlardı.³² Bunun dışında devlet yine Milli Korunma Kanunu’nu gereğince benzin, lastik, kâğıt, çimento ve demir gibi maddelerin dağıtımını ele almış ve milyoner oluşturma politikasına bu yoldan da hizmet etmiştir.

Sonuç olarak Milli Korunma Kanunu uygulaması, çeşitli maddelerin tevziatı, fiyat kontrolündeki tutarsızlıklar ve ithalat-ihracat olanakları yaratma gibi yollarla toprak ağaları ve ticaret burjuvazisi içinde bir kesimin palazlanmasına yol açtı. Bürokrasinin, bunlarla işbirliği halinde olan grubu da, aynı süreç içinde “harp zenginleri” kategorisine dâhil oldular. 1940’da başlatılan fiyat kontrolleri ve aşırı müdahaleci iktisat politikası; bir kısım ağa ve tüccar takımı ile bir kısım yüksek memurun milyoner olması sonucunu doğurdu. “Hacı Ağa” deyiimi de bu tarihlerde

³² Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul 1965, s.109

siyasi literatürümüze girmiştir. Fiyat kontrolünde 1942’de başbakan olan Şükrü Saraçoğlu zamanında gevşetilerek vazgeçilmiştir. Ancak harp koşulları içinde, devlet savunması için büyük harcamalar gerektiğinden ve enflasyonist bir ortam içinde bütçe gelirleri hızla artmadığından hükümet bir takım olağanüstü vergiler getirme yoluna gitmiştir.

Bu kanunla hükümet ekonomik hayata zorla girme, el koyma, üretimi sınırlandırma ile işçilerle ilgili; iş mükellefiyeti verme, işten ayrılma yasağı koyma, zorla çalıştırma iş saatini artırma, hafta sonu tatilini kaldırma yetkileri ele alırken küçük çiftçiler içinde benzer uygulamalar yapabiliyordu.³³ yani bu kanun işçi sınıfının ve yoksul köylünün aleyhine olmuştur.

ç- Varlık vergisi (12.11.1942)ve Toprak Mahsulleri vergisi

Milli Korunma Kanunu ve uygulamasının getirdiği olumsuz sonuçlar iktidarı yeni önlemler almaya zorlamış ve olağanüstü vergi niteliğindeki varlık vergisi ortaya çıkmıştır. Verginin amacı savaş koşullarından istifade ile zenginleşen tüccarlar ile büyük çiftçilerdir. Ancak uygulama ticaret ve sanayi burjuvazisi üzerinde toplanacaktır.

Varlık vergisi kanun gerekçesine göre ‘‘iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ‘‘dir.³⁴ Varlık vergisine karşı Meclis içinde ve dışında yükselmeye başlayan muhalefete rağmen vergiyi getirmeye kararlı olan iktidar o güne kadar fazla duyulmayan şu sözleri sarf edecektir. Ulus gazetesinden Fatih Rıfkı Atay:

‘‘Biz de sırasına göre halk yığınlarından hak fedakârlığı istedik, mal fedakârlığı istedik. Türkiye’de hissesini ödemeyen ne bir köy, ne bir köylü kalmıştır. Maaş ve ücretle geçinmekte olanları bunalımın sıkıntılarına katlanmaya

³³ Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi,(1938–45)*, Ankara 1986, II, s.371

³⁴ Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul 1951, s.54

çağırdık. Bunlar içinde sızlananlar, kaçınanlar hatta bazen çaresizliğe düşenler olmuştur. Fakat hepsi milli fedakârlık vazifesini yapmışlardır, yapacaklardır. Şimdi sıra varlıklı kimselerin para fedakârlığına geldi.

Para fedakârlığı kendilerine güç gelenlerin ya da kişisel hiçbir fedakârlığa alışmamış olanların bin türlü özür mantığı arayacaklarına şüphe yoktur. Hiç kimse bu fedakârlığı yapmak istemediğini açıkça itiraf etmez. Yalnız şu bilinmelidir ki, büyük halk yığınlarına yüklenen bütün fedakârlıklar gibi kazançlı, varlıklı sınıflara yüklenen bu vergi yükü de en yüksek amme menfaatlerinin zorlamış olduğu bir tedbirdir, neticesi alınacaktır.³⁵ Aynı günlerde başbakan Şükrü Saraçoğlu'da İngiliz Times gazetesine verdiği demeçte, Türk köylüsünün ezici güçleri asırlarca yalnız başına çektiğini söylüyor ve yalnız bir takım kimseler, hükümetin müracaatlarına kulak tıkamış ve tersine olarak, kendilerine gösterilen serbestliği ve güveni kötüye kullanmışlardır” diyordu.³⁶

Kanuna göre Vergi Mükellefleri şunlardır: (Madde 2)

2395 ve 2728sayılı kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar (kazanç ve buhran vergileri mükellefleri);Büyük çiftçiler (büyük çiftçide maksat, işçinin idaresine ve büyüklüğüne hanel getirmeksizin bu mükellefiyeti yerine getirebilecekleri bu kanunla yazılı komisyonlarca tespit edilenlerdir.);Maliki bulundukları binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayri safi irade yekûnu 2500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarların azaltılmasından sonra kalan irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar;1939 senesinden beri 2395 ve 2728 sayılı kanunlar gereğince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun nesri tarihinde işini terk, devir veya tavsiye etmiş bulunanlar; Meslekler: Tacir

³⁵ Ulus Gazetesi, (4 Ocak 1943)

³⁶ Ulus Gazetesi, (21 Ocak 1943)

komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde 1939 senesinden beri bir defaya mahsus olsa bile, ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veya aracılık karşılığı olarak her ne isimde olursa olsun para veya mal almış olanlar.³⁷

Vergi, en büyük mülkiye memurunun başkanlığı altında toplanan komisyonlarca tarh edilecektir. İşin ilgi çekici yönü komisyonlar vergi oranını tayin ederken kanundaki ifadelerle kayıtlı olmayacaklardır. Ayrıca kanun, tarh edilen vergiye karşı itiraz ve temyiz yollarını kapatıyordu. Vergi, tebliğ edildikten itibaren 15 günde ödenmeliydi. Bu ödemeyi yapamayanlar hakkında bedenen çalışma mükellefiyeti konmuştur.

Gerçekte verginin yükünün azınlıklara daha çok bindirilmesi, vergi genelliği ilkesine aykırı olduğu için büyük muhalefet ortaya çıkmış ve sonuçta beklenenin epeyce altında tahsilât yapılmıştır. Nitekim 424.904.421 TL tahsilât beklenirken fiilen 314.920.940 TL yani beklenenin %74'ü tahsil edilmiştir. Borcunu ödemeyenler ise Aşkale çalışma kamplarına (2 lira gündelikle ve bu 2 liranın 1 lirası vergi olarak kesilmek üzere) gönderilmişlerdir.³⁸

Genel olarak bakıldığında Varlık Vergisinin de başlangıçta belirlenen amaçlara ulaşamadığı görülmüştür. Düzensizlik, rüşvet, dengesiz mülkleşme ve mülksüzleşmenin önüne asla geçilememiştir. Varlık Vergisi, 15 Mart 1944'de tahsil edilemeyen alacakların iptal edilmesiyle tarihe karışırken geride rüşvet, kayırma, kandırma ve çalışma kamplarının getirdiği bir hınç bırakmıştır.

Varlık Vergisinden sonra çiftçileri de olağanüstü bir vergiye tabii kılan Toprak Mahsulleri Vergisi 1943 Haziran'ında bir kanun ile Mecliste kabul edildi. Nasıl ki varlık Vergisi fiyat artışlarından yaralanan ticaret burjuvazisini hedef aldıysa; Toprak Mahsulleri Vergisi ise tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almaktadır. Kanun, hububat, bakliyat, fındık, fıstık, incir, üzüm, zeytin ve pamuk gibi ürünleri aynı afyon kendir, keten, pancar, narenciye,

³⁷ T. Timur, a.g.e., s.203

³⁸ F. Ökte, a.g.e., s.237-57

patates ve tütün gibi ürünleri de nakdi olarak vergilenmiştir. Vergi oranı, Milli Koruma Kanuna göre hükümetçe belli fiyattan alınan ürünlerde %8, diğerlerinde ise %12'dir.

Toprak Mahsulleri Vergisinin de uygulanması başarılı olmamıştır. Nitekim hükümet 1.200.000 ton hububat elde etmeyi düşünürken, bunun ancak yarısını 600.000 ton hububat tahsil edilebilmiştir. Bunun üzerine Vergi 1944 yılında bu defa mükelleflerin beyanlarının mekanizması pekiştirilerek yeniden konmuş ve tahsil oranı genel olarak %10 şeklinde tespit edilmiştir.

Netice itibariyle, Toprak Mahsulleri Vergisini değerlendirecek olursak; çiftçiye topraklandırma kanunu ile birlikte büyük toprak sahiplerini Cumhuriyet Halk Partisinden soğutan ve DP'yi hazırlayan nedenlerden biri olarak değerlendirebiliriz. Zaten savaş yıllarındaki bu olağanüstü vergiler siyasi iktidarı egemen sınıflarla karşı karşıya getirmiş; bu suretle de savaşı izleyen yıllardaki gelişmenin belli bir ölçüde sınıfsal nedenlerini hazırlamıştır.

Milli korunma kanunun uygulanması ile ekonominin büsbütün denetimden çıkması, iktidarı yeni önlemler almaya zorlamış özellikle artan savunma ihtiyaçları olağanüstü nitelikli Varlık vergisinin doğmasına sebep olmuştur. Verginin amacı savaş koşullarından yararlanarak zenginleşen tüccarlar ile büyük çiftçilerdir. Ancak uygulama azınlıklar ile ticaret ve sanayi burjuvası üzerine yoğunlaşacaktır.

İstif edilmiş saklanmış malları piyasaya çıkarabilmek için 15 gün içinde ödenmesi şart oldu. Ödemeyenlerle kısmen ödeyenler iş kamplarında çalıştırılacaklardı. Kanun tepeden inme usullerle uygulandı ve bunun tenkide cesaret eden Vatan gazetesi gibi yayınlar kapatıldı. Bütün bu alanlarda bu kanunun tesirleri memleket için zararlı oldu; Hükümete gerekli geliri sağlayamadığı gibi genel ekonomik durumu daha da kötüleştirdi. Büyük firmalar ayakta kalabildiler ama hınçla zararlarını karşılamak işine girişerek fiyatlarını

yükselttiler. İçten ve dıştan gelen tenkitleri hükümet önleyemez duruma gelmişti. Neticede hayat pahalılığı hızla yükseldi ve dar gelirli sınıflar daha da sıkıntıya düştüler.

Türklerden olsun, azınlıklardan olsun, iş adamlarının bu vergiye karşı gösterdikleri tepki ve dıştan gelen tenkitler o kadar tesirli oldu ki, kabulü üzerinden bir sene geçmeden kanunun yürütülmesi çok gevşetildi. ve 15 Mart 1944'de büsbütün kaldırıldı. Ama hükümete karşı duyulan kızgınlık devam ettiği gibi devlet içinde sermayeye düşman gruplar bulunduğu düşüncesi yayılarak siyasi güveni bir hayli sarstı. Gerek Türk gerekse azınlık iş adamları ile sanayicileri bu görüşte birleşiyordu. Mülkiyete karşı beliren tehlikeyi gidermenin tek çaresi hükümeti tesirli bir şekilde dizginlemek veya onun yerine, diğer kişisel hürriyetlerle birlikte mülkiyeti fiilen teminat altına alacak yeni bir hükümet getirmekti.³⁹

Varlık vergisinin ardından gelen bu vergi ile de büyük çiftçilerin aynı ve nakdi olarak vergilenmesine çalışılmıştır. Nasıl ki Varlık vergisi fiyat artışlarından yararlanan ticaret burjuvazisini hedef aldıysa, Toprak mahsulleri vergisi de tarım ürünlerindeki artışlardan yararlananları hedef almaktadır. 1943 Haziranında kabul edilen bu olağanüstü vergi gerekçesinde açıkça belirtilmiştir: 'Zirai mahsullerin maliyet fiyatlarının çok üstünde bir kıymet iktisabı köylümüzün kalkınması noktasında memnunlukla karşılanmakla beraber, alınması lazım gelen müdafaa tedbirlerimizin istilzam ettiği büyük külfetlerin bütün millet arasında ahenkli bir tevzii düşünüldüğü için maliyet fiyatlarının birkaç derecesinde artan toprak mahsullerinden bir vergi alınmasına zaruret görülmüştür. Fakat başarılı olunamamış hedeflenen 1.200.000 ton hububat yerine 600.000 ton hububat tahsil edilmiştir. Bu vergi toprak ağaları ile iktidarı karşı karşıya getirmiş, Cumhuriyet Halk Partisi'nden soğuma, DP'yi hazırlama nedenlerinden biri olacaktır.

³⁹ F. Ökte, a.g.e., s.54 Ayrıca bkz, Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi*, İstanbul 1992, s.154

d- Köy Enstitüleri (17.04.1940)

Köy enstitüleri denemesi, siyasi hayatımızda en çok yankı uyandırmış uygulamalardan biridir. Aslında eğitimle ilgili olduğu halde siyasi ve iktisadi hayatımızda derin izler bırakmış olması dolayısıyla değinmemizde fayda görüyorum. Öyle ki sonradan köy enstitülerini baltalamak için çaba gösteren ve bunda da başarılı olan birçok toprak ağası mecliste bu kanuna övgüler yağdırmışlardır.⁴⁰ Önce bazı deneme girişimleri ve ara yasal düzenlemelerden sonra Hasan Ali Yücel bakanlığı sırasında 3803 sayılı Köy Enstitüleri kanunu 17 Nisan 1940 T.B.M.M.'de kabul edildi. Bu yasanın 1. maddesinde amaç olarak “Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek” belirtiliyordu.⁴¹

Köy enstitüleriyle adeta özdeşleşmiş olan İ.Hakkı Tonguç’un, bu kanun ile Türk köylüsünün sürmeni mekanizmasının bilincine ulaşmasını sağlayacak bir eğitim sitemi getirdiğini belirten Taner Timur, eserinde bu kanunun toprak ağaçlarının da olduğu meclisten nasıl geçtiğini değerlendirmiş bu kanunu onlar tarafından getireceği sonuçlar açısından tam anlamıyla kavranamamış olması ve amacının ilk etapta onların çıkarlarına uygun gelmesi sonucuna varmıştır. Çünkü köy enstitülerinden beklenen ‘Köylünün okutulması ve daha iyi bir müstahsil haline getirilmesi’ idi.⁴² İlk olarak 4 köy öğretmen okulu enstitüye dönüştürülmüş ve yeni açılan 10 enstitü ile birlikte 14 enstitü öğretime başlamıştır. Daha sonra sayı gitgide artmıştır. Köy enstitüleri 27 Ocak 1954 gün ve 6234 sayılı yasa ile tümüyle öğretmen okullarına dönüştürülmüş yani kapatılmıştır.⁴³

Köy Enstitüleri Kanunu, baştan itibaren Cumhuriyet Halk Partisi içinde önemli ve sessiz bir muhalefet ile karşılaşmıştı. Bu sessiz muhalefete rağmen

⁴⁰ TBMMZC, Dönem:7, Fevkalade Toplantı, İnikat:32-42

⁴¹ TBMMZC, Dönem:6, Toplantı 1, C:8, 1940

⁴² Ç. Yetkin, a.g.e., s.238

⁴³ T. Timur, a.g.e., s.210

kanunun hızla kabul edilmesi Cemil Koçak tarafından, yalnızca bir eğitim meselesi olarak görülmesi ve getireceği siyasal, sosyal etkilerin düşünülmemiş olmasından kaynaklandığı belirtilmektedir. Dönemin basın yayın organlarında pek gündemde tutulmaması, işin bilincinde olan den kadronun bir tercihi olarak görülmüyordu.

Kırsal kesimde, Halk odaları ile halkın kültürel seviyesini yükseltmek, Köy enstitüleri ile köye ve köylüye önderlik edecek Cumhuriyet Halk Partisi'nin ileride ki atılımlarını savunacak, yol gösterecek genç öğretmenler yetiştirmek, daha savaş yıllarından planlanmakta olan bir toprak reformuna destek olacak kitleyi ve önderleri oluşturabilirdi.⁴⁴

Ancak, tüm yükü yöre halkınca çekilen bu yapıların köylüye bir angaryaya dönüşmesi, üstüne üstlük kentlerdeki okulların yapımına da ödedikleri vergilerle katılmaları, hem mali hem de bedeni ağır bir yük teşkil ediyordu. Bu uygulama kentin ayrılacağını açıkça ortaya koyuyordu. Köy enstitülerinin, siyasal, sosyal ideolojik ve kültürel etkilerinin daha yakından anlaşılması, sessiz muhalefetin, farklı siyasal koşullarda kesin bir siyasal tutum almasına yol açacaktır. Taner Timur'a göre ise egemen sınıfların sözcüleri, hücumlarını çeşitli kılıflarda sunmuşlardır.

e- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (11 Haziran 1945)

Bu konunun ülkenin kaderine yön veren olayların başlangıcı sayabiliriz.⁵ Ocak 1945 günü, Toprak reformu tasarısının esaslarının açıklandığı gün başlayan homurtular, kanunun görüşüldüğü 14 Mayıs 1945'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de örgütlü ve sistemli bir muhalefet haline dönüşmüştür. Toprak kanunu aslında toplumsal bir reformda amacı Atatürk'ün defalarca işaret ettiği gibi, köylünün durumunu iyileştirmek ve Türkiye'de sosyal demokrasiyi geliştirmektir. Türkiye'de sosyal demokrasinin olmayışı özellikle sosyalist

⁴⁴ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, (Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği)*, Ankara 2003, s.205–214

memleketlerde, tenkit konusu oluyordu. Kanun, topraksız ve toprağı az olan köylülere çiftçilik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için de gerekli donanım sağlamak amacındaydı. Dağıtıma tabi arazi hazine, vakıf ve belediyelere ait topraklardan ve 5000 dönümden büyük çiftliklerden istimlâk yolu ile elde edilecekti. Bu topraklar ihtiyacı karşılayamazsa 200 dönümlük yani orta büyüklükte çiftliklerde istimlâk edilebilecekti.(madde 14.15.16) Kanunun 17. maddesi nüfus kesafeti fazla bölgelerde devlete, vakıflara ve belediyelere ait çok topraklar ihtiyacı karşılayamazsa, yarıcılar, kiracılar ve ırgatlar tarafından işlenmekte olan 2000 veya daha az mülklerde istimlâk edilecekti. Asıl mal sahibi topraklarının içinden istediğı 50 dönümü kendine ayırabilirdi. Toprakların bedeli sahiplerine uzun vadeli, karışık bir usulle ödenecekti.⁴⁵

Kanun tasarısı görüşölmeye başlar başlamaz meclis üyeleri ikiye bölündü ve şiddetli tartışmalar birbirini izledi. Toprak reformunu savunanlara göre kanun anayasa ile kabul edilmiş halkçılık prensibinin tabi bir sonucu idi.⁴⁶ Bu kanun toplumsal adaleti yerine getiriyor, Türk köylüsünü şuna buna köle olmaktan kurtarıyordu. Karşı olanlar ise, toprağın bölünmesi yerine mevcut ziraat sisteminin muhafazasını ve ziraat usullerinin geliştirilmesini gerektiğini savunuyor ve anayasanın tanıdığı mülkiyet hakkına riayet edilmesini istiyorlardı. Bunu ne pahasına olursa olsun savunma azmindeydiler. Aslında iki grup arasındaki tartışmaların gittikçe sertleşmesinde ve hükümete karşı cephe alan bir muhalefet grubunun doğuşunda İnönü'nün 19 Mayıs 1945'de yaptığı hürriyet vaatlerinin verdiği⁴⁷ "cesaretinde etkili olduğu söylenebilir. Bu muhalefet ileride doğacak olan demokrat parti içinde bir temel vazifesi gördü.

⁴⁵ K. Karpat, a.g.e., s.112

⁴⁶ BMMTD, Dönem 7, C:17, s:59

⁴⁷ Ayın Tarihi, (Mayıs 1945), Nu:138, s.51-53, Ayrıca bkz., Cumhuriyet, Ulus, Vatan, 20 Mayıs 1945

Toprak reformu ile ilgili tartışmalar özellikle 17. madde kargaşasına dönüşmüştür. Menderes'e göre meselenin teknik cepheleri üzerinde durmak gerekirdi." Yirmi yıl geçtiği halde hala kağnı ile kara sapana karşı savaşta zafer kazanılmış değildi.'Diğer bir muhalif Refik Koraltan'a göre ise; bu anayasadaki haklara aykırıydı ve 'Ne denirse densin, bu konunun ruhu Ali'nin malını Veli'ye vermektir. Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre ise bu kanun toprak ağalarının sömürü düzenine karşıydı. Nitekim Emin Sazak'a verdiği cevapta şu cümle geçiyordu.'Ege bölgesinden tutunuz, Van'a kadar bütün memlekette derece derece bu işletme sisteminin sömürü şekillerini göreceksiniz.⁴⁸

Tüm tartışmalara rağmen, İnönü'nün imaeen yakınlarından Fikret Yüzatlı vasıtasıyla etrafa yayılan 'Reformda ısrar edin. Toprak kanununu istemeyen benim partim değildir!' sözünün de etkisiyle bu kanun 11.05.1945'de çıktı ve 15.06.1945'de 4753 sayı ile yayınlandı. Fakat kanun kâğıt üzerinde kaldı. Bu arada memlekette başlayan çok partili rejim denemelerinin de etkisiyle ölü doğan kanunun derhal tadiline girişildi. Hatipoğlu'nun yerine baş muhaliflerden Cavit Oral'ın Ziraat vekili olması bu hareketin sonunu belli etti.

27 Mart 1950'de bu kanuna ek olarak 5618 sayılı çıkarıldı ve bu hikâyede böylece bitti.⁴⁹ Bu geri çekilişin en büyük sebebi yaklaşan seçimlerdi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin toprak ağaları ve onların emrindeki kalabalıklardan oy alma umuduydu. İşte bu kanunun konumuz açısından en can alıcı noktası buydu. Ancak bu kanunun kabulünden hemen önce araya giren bütçe görüşmeleri Cumhuriyet Halk Partisi içinden ilk ciddi muhalefet kadrosunun kendisini göstermesi açısından önemlidir.

Cumhuriyet Halk Partisinde bu gelişmeler yaşanırken muhalefetin üstünde durduğu meseleler asıl basında ele alınmıştı. 1945 yazında Vatan ve Tan

⁴⁸ K. Karpat, a.g.e., s.114

⁴⁹ Ş. S.Aydemir, a.g.e., s.350

Gazeteleri etrafında ortak bir muhalefet cephesi kuruldu. Demokrasi çabalarının varacağı sonuçtan pek emin olmayan diğer yayınlar isteksizce bu ikisinin ardından geliyordu. Derhal karşılanması gerekli görülen hürriyet istekleri, anayasanın tanıdığı hak ve hürriyetlerin uygulanması ile ilgili kararlar üzerinde toplanıyordu. Bunlar arasında basın hürriyeti, Cemiyetler kanunu ile Ceza kanununun değiştirilmesi, Polis kanununun özellikle 18. maddesinin değiştirilmesi (bu madde emniyet kuvvetlerine “tehlikeli” gördükleri şahısları müddetsiz alıkoyma ve yargıç kararı olmadan evlerde arama yapmak yetkisini veriyordu), üniversite muhtariyeti, tek dereceli seçim ve cumhurreisin parti başkanlığından ayrılması vardı.

Muhalef gazete yazarı Vatan’ın baş yazarı Ahmet Amin Yalman ile Halk Partisinin resmi organı Ulus’un baş yazarı Falih Rıfkı Atay arasında, sonraları şahsi hakaretlere vardırılan şiddetli siyasi bir polemik hem hükümeti hem hükümet adamlarını tenkitten duyulan korkuları dağıtmıştır. Tüm bu muhalif gelişmeler karşısında Halk Partisi’nden hiçbir tepki gelmediğini sanmak yanlış olur. Particiler basına şiddetli hücumlarda bulunmuş, bazı müfritler basının tenkitlerini milletin emniyeti bakımından gerçek bir tehlike şeklinde görerek memleket gençliğini muhalefet gazetelerini açıktan açığa susturma ya davet etmiştir. Muhalefet liberal görüşleri ifade eden Vatan gazetesi ile sosyalist görüşleri ifade eden Tan gazetesi etrafında toplanmıştı. Tan başyazarları Zekeriya ve Sabiha Sertel Halk Partisine ve üyelerine karşı ilk şiddetli ve acı tenkitleri yapanlardandı. Tan, çiftçiyi topraklandırma kanununu kuvvetle desteklemiş ve ondan sonra da memleketin toplumsal ve ekonomik meseleleri üzerine sosyalist açıdan yazılmış makaleler yayınlamaya devam etmişti. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, *‘siyasi görüşleri farklı sandığımız bu iki gazete (Tan ve Vatan)muhalefete birleşti* diyerek şikâyet etmiş ve böylece Vatan’ı kendi görüşlerinin sosyalist olmadığını açıklamaya mecbur etmişti.

Tan sahiplerinin Görüşler adında bir dergi çıkararak Halk Partisi ile Cumhurreisine şiddetle hücum ederek iç siyasetle uluslararası münasebetlerde Sovyetler taraftarı yeni bir tutum savunmaları Tan gazetesine karşı duyulan tedirginliği daha da artırmıştır. Tan'ın tenkitlerine karşı beklenen tepki 4 Aralık 1945'te ortaya çıkmıştır. Komünistlik ve muhalefet aleyhtarı dövizler taşıyan büyük bir kalabalık Tan matbaası önüne gelip durmuş; bu sırada dakikalarca ölçülecek kısa bir sürede La Turquie, Yeni Dünya, Görüşler ve Tan'ın makineleri parçalanmıştır. Solcu yayınlar satan birkaç kitapçı de(Berrak, ABC) harap edilmiştir. Gösterinin yıkıcı tarafını tenkit eden Akşam gazetesi nümayişçilerin zoru ile tenkit edici kısımları yazılarından çıkarmaya mecbur olmuştur. İstanbul örfi idare altında olduğu halde gösteri saatlerce sürmüş ve emniyet müdürlüğünden üç sokak aşırı bir yerde yapılmıştı.

Bu olayda Sovyetlerin Montreaux Sözleşmesini yeniden gözden geçirilmesini istemeleri ile O dönemde bozulan Türk –Sovyet münasebetlerinin etkisi unutulmamalıdır. Ancak her ne olursa olsun *Tan olayı* diye anılan bu olay Türkiye'de demokrasinin başlangıcının bir korku ve endişe bulutu ile örtülmesine sebep olmuştur. Nitekim görüldüğü üzere hükümet gerektiğinde beğenmediği herhangi muhalif bir grubu kanun dışı kuvvet kullanarak susturabilecekti.

II. BÖLÜM

(ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ)

A- DÖRTLÜ TAKRİR

Özellikle II. Dünya savaşı sonunda Türkiye'nin siyasi ve ekonomik menfaatlerinin kesinlikle batıya yönelmesini zaruri kılışı, batının öncelikli Amerika'nın demokrasi'yi Türkiye'nin batıdaki manevi itibarı için şart koşması, ülkede oluşan toplumsal, siyasi, ekonomik hoşnutsuzluk genel sebepler tek parti rejiminin temellerini sarstı.1945 San Francisco Konferansında Türk delegesi, Reuters ajansı muhabirine "... Harpten sonra Türkiye'de her türlü demokratik cereyanların gelişmesine müsaade edileceğini" söylüyordu.¹ Hemen sonra 19 Mayıs 1945'te memleketin siyasi ve kültürel hayatında demokrasi prensiplerinin gittikçe daha fazla yer tutacağını tekrarlıyordu.

21 Mayıs 1945'te hükümetin 7 aylık bütçesi görüşüldüğünde Cumhuriyet Halk Partisi içinde ilk muhalif atışlar başladı. Bu geriden salvoları müjdelemekteydi. Muhalefet ilk defa isteklerini sıraladı. Yapılan güven oylamasında ise 7 milletvekili güvensizlik oyu verdi. Bunlar: Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü Refik Koraltan, Emin Sazak, Hikmet Buyur ve Recep Peker'di.² bu muhalefet halkın çektiği sıkıntıları dile getirmekte ve CHP'yi iktidardan edecek propaganda mekanizmasının özünü oluşturacaktı.

Aslında çalışmamızın dönüm noktası buradan başlamaktadır. Çünkü bu güvenoyunu izleyen günler Cumhuriyet Halk Partisi içinde ve ricat yolunda önemli adımlara sahne olacaktı. Yani Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir nevi 1950 seçim çalışmalarının temelini oluşturacak değişimin başlangıcıydı bu.

¹ Ayın Tarihi, Mayıs 1945, s.633

² Ulus Gazetesi, (30 Mayıs 1945)

Mesela, oylamadan bir gün sonra Celal Sait Süren, Ticaret Bakanlığından uzaklaştırılmış, yerine Raif Karadeniz getirilmiştir. Açık bulunan Kocaeli, Zonguldak, Sivas, Burdur, İstanbul, Çorum milletvekillikleri için 17 Haziranda yapılan seçimler de geri adımlardan biri olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimlerde aday gösterememiş, istifa edenlerin yerine Sedat Çumralı, Kemal Turan; Feyzullah Uslu, Ali Taşkapılı, Tahsin Benguoğlu genel yönetim kuruluna seçilmişlerdir. Görülüyor ki toprak reformundan sonra, Cumhuriyet Halk Partisi üst yönetimi bir değişiklik arayışı içine sürüklenmiştir.

Tüm bu değişiklikler muhalefeti kamçılama ve 12 Haziran'da verilen "Dörtlü Takrir" denilen önergeyi ortaya çıkarmıştır. Bu önergede muhalefet parti tüzüğü ve kanunlarda değişiklikler istiyorlardı. Önerge reddedilse de Cumhuriyet Halk Partisi tarihinde ilk kez yazılı muhalefet gösterisinin gerçekleşmesi açısından önemliydi. "Dörtlü Takrir" verenler; İzmir milletvekili Celal Bayar, İçel milletvekili Refik Koraltan, Aydın milletvekili Adnan Menderes, Kars milletvekili Fuat Köprülü. Bu dört adam ileride Demokrat partinin kurucularıdır. Takrirden artık harp bittiğinden ve köylülerde aydınlar demokrasiye hazır hale geldiklerine göre, millet meclisinin hükümeti fiilen kontrol etmesini, kişiye anayasada yazılı hak ve hürriyetlerin tanınmasını ve birden fazla partiye dayanan siyasi faaliyetlerin gelişmesine müsaade olunmasını isteniyordu. Ayrıca basın kanunu ve polis kanununda değişiklik isteniyor, gazete kapatma yetkisinin bakanlar kurulu yerine mahkemelere verilmesi savunuluyordu.

10 Temmuz 1945'de Başbakan Saraçoğlu geri adımlardan birini daha atar ve ticaret birliklerinin ticari denetlemeleri usulünün kaldırılacağı müjdesini verir.

Buna karşın bu sırada mecliste kabul edilen Birleşmiş milletler anayasası muhalifler tek parti sistemine karşı koyabilecekleri bir ortam ve bu sisteme karşı kullanabilecekleri manevi ve hukuki deliller sağladı. Adnan Menderes'e göre "Birleşmiş Milletler anayasasının kabulü Türk hükümetinin girmiş olduğu

taahhütlerin yerine getirilmesi için hürriyeti kısıtlayan tedbirlerin ortadan kaldırılması gerekiyordu.³ Takrircilerin sözleri büyük tartışmaları körüklüyordu. Sonunda hükümete açıkça cephe almış Vatan gazetesinde Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in kanunları tenkitçi yazıları partiden ihraç edilmelerini sağladı. Onları Refik Koraltan'ın ihracı ve Celal Bayar'ın istifası izledi. Bu arada sahneye İnönü çıktı ve muhalefete söylediği cesaret verici sözler muhalefet partisine ışık yaktı. Gerçi bu arada çok partili hayata 3. defa geçişi belgeleyen ilk parti, 8 Temmuz 1945'te kurulan M K P olmuştur. Ancak; Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulus ve Cevat Rifat Atilhan tarafından kurulan bu partinin Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı güçlü bir muhalefet olamayacağı belliydi.⁴ Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1945'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde açılış nutkunda parti bulunmamasıdır. *"Bizim tek eksiğimiz hükümet partisi karşısında bir parti bulunmamasıdır."* diyerek kurulacak bir muhalefet partisinden umutlu olduğunu belirtmesi, Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını sarsmayacak bir demokrasiyi vaat ediyor ve açıkça muhalefeti davet ediyordu.⁵

B- DEMOKRAT PARTİ

Artık basında dahi yeni partinin kuruluşuna gerekli ve kesin gözüyle bakılıyordu. Tanin'de, H.Cahit Yalçın "Yeni Parti" başlıklı makalesinde *'bir demokraside en az iki parti olmazsa murakabe vazifesinin ifa edilmesine imkân bulunamazdı'* diyerek yeni partiyi istikbal için müjde telakki ediyordu.⁶

Bu arada Sovyet taraftarı görüşleri ile muhalefete destek veren bazı gazetelere bağlı yerlerin basılması (Tan olayı) hadisesi, hükümetin gerekirse kanun dışı da olsa beğenmediği bir muhalefet grubunu susturacağını adeta gösteriyordu.⁷

³ BMMTD, Dönem 7, C:19,s:171

⁴ Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara 1988, s.48

⁵ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul 1980, s.103

⁶ Tanin Gazetesi, (5 Aralık 1945)

⁷ K. Karpat, a.g.e., s.134

4 Aralık'ta İnönü'nün yemeğine davetli olan Celal Bayar kurulması düşünülen yeni parti hakkında bazı ilkeler çerçevesinde nihai izni sağlamış oluyordu.⁸ Celal Bayar, özellikle dış politika ve laiklik konusunda iktidarla ihtilafa düşmeyecekleri konusunda söz veriyordu. Bu görüşme yeni partinin de 'muvazaa partisi' iddialarının tekrarlanmasına yol açacaktı.

Yeni parti görünen o ki hem iç hem de dış etkenler ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin istediği bir şeydi. Böylece totaliter bir parti olduğu iddialarını da yanıtlamış olacak; kendi içindeki gayri memnun unsurlardan da kurtulmuş olacaktı.

Nihayet 7 Ocak 1946'da basın toplantısı düzenleyen Celal Bayar, Demokrat Partinin kurulduğunu ilan etti. Partisinin genel görüş ve programı hakkında bilgi veren Bayar, Anayasanın hakkıyla uygulanmadığını, gizli oy ve tek dereceli seçim istediklerini açıklıyordu. Bunlar Cumhuriyet Halk Partisi'nin de istediği veya istemek zorunda kaldığı konulardı. Nitekim İnönü meclisin açılış konuşmasında gizli oy ve tek dereceli seçim istediklerini açıklıyordu.

DP'nin demokrasi, hürriyet, liberalizm gibi bazı ana prensiplerden oluşan programında rey sahibi tüm grupların göz önünde bulundurulduğu görülür.⁹

DP'nin özellikle ilk iki ay çok yavaş geliştiği görülür. Bunda birçok kimsenin serbest fırka gibi yeni partiye de gerçek muhalefet gibi görmemesinin etkisi büyüktür. Gerçekten de memlekette kök salmış Halk partisi de muhalefet partisinin kolay kolay tutunamayacağını savunuyordu. Bu yüzden ilişkiler dostaneydi. Hatta bazı Cumhuriyet Halk Parti'liler bunu propaganda malzemesi bile yapmışlardır. Özellikle muvazaa isnatları ve DP'nin Serbest Fırka gibi geçici olacağı yönündeki telkinler; milli birliğe ihtiyaç vardır, ikinci partinin doğması memleket menfaatleri için zararlıdır, Demokrat Parti'ye girmek şahsen iyi

⁸ Cumhuriyet Gazetesi, (5 Aralık 1945)

⁹ DP programının tam metni için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, (8 Ocak 1946)

akıbetler doğurmaz tarzındaki propagandalara Celal Bayar tepki göstermiş; yine de İnönü'ye olan güvenini tazelemiştir.¹⁰

Fakat DP'nin ilk üç aydan sonra çığ gibi büyümesi ve gördüğü sevgi seli Cumhuriyet Halk Parti'lileri endişeye düşürdü ve yavaş yavaş Cumhuriyet Halk Parti'lilerin tavır değiştirmesine sebep oldu. Demokrat Parti yurdun her tarafında ilgi görürken bu siyasi yapıya da tedricen yansdı. Demokrat Parti'ye ilk ilhak, Antalya milletvekili Fuat Tunca ve Eskişehir milletvekili Emin Sazak oldu. Meclis dışından Cumhuriyet Halk Partisi'nin eski yöneticilerinden Y.Kemal Tengirşek ve R. Şevket İnce oldu.

Cumhuriyet Halk Partisi ise tüm bu gelişmeler karşısında artık kendisini alıştırması gerektiği seçim gayretlerinden birini gerçekleştirerek 21 Nisan 1946 ara seçimlerinde kendisine demokratik bir imaj yaratmak için adayların parti merkezince tespit edilmeyeceğini açıkladı.¹¹ Fakat muhalefetin katılmadığı bu seçimlere vatandaşın ilgisi az oldu.¹² Endişesi gitgide artan Cumhuriyet Halk Partisi daha ciddi çalışmalar yapmaya başladı. Ülkeyi 23 bölgeye ayırarak her bölgeye en mutemet partilileri tayin etti. Bu parti müttefikleri kanalıyla 'henüz dünya barışının kurulmadığı, milletçe birlik ve beraberlik içinde olmak gerektiği; DP'nin iktidarın teşviki ile kurulduğu tıpkı Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi bir süre sonra kapatılacağı ve o zaman vatandaşın çok güç duruma düşeceği 'şeklinde propaganda yapılıyordu.¹³ Ayrıca taşraya kayan siyasi çatışma alanını taşra yöneticilerinin aynı zamanda Cumhuriyet Halk Parti'li bürokratlar olmasını da iyi kullanıyordu ki; bu DP'nin en çok zorluk çektiği ve şikâyet ettiği konulardan biriydi.

¹⁰ M. Toker, a.g.e., s.118

¹¹ Cumhuriyet Gazetesi, (14 Nisan 1946)

¹² Cumhuriyet Gazetesi,(25 Nisan 1946)

¹³ A. Yeşil, a.g.e., s.59

DP bu ilk dönemde idarenin tarafsız olması, Devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması, Halk evlerinin her iki partinin de hizmetine açık olacak şekilde bağımsız hale getirilmesi istiyordu. Hatta kendisini iktidar karşısında artık güçlü hisseden Demokrat Parti'nin lideri Bayar, 22 Nisan 1946'da Tasvir gazetesine verdiği beyanatta; iktidar, seçim kanunu başta olmak üzere demokratik nizam ters düşen diğer kanunları değiştirip, idarenin tarafsızlığını sağlarsa, partisinin yapılacak seçimlere hazır olduğu, hatta seçimlerin öne alınması halinde bile bu kararda olduklarını söyledi.¹⁴ Bu beyanat Cumhuriyet Halk Partisi tarafından muhalefet erken seçim istiyor diye yorumlandı. Mademki yeni partinin başı seçimlere hazır olduğunu söylüyordu hodri meydan! Cumhuriyet Halk Partisi buna dünden razıydı. Daha Ziyad Ebuz Ziya'nın (gazetenin sahibi) açıklama yapmasına vakit kalmadan olaylar birbirini takip etti. 25 Nisan günü Anadolu ajansı acele şu haberi veriyordu: "Ulus gazetesi yarın ki sayısında Cumhuriyet Halk Partisi değişmez başkanı İsmet İnönü'nün aşağıdaki davetini yayınlamaktadır:

"Cumhuriyet Halk Partisi büyük kurultayını fevkalade olarak Mayısın 10. günü saat 10'da Ankara'da toplantıya davet ediyorum." (25.04.1946)¹⁵

25 Nisanda Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında alınan kararlar belediye seçimlerinin 1946 Eylül ayından Mayıs ayına alınması benimsendi.¹⁶ Aynı amaçla hazırlanan kanun tasarısı dört gün sonra meclis de kabul edilerek kanunlaştı.¹⁷ Kanunun meclis deki müzakereleri, iktidar partisi ile muhalefet arasında açık bir çatışmaya sebep oldu. Muhalefet, Belediye seçimlerinin erken tarihe alınması ile DP'nin teşkilatlanmasının geciktirilmek istendiğini iddia etti. Ayrıca seçimlerinin dürüst yapılmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını, basın,

¹⁴ Tasvir Gazetesi, (23 Nisan 1946), Ayrıca bkz., M.Toker, a.g.e., s.137

¹⁵ M. Toker, a.g.e., s.137

¹⁶ Ulus Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, (26 Nisan 1946)

¹⁷ TBMMZC, Dönem 7, C:22, s.233

cemiyet, polis teşkilat kanunları gibi anti-demokratik uygulamaların değiştirilmesi üzerinde durdu.¹⁸ Halkçılar ise muhalefetin iş başına geçmeye kalkışmadan önce olgunlaşması gerektiğini söylediler.

Aslında öne alınan seçimler henüz sadece belediye seçimleriydi. Ama bunları öne alınmış genel seçimlerin takip edeceğini anlamak için dahi olmaya lüzum yoktu. Nitekim İnönü bir yurt gezisine başladığı Eskişehir’de, Halkevinin balkonundan halka hitabında ‘büyük seçimde bütün vatandaşları göreve davet’ ediyordu. Ertesi gün Kütahya’da ‘Kütahyalıların gelecek büyük seçimlerde vatandaşlık ödevlerini tam bir olgunlukla yapacaklarından emin bulunuyorum.’ diyordu.

Artık bir tereddüt kalmamıştı. Memleket belediye seçimlerini müteakip hemen genel seçimlere gidecekti. DP ise hala seçimlere girme tereddüdünü yaşıyordu.¹⁹

Genel seçimler 1946 yazında yapılacaktı. İki dereceli bir seçimle iş başında bulunan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını tek dereceli seçimle yenileyip, bir yandan dayeni düzende daha fazla söz sahibi olmak, dışarıda da Türkiye’nin gerçekten demokrasi yolunda olduğunu göstermek, diğer yandan vatandaşın partisine olan ilgisini ölçmek ve teşkilatını bu yeni düzene intibak ettirmek amacındaydı.²⁰

DP’nin tereddütleri Celal Bayar’ın ‘*tefekkür ediyoruz*’ demesi üzerine İnönü 6 Mayıs’ta Akşehir’de kendi mucip sebeplerini ilk defa resmen açıklayarak ‘yeni büyük seçimler kararı’²¹’nı da ilan ediyordu. Anadolu ajansının bildirdiğine göre İnönü şöyle demişti:

¹⁸ TBMMZC, Dönem 7, C:22, s.216–217

¹⁹ M. Toker, a.g.e., s.143

²⁰ K. Karpat, a.g.e., s.136

“-Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarıda karalı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere kara verdik. Dünya vaziyeti kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürünceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türk politikasının hangi istikamette olduğunun içerde ve dışarıda açık bir surette belli olması lazımdır.”

“-Milletin takip ettiğı ve etmek istediğı milli siyaseti meydana koymasını için hükümet adamlarının beyanatını bazı zamanlarda kâfi gelmez. Böyle zamanlarda milletin kendi idaresini açık bir surette belli ederek kararlı bir durum temin etmesi lazımdır. Büyük seçim bize bu neticeyi verecektir.”²¹

Bu sırada DP’nin genel merkezi tefekkürü bitmişti.8 Mayıs da Celal Bayar imzalı tamimde belediye seçimlerine girilmeyeceğı haberi verilmekle kalmıyor, milletvekili seçimlerine katılmak içinde bunların 1947’de yapılması şart koşuluyordu. Bu şartlar 10 Mayıs da ki olağanüstü kurultayı daha önemli hale getirdi.

C- CUMHURİYET HALK PARTİSİ İKİNCİ OLAĞANÜSTÜ KURULTAYI (10MAYIS 1946)

Alelacele toplantıya çağrılan Olağanüstü kurultayı, 331 delege ve 450 milletvekili salondaki yerlerini almıştır.10–11 Mayıs tarihlerinde çalışmalarını tamamlayan Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kurultayında önemli kararlar alındı. Nizamnamenin 4. maddesi değiştirilerek ‘Değişmez Genel Başkanlık’ ve ‘Milli şef’ unvanları kaldırıldı. Parti başkanlığının ‘Genel Başkanlık’ olarak değiştirilmesi ve genel başkanında kurultaylarca 4 yılda bir parti milletvekillerinden seçilmesi prensibi getirildi. Bu konuda İnönü şöyle konuşur:’Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak bir büyük partinin çalışmasında birinci derecede etkili olan adamın yine bir parti tarafından

²¹ M. Toker, a.g.e., s.145-146

değiştirilmek imkânının esas kaide olarak kabul edilmesinde gelecek için iyi bir güvence görürüm.”

Ayrıca 1938 1.olağanüstü kurultayında parti içinde teşkil edilen “Müstakil grup” muhalefet partiler mevcut olduğu için lağvedildi. Diğer önemli değişiklik, sınıf esasına göre dernek ve siyasi parti yasağının kaldırılmasıdır. Memlekette sosyal sınıfların bulunduğunu ve sınıfların ekonomik menfaatleri üzerine siyasi dernekler kurulabileceğini kabul etmek, yirmi beş yıldır savunulan sınıfsız cemiyet anlayışına taban tabana zıttı.(Nitekim Mustafa Kemal’in 7 Şubat 1923’te Balıkesir’de ve Ocak 1923’te İzmit’teki nutuklarında da vurguladığı üzere CHP’nin bu konudaki görüşüne göre: Toplum sınıflardan değil, tüccarlar, devlet memurları, çiftçiler, zanaatkârlar, gibi meslek grupları halinde birleşmiş fertlerden meydana gelmiş sayılıyordu. Bu meslek grupları birbirine bağlıydı ve aralarında ekonomik menfaat çatışmaları yoktu.)

Eski iki dereceli seçim sisteminin yerine tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi ise tarihi bir karardı. Ancak teknik olarak “açık oy-gizli tasnif” usulü bu kararın demokratikliğini gölgeliyordu. Yine de tek dereceli seçim ilk defa olarak Türk vatandaşının oyunu eskisi gibi aracı yolu ile değil, doğrudan doğruya kendi anlayışına göre kullanmak imkânını veren esaslı bir reformdu.

Kurultayın muhalefet açısından önemli bir yanı da İsmet İnönü’nün açık nutkunda, muhalefet partilerine ihtar niteliğindeki tavrıydı. İnönü nutkunda şöyle diyordu:

“Şüphe etmek istemem ki, muhalif partiler, seçime parti olarak gireceklerdir. Partilerim ve bağımsızların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştür. Bunun manası yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaresini yabancı memleketlere

*karşı kötölemek teşebbüsünü Türkiye’de vatandaşların hoş karşılamayacaklarına eminim. İktidara karşı siyasi parti teşkil edip, sonra halkı sandık başına gitmek ten alıkoymak, vatandaşları meşru mücadele yolundan ayırmak demektir.*²²

İnönü bu ihtardan sonra seçimlerin sonucunu hulus ile karşılayacaklarına teminat verdi. Dedi ki: *”Seçimi kaybedersek karşıya geçerek fikirlerimizi savunmaya çalışacağız ve bu yolda da iktidara dost olarak onun muvaffakiyetlerini ve hizmetlerini takdir ve teşvik etmekten zevk alacağız.”*

İsmet Paşa, bu sözleri şüphesiz samimiyetle söylüyordu ama aynı samimiyetle de seçimi kaybetmeyeceklerini düşünüyordu.²³ Kurultayda 708 oyla İnönü Genel Başkan, Şükrü Saraçoğlu yeniden Genel Başkan Vekili, Kırklareli Milletvekili Nafi Atıf Kansu ise yeniden Genel Sekreter olmuşlardır. Genel Yönetim Kurulu Üyeleri ise şunlardır: Nafi Atıf Kansu, Faik Ahmet Barutçu, Ali Rıza Eren, Rahmi Köken, Emin Erişirgil, Sedat Cumralı, Bekir Kaleli, Fatma Memik, Kemal Turan, Atıf Akgüç, Tahsin Banguoğlu, Feyzullah Uslu, Hüsnü Kitapçı, Ali Taşkapılı, Münir Hüsrev Göle, Halit Onaran.²⁴

Cumhuriyet Halk Partisi’nin ilan ettiği seçim sloganlarından birkaçı ise şöyleydi:

“Vatandaş, oyunu Atatürk’ün kurduğu, İnönü’nüm başında bulunduğu Cumhuriyet Halk Partisi’nin adaylarına ver.”

“Cumhuriyet Halk Partisi’nin listesi İnönü’nün kendi listesidir. Liste üzerinde değişiklik yapmak kimseyi kazandırmaz, partiyi kaybettirir.”

“Cumhuriyet Halk Partisi’ne güveniyorsan, İnönü’nün ilan ettiği listelerin tamamına oy ver”

²² Ulus Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Vatan Gazetesi, (11 Mayıs 1946)

²³ M. Toker, a.g.e., s.149

²⁴ Ulus Gazetesi, (12 Mayıs 1946)

Ç- 26 MAYIS 1946 BELEDİYE SEÇİMLERİ ÖNCESİ YEREL SEÇİMLER VE YEREL SEÇİMLERDE CHP ADAYLARININ BELİRLENMESİ

Yerel seçimlerde yani belediye seçimlerinde adayların belirlenmesine ilişkin olarak 1923 tarihli nizamname’de nahiye ve belediye üyelerinin seçiminde Vilayet İdare Heyetinin ilçe idare heyetleriyle ‘’muhabere ederek suret-i nihaiye de namzetlerini’’ belirler.(madde 56)maddesi yer almaktadır.²⁵

Aday gösterilmeyen seçimlerde parti üyelerinin ve yurttaşların eğilimlerini anlamak ve görüşlerini dinlemek için 1933 yılında ‘Cumhuriyet Halk Partisi’nin ‘‘intihap yoklama talimatnamesi’’ yayınlandı. Bu talimatnamenin başlangıç kısmında, Cumhuriyet Halk Partisi nizamnamesinin 125. maddesinin bütün seçilerden serbest yapılması usulünü koyduğu; aday gösterme hakkını Umumi Reislik Divanına bıraktığı ve her seçimde parti adaylarını kazandırmak göreviyle mükellef olan idare heyetlerine 75. maddenin F fıkrasında yazılı hallerde yoklama yetkisi verdiği belirtilmekte ve’’ namzet gösterilmeyen intihaplarda, iyi neticeler elde edecek surette fırka mensuplarını kazandırmak için yoklamanın ne surette yapılacağına bir talimatname ile tespitinin yararlılığı görüldüğü anlatılmaktadır.²⁶

Hangi durumlarda yoklama yapılacağı şöyle açıklanır(madde 2) Yoklama yapılacak seçimler milletvekili seçimine esas olan ikinci seçmen (müntehibi sani) , belediye (belediye meclisi) üyeliği ve milletvekili seçimi teftiş heyetleri üyeliği seçimleridir.(madde 3)Sayılan seçimlerin dışında kalan seçimlerin hangilerinde yoklama yapıp yapılmayacağına yörenin en büyük parti idare heyetleri karar verecekti.(madde 4)Yoklama kararına bağlanmayan seçimlerde partililer istediklerine oy vereceklerdi. Yoklama, bu kararı alan parti idare heyetinin başkanının başkanlığında, yeri ve tarihi partililere duyurulmuş bir toplantıda, partililerin katılımı ile yapılacaktı. Toplantıda yapılan konuşmalardan sonra

²⁵ H. Uyar, a.g.e., s.266

²⁶ CHF İntihap Yoklama Talimatnamesi, Ankara, 1933, s.3

oynamaya geçilecek ve elde edilen sonuç, bir tutanak ile saptanacaktı. İdare heyeti gerekli görürse oylamayı tekrarlayacaktı. Ancak yoklama bir kez yapılabilir, yeni yoklama yapılamazdı. Yoklama sonuçları orada bulunanlara sözlü, bulunmayanlara da yazılı olarak bildirilirdi.²⁷

1934 yılı belediye seçimlerinde uygulanan bir yenilik de şudur: Belediye meclisi üye sayısının iki katı aday ilan edilmesi seçmenler bunların içinden istediklerini seçebileceklerdi. Örneğin, belediye meclis üye sayısı 27 ise, 54 aday gösteriliyor; bunlar içinden en çok oyu alan ilk 27 kişi Belediye Meclisinin asil, diğer 27 kişi yedek üye olarak belirleniyordu.

Yerel seçimlerde halkın ilgisine bakıldığı zaman genel seçimlere göre daha canlı geçtiğini ve vatandaşların daha fazla ilgisini çektiğini görürüz. Bunda hem yöresel sorunların çözümünde oynadığı rol, hem de adayların tepeden inme bir şekilde değil kamuoyunun nabzının kısmen de olsa tutulması etkili olsa gerek. Bu seçimler esnasında yerel basından önemli ölçüde yararlanıldığı gibi, seçmenlere hitabın, broşürlerin yayınlandığı da görülmektedir. Örneğin Adapazarı'nda seçmenlere hitaben yayınlanan bir broşürde, adaylarının isimlerinin yanı sıra, belediyenin geçen yıllarda yaptıkları ve gelecek yıllarda yapılması vaat edilenler yer almaktadır. Belediye meclisi adaylarının mesleki dağılımlarına baktığımızda, bunlar arasında tüccar, fabrikatör, çiftlik sahibi, avukat, veteriner, eczacı, çiftçi, tuhafiyeci vs meslekler yer almaktadır. Adaylar arasında kadınlar da vardır. Ancak bunlar meslek sahibi kadınlar olmayıp, genellikle yörenin ileri gelenlerinin (serbest meslek sahibi, bürokrat vs) eşleridir.

Seçim günleri halk kürsülerinde konuşmalar yapılıyor; Halkevlerinde konferanslar veriliyor; seçim yapılan şehir özellikle oy sandıklarının bulunduğu yerler bayrak ve afişlerle donatılıyor; yerel gazetelerde seçimlere seçimlerde oy

²⁷ CHF İntihap yoklama Talimatnamesi, s.7

kullanmaya ilişkin yazılara geniş ölçüde yer veriliyordu. Seçimlerde oy kullanmayı teşvik edici bazı ilanlar şunlardı:

“Yurttaş belediye intihabına koş!”

“Yurttaş, en kıymetli bir hakkın olan Belediye intihabına koşmak aynı zamanda medeni bir vazifendir.

“Yurttaş 10 teşrini evvelde yapılacak olan belediye intihabı senin en mukaddes bir hakkın ve vazifendir. Bunu bir bayram bil sandık başına koş. Cumhuriyet Halk Fıkrası’nın gösterdiği namzetler senden alınmıştır. Kendi içinden çıkardığın bu aziz arkadaşlar gene senin işini göreceklerdir.”

“Yurttaş O gün bir lahzacık işini bırakıp reyini kullan!

“Daima iyiye, güzele, doğruya! Çünkü dağılan çöker...”

Bu seçimlere katılım oranına örnek olarak 1934’te Erzurum %74,3, Merzifon %55, gösterilmiştir.²⁸ 1946’daki karışık seçimlerde sonraki konumuzda değineceğimiz üzere katılma oranı muhaliflere göre çok düşüktü. (İst, %46; İzmir, %22; Balıkesir de %25 gibi) İçişleri bakanına göre ise ortalama %50- 60 nispetindeydi.²⁹

D- GENEL SEÇİMLER VE GENEL SEÇİMLERDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ ADAYLARININ BELİRLENMESİ

Başlangıçta (1923), milletvekili adayları Fırka divan’ı tarafından belirlenirken 1927’den itibaren bu yetki Umumi Riyaset Heyeti’ne geçmiştir. Bu heyet Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanı, genel başkan vekili ve genel sekreterden oluşmaktaydı. Tabi olarak ağırlık Cumhuriyet Halk Partisi genel başkanındaydı. Özellikle tek parti yönetiminin pekişmesiyle Atatürk döneminde Atatürk; İnönü döneminde İnönü tarafından belirlendiği görülen milletvekili

²⁸ H. Uyar, a.g.e., s.272

²⁹ K. Karpat, a.g.e., s.138

adaylarına bakıldığında milli mücadelede önemli hizmetleri geçmiş, toplumda muteber kişilerden seçildiğini görmekteyiz.

Tek parti döneminde milletvekili adaylarının belirlenmesi bile seçimlere bir hafta kala yapılmakta ve seçimlerden birkaç gün önce adaylar açıklanmaktadır. Bu yüzden adayların seçim kampanyası yapmaları söz konusu değildi. Ancak parti örgütleri seçimler her tarafı parti bayrakları ve afişlerle donatıyor ve halkı seçimlere katılmaya çağırıyordu. 1946 yılına kadar yapılan seçimler iki dereceliydi. Birinci seçmen (müntehibi evvel) yani vatandaşlar, ikinci seçmeni (müntehibi sani) seçiyorlar; ikinci seçmenlerde milletvekillerini seçiyorlardı.

1933 Cumhuriyet Halk Partisi İntihap yoklama talimatnamesinde ikinci seçmenlere yönelik yoklama esasları şöyleydi:

“Nahiye ve ilçe idare heyetleri ilçe merkezinde ilçe idare merkezi başkanının; il merkezinde il idare heyetinin başkanının başkanlığı altında –il idare heyetinin katılımıyla- toplanır. Her seçim bölgesinde ikinci seçmenliğe seçilecekler için toplantıya katılacaklar arasında oylama yapılır. Çoğunluk kazananlar listesi il idare heyetinin başkanına sunulur. İlçelerde hazırlanan listelerde il idare heyetini bu kanuna gönderilir. İl idare heyeti başkanı bu listeleri il idare heyetine sunar. Heyet gerekli görürse bu listelerdeki bazı isimleri değiştirir ve düzenlediği bu listeyi partinin ikinci müntehip adayları olarak, il idare başkanının imzasıyla seçmenlere (birinci seçmenlere) duyurur. Yapılan yoklama sonucu hakkında idare heyetleri kararlarına itiraz etmek isteyenler itirazlarını en geç 20 gün içinde bir üst idare heyetine iletirler.” denilmektedir. (madde 12 13)³⁰

Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi nizamnamesinin 120. maddesinde oylarını yoklama neticelerine vermeyen fırka mensuplarının cezaları da belirtilmişti.³¹

³⁰ CHF İntihap Yoklama Talimatnamesi, s.7

³¹ CHP Nizamnamesi ve Programı, s.24–25

Tek parti Dönemindeki seçimler, milletvekili adayları listelerinin halk tarafından onaylanmasından ibarettir. İki dereceli olduğu için halkında dolaylı katılımı olmaktadır ki bu katılım da halkın ne kadar etkisinin olduğu açıktır. Ayrıca bu dönem seçimlerinde gerçekten rakip olabilecek adaylara şans tanınmamış; bu da rekabet denilen varlığın ortaya çıkmasına engel olmuştur. Tüm bunlar, neticede sakin ve heyecansız seçimlere sebep olmuştur.

Tek parti dönemi seçimlerinde kayda değer bir değişiklik de 1940'lı yılların ilk yarında yapılmıştır. Bu seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi genel merkezi bazı seçim bölgelerinde birden fazla aday göstererek partili ikinci seçmenlerin bunlar arasından tercih yapmalarına imkân vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi 1931 programında bir dereceli seçimi, toplumun belli bir demokratik olgunluğa ulaştıktan sonra uygulanabilecek bir hedef olarak göstermiştir.³² Tek parti dönemi 1946'ya kadar seçimlere katılım oranı ortalama olarak şu şekildeydi: 1927 %23, 1931 %45, 1935 (%68,5), 1939 (%77,8) 1943 (%80), 1946 (%75).

Konumuz açısından önemli bir dönüm noktası olan 1946 yılına kadar, Cumhuriyet Halk Partisi ve seçimlerin genel niteliklerini işlememizdeki amaç Cumhuriyet Halk Partisi'nde ve seçimlerde meydana gelen ve günümüz Türkiye'sinde temel olan değişimleri ve gelişmeleri daha iyi anlayabilmektir. Şimdi işleyeceğimiz 1946 belediye seçimleriyle beraber ülkemizde meydana gelen önemli gelişmeleri daha iyi kavrayacağımızı sanıyoruz.

E- 26 MAYIS 1946 BELEDİYE SEÇİMLERİ

Halk partisi kurultayı kararları Demokrat partinin şiddetli tepkisine sebep olmuştu. İnönü'yü seçimlerin normal tarihte (1947) yapılacağına dair verdiği sözü tutmamakla suçlayan DP şayet seçimlerin önce yapılması gerekiyor ise bunun muhalefet partilere danışılmasını gerekliliğini de vurguluyordu. DP'ye göre;

³² CHF Nizamnamesi ve Programı, s.30

İnönü Cumhur reis olarak kanuni mesuliyetini parti başkanı olarak günlük politikada kendi partisi lehine imtiyaz olarak kullanılıyordu.³³

Bu arada Fuat Köprülü de New York Times'a verdiği beyanatta, hükümeti siyasi partilerin kurulmasını normal olmayan yollardan önlemeye çalışmak, telefonları dinlettirip muhaliflerin peşine sivil polis takmakla suçluyordu. Halkçılar ise, Köprülü'ye şiddetli karşılık verip demokratların Moskova sözlerini radyosunun yayınlarıyla karşılıyorlardı.³⁴

Bu şiddetli çekişmeler arasında Belediye seçimleri 26 Mayıs 1946'da yapıldı. DP antidemokratik kanunların kaldırılmadığı ve iktidarın gerçek bir muhalefetin gelişmesini önlemek niyetinde olduğu düşüncesiyle seçimlere girmemeye karar verdi. Demokrat Parti kurulduktan sonra çok sayıda taraftar kaybeden Milli Kalkınma Partisi ise önce seçimlere katılma kararı verdiyse de seçim günü sabah 11'de hükümeti taraf tutmakla suçlandırarak seçimlerden çekildi. Halkın bu karışık seçimlere katılım nispeti muhaliflere göre çok düşük; İçişleri Bakanına göre ise % 50-60 nispetindeydi. Resmen seçimlere katılmamakla beraber DP Halk Partisinden olmayan namzetlere oy verdi. Birkaç yerde de Milli Kalkınma Partisini destekleyerek ona birkaç üyelik kazandırdılar; Kırıkkale Belediye Meclisinde bu parti 6 üyelik kazandı.³⁵

Bu seçimlerde ilk defa adaylar Cumhuriyet Halk Partisi tarafından değil de halk tarafından serbestçe gösterildi. Vatandaşlar serbestçe seçmenlik vazifelerini ilk defa yerine getirdiler. Oy verme usulünde birçok düzeltilmesi gereken aksaklık olduğu ortaya çıktı. Genel seçimler öncesi bu açıdan da bir deneme oldu. Gizlilik usulünün olmayışı ve muhalefete alışmamış olan bazı devlet memurlarının partizanca tutumlarına rağmen seçimlerin nispeten serbest geçirilmesi bir başarıydı.

³³ Vatan Gazetesi, (14 Mayıs 1946)

³⁴ Ulus Gazetesi, (15,24 Mayıs 1946)

³⁵ K. Karpat, a.g.e., s.139

Bu seçimlerin önemli bir sonucu da Halk Partisi içindeki birçok şahsi çatışmayı açığa çıkarması ve DP'nin gerçek kuvveti hakkında bir fikir elde edilmesiydi. Ayrıca hükümet iktidarın halka dayandığını yavaş yavaş hissetmeye başladı. Bunun en önemli ispatı da İnönü'nün seçimler öncesi mayıs ayında memleketi dolaşarak halkı seçimlere katılmaya çağrısı idi. İşte bu gerçekten çok partili hayatın başladığını gösteriyordu. Artık tek parti döneminde nadir dolaştıkları seçim bölgelerine, halka koşan vaatlerde bulunan adaylar götürülecektir.

Çok partili hayatın ve serbestliğin getirdiği tesirler her alanda hissedilmeye başlamıştı. Hükümet, tenkitçilerin hücumlarına karşı liberalizasyon hareketlerine hız verdi.

Malların satış ve fiyatların tespiti hükümetin kontrolünden kısmen çıktı ve perakendicilere, devlet teşekküllerinin mamullerini satmakta daha büyük imkânlar sağlandı. Bazı maden bölgelerindeki işçi kışkırtılmasına çare bulmak üzere onların köylerinde uygulanan iş mükellefiyeti kanunu kaldırıldı.³⁶

Basın kanununun 5. maddesi değiştirildi. Bu kanun basın hürriyetlerini kısıtlıyordu. Nitekim basın suçlarına af ilan edildi. Ayrıca basın kanunundaki değişiklik ile gazete kapatma yetkisi hükümetten alınıp mahkemelere verildi. Mahkemeler basın suçları hakkında karar vermeden önce suç olayını inceleyip usulüne uygun delillerin ibrazını isteyeceklerdi.³⁷ 3511 sayılı kanunla kurulmuş bulunan Basın Birliği kaldırılarak gazetecilere kendilerinin kuracakları meslek teşekküllerine girme serbestliği getirildi.(4932 sayılı kanun)seçimlerden sonra ise aynı kanunda yapılan değişiklikle gazete çıkarmaya getirilmiş kısıtlamalardan; en büyük idare amirinden ruhsat alınması, 5000lira depozito yatırılması, çıkararının öğrenim derecesinin bildirilmesi ve iyi ahlak vesikası ibrazı mecburiyeti kaldırılmıştır.

³⁶TBMMTD, Dönem 7, C:17, s.218–225

³⁷ TBMMTD, Dönem 7, C:24, s.262

Konumuzla alakalı olarak hükümetin yaptığı en önemli çalışmalardan biri de, sınıf esaslı üzerinden cemiyetler kurulmasını yasak den Cemiyetler Kanunun 9 maddesinin değiştirilmesidir. Ayrıca cemiyetlerin artık hükümet tarafından değil; ancak usulüne uygun tahkikattan sonra mahkeme kararı ile kapatılacaktır.³⁸

Kayda değer bir demokratikleşme hareketi de üniversitelere kendi idare ve iç işlerinde muhtariyet tanınmasıydı. Ancak giderleri yine devlet bütçesinden karşılanacaktı. Üniversiteler kanunu tasarısı, TBMM'nin 10 Haziran 1946 günlü bileşiminde görüşülmeye başlanmıştı Meclisteki konuşmaların ortak noktası hürriyet ve ilim kavramlarının ayrılmazlığıydı. Mesela; en son söz alan Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel “*Bilimin hürriyet isteği bir bedahettir.*” diyordu.

Konuşmalar sonunda meclisten geçen yasanın 1. maddesi şöyle idi:”Üniversiteler, fakülteler, enstitü okul ve bilimsel kurumlardan oluşmuş özerkliği ve tüzel kişiliği olan yüksek bilim araştırma ve öğretim birlikleridir.

Her üniversitenin genel özerkliği ve tüzel kişiliği içinde o üniversiteyi oluşturan fakülteler de bu kanun hükümlerine göre ayrı ayrı bilim ve yönetim özerkliğine ve tüzel kişiliğe sahiptirler.³⁹

Gerçektende bu demokratik düzen için çok önemli bir adımdır. Demokrasinin varlığının en önemli delillerinden biride üniversitelerin hem bilimsel hem de yönetsel olarak özerk olmalarıdır. Lakin yasaların çıkarılmasından daha önemli olanı ruhuna uygun olarak uygulanabilmesidir. Nitekim bundan sonraki bazı uygulamalar yasaya hatta demokrasiye dair tereddütleri beraberinde getirmiştir.

Çalışmamızla ilgili en can alıcı değişiklik ise, 10 Haziran da mecliste hükümetin Halk Partisi kurultayına uyararak getirdiği seçim kanununu değiştiren teklifti. Seçimlerin 21 Temmuzda yapılması kanunlaştı. Demokratlar bunu oyun

³⁸ TBMMTD, Dönem 7, C:24, s.48

³⁹ Kabul Tarihi: 13 Haziran 1946, Kanun Sayısı:4936, Resmi Gazete Yayını ve İlanı 18 Haziran 1946

gizliliğini ve emniyetini sağlamada yeterli bulmadılar. Muhalefet seçimlerin mahkemeler tarafından denetlenmesini istediği halde, denetleme görevi yine hükümete bırakılıyordu. Nispi seçim usulü de kabul olunmuyordu. Çünkü Halk Partisinin sağ kanadından bir kısım partililer, Türküye de sınıf farklılıkları olmadığına inandığı gibi nispi seçimi gelenek halinde bulunan ekseriyet sistemine aykırı buluyorlardı. Oysa muhalefette Halk partililer de nispi seçim istemişlerdir.⁴⁰

Demokrat Parti yine seçimi boykot edip, seçime katılmama niyetindeydi. Kendilerine göre gerekçeleri hazırды. Ama parti merkezinde yapılan danışma merkezi toplantısında seçim sisteminin çok handikaplı olmasına rağmen yinede seçimlere girme kararı verdiler. 18 Haziran da bir beyanname ile karar duyuruldu. Beyanname seçimlerin öne alınmasından, devlet başkanının parti başkanı olmasına kadar bir dizi tenkitle beraber şöyle deniyordu: “Bütün bu menfi amillere rağmen toplantıda partimizin milletvekili seçimlerine iştirak etmesi kararına varılmıştır.”⁴¹ Hükümetin seçimlerin tarafsız yapılacağı hususunda verdiği teminat; Meclis de temsil edilmeme korkusu böylece de partiyi halka tanıtmama ve hükümetle doğrudan temas kuramama düşüncesi bu karardaki en önemli amillerdir.

DP’nin seçim arifesinde 63 vilayet, 300 kaza merkezi ile çok sayıda köyde teşkilatını tamamlamıştı. Ayrıca o günün seçim şartlarında partilere çok değer kazandıran tarihi şahsiyetlerden birini de DP listesine bağımsız aday olarak katmayı başardı. O da Atatürk’ün yakın arkadaşlarından, İstiklal Harbinin genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak’tı. Hızlı tempoyla gelişen seçim kampanyasında en önemli seferberliği hürriyet; kılıcı da demokrasi olan Demokrat Partisi’nin meşhur ‘*Artık Yeter*’ afişi vecize haline gelmiştir. Ancak

⁴⁰ K. Karpat, a.g.e., s.142

⁴¹ M. Toker, a.g.e., s.154

Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi'nin baskı ve iftira furyasından da şikâyet etmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi ise hala Demokrat Parti'yi Cumhuriyet Halk Partisi'nin çerçeveleri dışında olmayacak bir halde gören; halkın içinde dev gibi büyüyen DP'yi fark edemeyen bir haldeydi. Nitekim Metin Toker'e Nihat Erim'in verdiği cevap bu vazifeyi apaçık sunar:

“Belediye seçimleri de sizi uyarmadı mı?”

*“Biz uyuyorduk 1950'ye kadar uyuduk. Hatta 1950'deki kanaatimiz milletin kantar topunu kaçırdığı, bunu hemen telafi edeceği merkezindeydi.”*⁴²

Cumhuriyet Halkı'nın seçim çalışmalarında ve her zaman en önemli sesi dönemin önemli gazetesi Ulus ve buradaki makaleleriyle Fatih Rıfki Atay'dı. Mesela Atay ‘‘Demokrat Parti'nin beyannamesine dair’’ başlıklı yazısında DP'nin propaganda ve seçim çalışmalarını eşleştiriyor ve Cumhuriyet Halk Partisi yöneltilen haksız ithamların kargaşaya neden olacağını söylüyordu. *‘‘Eski mezhep ve tarikat davalarını ele alarak pek nazik bölgelerde daha alçakça tahrikler ve birçok vatandaşlara seçimden önce bir iç kargaşalığa gidiyoruz korkusu verdi.’’*⁴³Ulus gazetesinde çıkan imzasız bir yazıda ise *‘‘Düşmanların bunca felaketli günlerde bozmadığı milli birliği, DP bugün bütün gücüyle yıkmak istiyor ve muvaffakiyet yolunu da ancak bunda buluyor’’*deniliyordu.⁴⁴İsmail Hüsrev Tökin ise muhalefet partilerinin hareket tarzı ile ilgili *‘‘Ellerinde değnek derenin dibini karıştırıyorlar’’*diyordu.⁴⁵Başbakan Şükrü Saraçoğlu ise Ankara radyosunda; 8 Temmuz 1946'da yaptığı seçim konuşmasında şöyle diyordu: *‘‘Görüyoruz ki alınlarımız açık, yollarımız belli, işlerimiz ortadır. Şimdi hüküm vermek sizindir. Biz sizin yalnız vicdanlarınızından gelen oyları istiyoruz.*

⁴² M. Toker, a.g.e., s.163

⁴³ Falih Rıfki Atay, ‘‘Demokrat Partinin Beyannamesine Dair’’; *Ulus Gazetesi*, (12 Temmuz 1946)

⁴⁴ ‘‘Milli Birliği Bile Yıkmak İstiyorlar’’; *Ulus Gazetesi*, (5 Temmuz 1946)

⁴⁵ Ç. Yetkin, a.g.e., s.283

Ayrıca Adnan Menderes'in 17 Temmuz Aydın mitinginde söyledikleri ile ilgilidir:

*“Arkadaşlar! DP’nin, Rus parası ile kurulduğunu söylediler. Böyle menfur bir propagandayı, köylere kadar yaymak için neler yaptıklarına çoğumuz kail olmuştur. Böyle propaganda yapan bir valiyi mahkemeye vermiş bulunuyoruz.”*⁴⁶

Cumhuriyet Halk Partisi’nin en önemli ağırlığı, hiç şüphesiz İnönü’ydü. İnönü seçimler öncesi tarihe ‘‘17 Temmuz seçim bildirisi’’ diye geçen seçim bildirisini yayınladı. Bu bildiride, dünyanın siyasal durumu karşısında Türkiye’nin yeri Cumhuriyet Halk Partisi’nin yeni çok partili düzendeki tutum ve davranışı, yapılan hizmetler DP’nin eleştirileri vb. gibi konulara yer verilirken şu sözlerle sona eriyordu. ‘‘Bana ve başkanlık ettiğim şerefli partiye oy vermenizi istemek için kendimde cesaret buluyorum. Bize oy vererseniz, memleketin iç ve dış politikasında doğru yolu bulabileceğimize ve memleketin ilerlemesinde ve yükselmesinde, sizi memnun edecek başarılar elde edeceğimize güveniyoruz. Karar sizindir.’’

Ayrıca İnönü; ‘‘Okul, toprak, Orman işleri, bizlere hususi hiçbir menfaat vermeyen, aksine bize karşı siyasi propaganda için zengin ve verimli olan konulardır.’’ diyerek muhalefetin tenkitlerine karşı hükümetin yaptıklarını savunmuştur.

Cumhuriyet Halk Parti, Demokrat Parti’nin baskı ve şiddet ithamlarına ise; DP beyannamesinin halka kendini acındıracak daha fazla oy toplama kaygısında olduğu propagandasıyla karşılık veriliyordu. Hâlbuki Cumhuriyet Halk Partisinden Demokrat Parti’ye gelen hücumlar ortadayken ve valiler kaymakamlarına baskı yapıp dayak atın, Demokrat Parti’yi sureti katiyede kazandırmayın diye tamimler gönderirken, kaymakamlarda Demokrat Parti’li

⁴⁶ Ç. Yetkin, a.g.e., s.287

köylülere meydan sopaları çekerken DP'ye acındırmak için beyannameye mi ihtiyaç vardı? Ki Metin Toker, Çubuk kaymakamı tarafından, particilik sebebiyle dövülmüş, kanlar içinde adamlara şahit olduğunu belirtir.⁴⁷

Hâlbuki Cumhuriyet Halk Partisi çatışmadan sakınan bir seçim kampanyası için örgütlerine siyasi ısıyı artıracak konulardan sakınmaları talimatını göndermiştir. Bu talimatın yayınlandığı gün DP aynı uygulamaların genel seçimlerde gerçekleşme olasılığı ima eden ‘‘Müdahale, baskı ve usulsüzlük belgeleri: Mahalli seçimler’’ başlıklı broşür çıkardı. Bu korkular yersiz değildi; zira Cumhuriyet Halk Parti'nin talimatına rağmen bürokrasinin güçlü Cumhuriyet Halk Partisi bağlantısı, DP'nin korkularını doğruluyordu. O dönemin basınında DP şikâyetlerinin yanında öylesi baskı haberleri vardı ki Parti- devlet özdeşliği dolayısıyla Cumhuriyet Halk Parti sorumluluğu reddetmede zorlanıyordu. Hatta seçim propagandası yapan bir halk partili adaya yardım edilmesi hususunda bir kaza kaymakamına gizli yapılmış olan resmi bir mektubu o kaymakamın açığa vurması seçimlerde hükümetin baskı yapacağı korkusunu daha da artırdı.

Halkçılar Demokratları, halk mahkemeleri kurup zalimleri mahkûm ettirmekten, zenginlerin malını bölüşmekten söz açmakla, ana gayelerinin Halk Partisini yıkmak olduğundan, Arap harflerinin yeniden kabulü ile ezanın Arapça okunması gibi vaatlerde bulunarak dini siyasete alet etmekle suçlandırıyorlardı.

Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi adına İnönü, köylülere okul inşası konusunda konulmuş olan mükellefiyetleri hafifleteceğini, hayat pahalılığı ile mücadele edileceğini ve seçim kampanyası sırasında yapılan kötü propagandalardan hınç beslenmeyeceğini vaat ediyordu.⁴⁸

Hiç kuşku yok ki seçimin en büyük kozu İsmet İnönü'ydü. Seçimlerden önce kampanya sırasında, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından tutulmuş hoparlörlü

⁴⁷ M. Toker, a.g.e.,s.163

⁴⁸ K. Karpat, a.g.e., s.143

bir otomobil Atatürk Bulvarından geçer ve içinde oturan Naşit Hakkı Uluğ halkı “İsmet Paşa’nın şanlı partisi”ne oy atmaya çağırır, İsmet Paşa’nın ululuğundan bahsederdi.⁴⁹

F- 21 TEMMUZ 1946 SEÇİMLERİ

Bu seçimlerde DP adaylarının sosyal durumları incelendiğinde, bunlardan elli ikisinin avukat, kırk birinin toprak sahibi, kırkının doktor, otuz dokuzunun iş adamı on beşinin emekli general, on dördünün mühendis, on üçünün öğretmen ve kalanının da çeşitli mesleklerden olduğu görülmüyordu. Halk partisi adaylarının ise çoğunlukla emekli asker, tanınmış şahsiyetler veya yüksek memurlar ve kısmen de serbest meslek mensupları oldukları görülmüyordu.⁵⁰

Çok partili hayatın ilk genel seçim öncesi yükselen siyasi atmosferin aksine genelde sakin ve intizamlı geçti Fakat sonuçlar alınmaya başladıkça bu sükûnet bozuldu. DP’nin büyük şehirlerde başarılı olurken köylerde olamaması; özellikle İstanbul da üç gün sonra sonuçların ilan edilmesi birçok yaygaranın kopmasında etkili oldu. Muhalefete göre İstanbul başta olmak üzere, seçim sonuçları birçok yerde Cumhuriyet Halk Parti lehine değiştirilmişti. Seçimleri takiben birçok yerde İdari amirlerin baskıları, seçime hile karıştırıldığı, DP oylarının sayılmadığı, sahte seçim tutanaklarının hazırlandığı bazı sandıkların kaçırıldığı gibi şikâyetler birbirini izledi.

1946 seçimleri tek dereceli yapılan ilk seçimdi. Yani seçmenler belirlenmiş olan bir ikinci seçmen seçmeyecekler, bu ikinci seçmenlerde milletvekillerini belirlemek için oy kullanmayacaklardı. Bugün ki gibi, seçmenler doğrudan seçim sandığına oyunu atacaklardı. Bu ileri bir adımdı, ama seçmen oyunu açık kullanacaktı. Yani kime oy verdiği belli olacaktı. Oy sayımı ise halkın gözü önünde değil, kapalı bir yerde gizli olarak sayılacaktı. Yani sistem açık oy

⁴⁹ M.Toker, a.g.e., s.172

⁵⁰ Vatan Gazetesi, (19 Temmuz 1946)

gizli sayım sistemi idi. Daha da önemlisi seçim kurulları belediye encümenlerinden, kurul başkanı ise belediye başkanından oluşacaktı. Yani Cumhuriyet Halk Partililerden. Pek çok idari amir Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilçe ve vilayet parti başkanları sıfatını taşıyordu. Tüm bu şartlara bakıldığında iddiaların olabilmek ihtimalinin yüksek olduğu açıktır. Ki İnönü'ye karşı muhalefet, henüz alışılmış bir hal değildi.⁵¹

Seçim sonuçlarına göre 465 milletvekilinin 396'sını Cumhuriyet Halk Partisi, 62'sini DP, 7 sinide bağımsız adaylar kazandı. İstanbul'da Cumhuriyet Halk Partisi'nin 5 milletvekilliğine karşılık DP 15 milletvekilliği kazanmıştır. Böylece Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan, Emin Sazak, Samet Ağaoğlu, Üzeyir Avunduk gibi DP'nin ağır topları meclise girmişlerdir.

Seçimlerden sonra seçime karışan hile iddiaları ve sert tartışmalar devam etti. Seçimlerden 3 gün sonra Milli şef bir beyanname ile şöyle diyordu: *“... şimdi Türkiye'nin milli hayatında yeni bir devre giriyoruz. Her şeyden evvel seçim zamanının sihirli sözlerini karşılıklı bağışlayarak ve unutarak vatana huzur, çalışma devrinin açılması ilk şarttır.”* Aynı gün 24 Temmuzda İstanbul sıkıyönetim idaresi de seçimin sükûnet ve serbestlikle geçmesi için alınan tedbirleri anlatarak bu tedbirlerin seçim sonrası da devam ettiğini, özellikle seçim sonuçları hakkında vatandaş şüpheye düşüren, huzur bozucu *“ağır neşriyat”* uyarılıyordu. Nitekim bir gün sonra *“Yeni sabah ve gerçek gazeteleri süresiz kapatılıyordu.”*⁵²

Muhalefetin seçim sonuçlarına itirazları meclisin açılmasından sonrada devam edecek, ancak şiddetli tartışmalardan sonra, bütün seçim tutanakları onaylanacaktır. Cumhuriyet Halk Partisi böylece iktidarını korumuştur. Ancak 46 seçimlerinin en doğru tahlili herhalde 28 Temmuz 1946'da Vatan gazetesinin şu

⁵¹ Ş. S. Aydemir, a.g.e., s.449

⁵² M.Toker, a.g.e., s.179

satırlarında olsa gerek: ‘‘İşin doğrusu şudur ki, bu seçimi Demokrat Parti kazanmamıştır, sadece Halk Partisi kaybetmiştir...’’

Artık Cumhuriyet Halk Partisi çözülmeye başlamıştır. Demokrat Parti ise meclise katılma kararı aldı. DP’li liderler şanslarının büyük hatta tahminlerinden daha büyük olduğunu ve zamanın kendi lehinde çalışacağını anlamışlardı. Bunun meyvesini toplamanın ilk şartı, bir daha ki seçimlere kadar suyun yüzünde kalmaktı.

Meclis açıldı. Cumhurbaşkanı İnönü, meclis başkanı ise Kazım Karabekir seçildi. İnönü’nün meclise yemin için girişinde yaşanan bir olay ilgi çekiciydi. İnönü’nün meclise Cumhuriyet Halk Partililerin’ coşkunu bir şekilde alkışları ile girişi esnasında Demokrat Partililer sırasında taş gibi oturuyorlardı. Bu Türkiye Büyük Millet Meclisi tarihinde bir ilkti. Halkçıların taşkınlıkları Demokrat Partilileri yerinden kıpırdatmadı. Metin Toker eserinde bu konu ile ilgili olarak Celal Bayar kendisine *bunun prensip meselesi olduğunu ve milli iradeyi temsil eden TBMM’nin önünde kimsenin ayağa kalkmaması gerektiğini* dile getirdiğini yazar.

G- RECEP PEKER DÖNEMİ (5 AĞUSTOS 1946 – 9 EKİM 1947)

1888 İstanbul doğumlu olan Recep Peker, BMM’nin açılışında Meclis Umumi Kâtibi iken, İkinci TBMM’de Kütahya milletvekili seçilmiştir. Muhtelif yıllarda Dâhiliye Vekilliği, Parti Genel Sekreterliği, Milli Müdafaa Vekilliği, Parti Meclis Grup Başkan Vekilliği yapmıştır. İstanbul’dan 1946’da milletvekili seçilen Recep Peker, 5 Ağustos 1946’da Başbakanlığa getirilmiştir. Muhalefetin hücumlarıyla da yıpranmış olan Saraçoğlu hükümetinin Cumhurbaşkanı istifasını sunmasıyla 1942’den beri devam eden Saraçoğlu dönemi tarihe karışmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi Recep Peker’e verildi.⁵³ (Bkz. Ek 57)

⁵³ Recep Peker Hükümetinin listesi için bkz. Ulus Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, (6 Ağustos 1946)

Peker'in başbakanlığa gelmesi Demokrat Parti çevrelerinde muhalefete karşı sindirme hareketinin başlayacağı endişesini de beraberinde getiriyordu. Çünkü Recep Peker, tek partili sistem ve kuvvetli bir şef idaresi taraftarı idi ve uzlaşmaya yanaşmayan şiddet kullanmaya meyilli biri olarak tanımlanıyordu.⁵⁴ Bu atama Cumhuriyet Halk Partisi'ndeki iki gruptan biri olan çoğunluğu yaşlı mebus olan otoriter usullere bağlı hükümete gelen eleştirileri rejime yapılmış sayan grubu sevindirdi.

Meclisin ilk ciddi tartışması Peker hükümeti'nin programının kabulü esnasında oldu. Demokrat Parti programı incelemek için süre isterken Cumhuriyet Halk Partisi acele ediyordu. Program halkçıların oyu ile kabul edildi.⁵⁵ Program da, demokratik hürriyet savunulurken, kanunlara dayalı otoritenin korunacağı belirtiliyordu.

“İthalatı kolaylaştıracamız. İthalat birlikleri ile ticaret ofisi kaldırılacaktır. Devlet girişimleri ile özel sermaye arasında işbirliği yapılacaktır. Yerli mallar pazarları toptancı karı alınmaksızın, toptancı ve perakendecilere mal veren depolar haline getirilecektir. Serbest şilepçilik teşvik edilecektir.”⁵⁶

Programa bakıldığı zaman devletçilik esasları çerçevesinde de olsa serbestçi görüş ve tedbirlere doğru bir eğilim sezmemek mümkün değildir. Ki birkaç gün sonra hükümet ilk adımdan sonra bazı tekel maddelerinin üretim ve satışını özel sektöre bırakacak, gümrük ve tekel Bakanlığının bir kısım işlerde özel girişim ve üretimi korumaya karar verdiği açıklanacaktır. Özel sektöre kredileri sınırlayan kararlarda aynı günlerde kaldırılacaktır.

Recep Peker hükümetinin sonunu hazırlayan icraatın en önemlisi 7 Eylül kararları olarak bilinen ekonomik tedbirlerdir. Bu kararlar ile Türk parasının

⁵⁴ F.Giritlioğlu, a.g.e., s.119-120; Ayrıca bkz. Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.456

⁵⁵ Ulus Gazetesi, Cumhuriyet, Vatan, 15 Ağustos 1946

⁵⁶ Ulus Gazetesi, (15 Ağustos 1946)

değeri yabancı paralar karşısında düşünölmekte (devalüasyon)serbest dövizle ithal edilebilecek mallar listesine giren bütün malların sipariş ve ithalinde miktar sınırlamalarında tamamen kaldırmakta; ayrıca şimdiye kadar ihracatçı birlikleri tarafından yapılmakta olan cins, vasıf ve fiyat kontrolleri kaldırılmaktadır.⁷ Eylül kararları hükümetin bu ekonomi politikasını eleştiren Demokrat Partinin ekmeğine yağ sürdü. Neticeleri itibarı ile yanlış bir mali politika olduğu göröldü. Çünkü ihracatın artması sonucu iç piyasada belli bir daralma göröldü ve fiyatlar süratle yükseldi. Hayat pahalılığı körüklendi. Bu gelişmeler hep DP'nin lehine oldu. Yeni türeyen memnunsuzlarda Demokrat Parti saflarında toplanmaya başladı.

a- Matbuat Kanununda Yapılan Değişikler

İktidar muhalefet anlaşmazlığına sebep olan uygulamalardan biride Matbuat kanununda değişiklik ön gören tasarıydı. Yeni hükümlere göre gazete ve dergi sahibi olan bir kimsenin “suişöhret” vasfını haiz olamayacağı belirtilmekte ve gazete çıkarmak için ayrıca beyanname verme mecburiyeti getirilmekteydi. Beyanname vermemiş gazete amirlerini en büyük idare amirinin kapatma yetkisi tanıyordu. Ayrıca resmi şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında suizannı davet edecek yazı yazanlara beş yıla kadar ağır hapis cezası getiriliyordu.⁵⁷

Demokrat Parti'nin görüşlerini yansıtan Adnan Menderes bu tasarıyı “*vatandaş hürriyetini ve devlet menfaatleri kavramlarını kullanarak hükümete muhalif olan gazetelerin dize getirilmek istendiğini bildirmiştir.*⁵⁸ Cumhuriyet Halk Parti'li Adnan Adıvar bile “*Göröyoruz ki 22 yıldır demokrasi altında hala yerimizde sayıyoruz*” demiştir.⁵⁹ Fakat tasarı Peker hükümeti uygulamalarından biri olarak aynen kanunlaştı.⁶⁰

⁵⁷ TBMMTD, Dönem:8,C:1,s.313

⁵⁸ TBMMTD, Dönem:8,C:s.292

⁵⁹ TBMMTD, Dönem:8,C:s.280

⁶⁰ Cumhuriyet Gazetesi, Vatan Gazetesi ,(14 Eylül 1946)

21 Temmuz 1946'dan sonra başlayan dönem gerçekten Cumhuriyet Halk Partililerle Demokrat Partililerin arasında ciddi tartışmaların yaşandığı karşılıklı sert sözlerle de hassas bir dönem olmuştur.

b- Meclis'te Sert Tartışmalar

1947 yılı bütçesi görüşmeleri mecliste bu sert havayı oldukça iyi yansıtır. Özellikle 7 Eylül kararlarının neticesinin de getirdiği ekonomideki kötü gidişat DP'lilerin mecliste daha yüksek eleştirilerine sebep olmuştur. Hele de Adnan Menderes'in bütçe eleştirisi, hükümet saflarında hem muhalefete hem de kişiliğine karşı ölçsüz bir saldırıya neden oldu. Muhalefet, ortamı karanlık terimlerle betimleme ve halkı isyana teşvik etmekle suçlanıyordu. Başbakan Peker, hükümetin muhalefetin halkı isyana ve itaatsizliğe teşvik eden taktiklerine bir son vermeye kararlı olduğunu belirtir. Adnan Menderes'in fikirlerine ise tahammül edemeyen Peker'in '*Psikopat bir ruhun ifadeleri*' şeklinde ifadeleri okun yaydan fırlamasına sebep oldu. DP'liler önce meclisi terk ettiler ve ardından yürüyüş düzenleyerek ve meclisi 8 gün boykot ederek karşılık verdiler.

Durum ciddiyeti CHP'lilerin tehdit dolu sözleriyle tırmandı. Mesela Nihat Erim, "*muhalefet meclisten çıktığı zaman görevini terk etmiştir*", görüşünü dile getirdi; bunun anlamı Demokrat Parti'nin pekâlâ kapatılabileceğiydi. Erim, daha sonra DP'liler oyunu oynamayı reddederlerse CHP'liler arasında başka bir muhalefetin yaratılmasını önererek benzer tehditlerde bulunacaktır.⁶¹

Nihayet reisicumhurun müdahalesi gerekti. Radyonun 26 Aralık 1946 akşam yayınında bu müdahale duyuldu.⁶² Araya İnönü'nün girmesi ile DP'liler yeniden mecliste bulunacaktı.

⁶¹ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-80*, (Türkçesi Ahmet Fethi), İstanbul 1994, s.34

⁶² Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.438

c- Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kurultayı ve Hürriyet Misakı

Bu kurultay zor şartlar altında da olsa çok partili hayatın yaşama gücünü ispat etmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Konumuz açısından önemli olan nokta ise bu kurultay alınan kararlar özellikle de''hürriyet misakı''dır. Bu kurultay kararlarının önemini, Cumhuriyet Halk Partisi'nin çalışmalarını nasıl yönlendirdiğini ileriki aşamalarda gördükçe daha iyi anlayacağız.

Kurultay, Celal Bayar'ın açılış konuşmasından sonra Cumhuriyet Halk Parti'lilere karşı eleştirilerle geçti ve hükümete yeni öneriler sunuldu. Seçim yasasının, gelecekteki seçimler partizan bürokrasi tarafından değil bağımsız yargı kurulu tarafından denetlenecek şekilde değiştirilmesi çağrısında bulundular. Cumhurbaşkanı görevi ile parti genel başkanı görevinin, İnönü örneğinde olduğu gibi bir kişi de değil farklı kişilerde olmasını ve Anayasaya aykırı ve antidemokratik gördükleri bütün yasaların iptalini istediler. Bu üç talep "Hürriyet misakı" adı altında toplandı ve parti merkezine bunları Milli meclise sunma talimatı verildi. Parti merkezine bu önerilerin reddedilmesi halinde meclisi boykot etme yetkisi verildi.⁶³ Demokrat Parti önerileri kabul edilmediği takdirde "sine-i millete" dönme kararı vermişti. Bu başka bir ifadeyle halkın dışında oynanan siyasetin artık halkın eline verildiği idi.

11 Ocak 1946'da sona eren kurultay başta Cumhuriyet Halk Partisi ve yayın organları tarafından olumlu karşılanırken "Hürriyet misakı" ile karşı bu saldırıya dönüştü. Halkçılar DP'nin demokrasiyi kendi menfaatlerine göre anladığını kanun çıkarmanın yerinin meclis olduğunu ve bu kanunda meclisin zorlanmayacağını öne sürdüler. İsmet İnönü'nün zaten sadece cumhurbaşkanı olarak görev yaptığını, partiyi genel başkan vekiline bırakarak, muhalefetin ileri sürdüğü bir hususu gerçekleştirmişti. Denildi.⁶⁴

⁶³ Misakın tam metni için bkz. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s:687-689

⁶⁴ Ulus, 12 Ocak 1947 (Başyazı)

Hürriyet misakı hiç şüphesiz Cumhuriyet Halk Partisi'nin elinde tuttuğu demokrasi çeşmesinin vanasını gevşetmek zorunda bırakıyordu. Çünkü Cumhuriyet Halk Partisi bilhassa batının en güçlü devleti Amerika'nın desteğini hissettiği zamanda demokrasiden vazgeçemezdi. Fakat yine de bu misaktan dolayı DP'yi, yıpratmak vatandaş nezdinde siyasi menfaat elde etme yoluna gitti.

Nitekim İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubunda yaptığı konuşmada DP'ye komünistlerden gelen teklifleri belgeleriyle açıklayarak DP'nin komünistlerle ilişkilerini ima etmeye çalıştı.⁶⁵ Bu iddialara Bayar cevap vererek; partisinin bu ithamlara prestijinin sarsılmak istendiğini, komünist tehlikesi bahane edilerek antidemokratik kanunların varlığını ve örfi idarenin devamını mümkün olduğu kadar devam ettirmek niyetinde olduğunu belirtti.⁶⁶

ç- 1947 Ara Seçimleri

1947 Şubat'ın ilk haftasında yapılan köy- muhtar ve ihtiyar heyeti seçimleri, iktidar muhalefet arası ilişkileri gerginleştiren başka bir rol oynadı. DP'nin İstanbul seçimlerine katılıp katılmayacağı merak konusu idi. DP'ye göre seçimlerde “zor darbesi” ile elinden geleni yapan bir iktidar; iktidara göre ise, halkı hükümete karşı isyana teşvik eden bir muhalefet vardı.

Cumhuriyet Halk Partisi bu seçimleri mümkün olduğu kadar dürüst bir şekilde gerçekleştirerek, muhalefetin seçimlerde iktidarın haksızlık yaptığı yolundaki iddiaları geçersiz kılmak arzusundaydı. DP'nin iddialarına göre hükümet kendi adayları yararına seçimlere öyle bir el atmıştı ki, köylerdeki oylamaya “seçim” demek imkânsızdı. 35588 köyde seçimler yapılmıştır. Demokrat Parti sadece 1225 köyde, bağımsızlar 1960 köyde kazanmışlardır. Hükümetin bildirdiğine göre yalnız 3000 köye jandarma gitmiştir. Bu seçimlerde yolsuzluk olduğuna dair sadece 373 şikâyet yapılmıştır.

⁶⁵ M. Toker, a.g.e.,s.239

⁶⁶ Vatan Gazetesi, (9 Şubat 1947)

Muhtar seçimlerinden hemen önce Uşak'ta belediye seçimleri yapılmıştır. Bunları DP kazanmış, fakat Danıştay'ın seçimleri iptal edip yeni seçimler yapılmasına karar vermesi üzerine, Demokratların iddialarına göre ağır baskılar sonucunda bu seçimleri halk partisi kazanmıştır. Muhtar seçimlerinden ilginç bir hadisede İçel'in Aslan köy'ündekidir. İki defa yenilenen ve ikisinde de DP adayı seçimi kazanmış olmasına karşılık vali emriyle zorla Cumhuriyet Halk Partisi adayı seçtirilmek istenmiş, oy kullanmak istemeyen köylüler isyan ettikleri gerekçesiyle toplu olarak tutuklanmışlardır.⁶⁷

Cumhuriyet Halk Partisi İstanbul ara seçimlerine ciddiyetle hazırlanıyordu. Her seçimde olduğu gibi halk evleri seçim hazırlıklarında da temel yapı taşlarıydı. Özellikle Peker'in gezi programında bulunan İzmir Halkevinde söylediği nutuk biraz sert oldu:“*Demokratların seçime girmemeleri ağır ve yanlış bir hareket olacaktır. Bütün tarih boyunca yurda karşı suç sayılacak bir hataya düşmemelerini kendilerine halisane hatırlatırım.*”

Görüldüğü üzere Cumhuriyet Halk Partisi seçimlerdeki kötü izlenimi silmek ve Demokrat Parti'nin baskı iddialarının vatandaş nezdinde değerini kaybettirebilmek için Demokrat Parti'yi seçime sokma baskısını tehditlere varacak düzeyde sürdürmüştür. Bu ikna propagandalarını seçimlerin dürüst bir şekilde yapılacağı vaatleriyle süslemişlerdir. Başbakan Peker, birazda mizacı gereği, muhalefetin zorla seçime sokulması taraftarı idi. Mesela, bir Ege gezisinde:“*Siyasi partilerin vazifesi seçimlere iştirak etmeyen parti ve onların destekleyen gazeteler için istiklal mahkemelerinin kanunen hala mevcut olduğunu*” hatırlattı.⁶⁸ Bu arada Cumhuriyet Halk Partisi'nin diğer ağır topu Hilmi Uran'da İstanbul'a gelerek teşkilatlarıyla seçim çalışmaları için temas etmekteydi.

⁶⁷ Rıfık Salim Burçak, *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-50)*, İstanbul 1979,s.255

⁶⁸ Cumhuriyet Gazetesi , (2 Nisan 1947)

Başbakan'ın açık tehditlerine rağmen Demokrat Parti seçimlere katılmama kararını İzmir'den yayınlanan beyannamede aynen şöyle dile getiriyordu. ''*Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare mahkemesinin tarafsızlığına imkân bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine ağır bir suç sayıyoruz.*''

Aslında Demokrat Parti şu hesapları da yapıyordu. Gerçekten iktidar sözünde durur. Seçimlerde dürüst geçerse, öteden beri sık sık tekrarladığı iktidar baskısı ve yanlılığı iddiası vatandaş nezdinde değerini kaybedebilirdi ve bu durumda, bu seçimler ölçü alınarak seçimlerin bağımsız mahkemeler tarafından denetlenmesi meselesi iktidarcı gereksiz olduğu ileri sürülebilirdi.

Bu arada seçimler Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim hazırlıklarındaki bazı gerçekleri ortaya koyması açısından da önemliydi. Herhalde hala tek parti havasında olan Cumhuriyet Halk Partisi özellikle vatandaşa ulaşma yöntemlerini de bu yüzden iyi kavrayamamış ve neticede başarılı olamamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi genelde Halkevlerinde toplantılar düzenliyor. Çeşitli meslek gruplarıyla temas ederek ikinci dereceden vatandaşa ulaşıyordu. Yani doğrudan vatandaşa temas etmekten çekiniyor, dolayısıyla tarihi vesayetinden taviz vermek istemiyordu.⁶⁹ Yeni bir düzene memlekete kapı açan, Cumhuriyet Halk Partisi kendisini bu düzenin gereklerinden uzak tutuyordu ve halkın partisi olmaktan çok elit bir grubun partisi olmaya devam ediyordu. Bunu açık olarak şu örnekte görmek mümkündür: Seçimler dolayısıyla parti merkezinin verdiği direktifler ise taşrada parti propagandası yapması istenen Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili ''*Bütün hayatımda hep devrimi ve Şef'lerimi düşündüm, bana şimdi git halktan oy iste demek beni saltığa çıkarmak demek değil midir?*'' diyordu.⁷⁰

⁶⁹ Cem Eroğlu, *DP'nin Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1970, s.79

⁷⁰ F.Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar, (1939-1954)*, İstanbul 1977, s.81

İstanbul araseçimlerde 6 Nisan'da yapıldı. Seçimlere Cumhuriyet Halk Partisi tek başına katıldı ve üyeliklerin tamamını kazandı. Ama yine katılma oranı çok düşüktü.⁷¹

d- 12 Temmuz Beyannamesi

Ara seçimlerde gerek Cumhuriyet Halk Partisi'nin Demokrat Partisi'nin meclisten çekilme tehdidine karşı kendi içinden çıkaracağı birçok partiyi muhalefete geçireceği söylentileri, örfi idarenin 6 ay daha uzatılması, DP'nin yeni seçim kanunu teklifinin reddi, hatta gazetelerinde demokratları ihtilal istemekle suçlayan sert baş makaleler gibi Cumhuriyet Halk Partisi muhtelifetkenlerle ortam iyice gerilmişti. Politika hararetin böyle fazla yükseldiği bir ortamda İnönü'nün müdahalesi bazı çevrelerce de dile getirilmişti.⁷² Ayrıca İngiliz avam kamerasının davetlisi olarak Londra da bulunan TBMM grubundan 2 milletvekili Fuat Köprülü ile Nihat Erim arasında kurulan dostluk iki partiyi birbirine yaklaştırma çabaları açısından olumlu olmuştur.

Burada iç politikaya etkisi olduğundan Truman doktrini'ne değinmek gerekir. Bilindiği gibi Truman doktrini bu yıllarda adını aldığı Amerika Birleşik devletleri başkanının bir politikası olarak ortaya çıkmış; demokrasi ve hürriyeti korumak amacıyla ABD'nin Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapacağı yardımları kapsamaktaydı. İkinci Dünya savaşı yıllarından sonra değişen dünya dengeleri içerisinde başlayan batı ile yakınlaşma çabaları içinde ABD'nin büyük önemi vardı. Truman doktrini ve ABD yardımları; batıdaki "Türkiye'de demokrasi var mı?" tartışmaları Türkiye iç politikasını etkilemekteydi. Nitekim İnönü Associated Pres muhabirine verdiği demeçte Amerikan yardımının demokrasiyi savunmak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile Birleşik Devletler arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının demokrasinin Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edeceğini belirtmişti.

⁷¹ Ulus Gazetesi, (7 Nisan 1947)

⁷² Halil Menteşe'nin İnönü'ye teklifi için bkz Cumhuriyet Gazetesi, (24,25 Şubat 1947)

Truman doktrini, 12 Mart 1947’de Amerika Birleşik Devletleri başkanı Truman tarafından Amerika Birleşik Devletleri kongresinde açıklanmış, 9 Mayıs 1947’de temsilciler meclisinden geçmişti. Dışişleri bakanı Hasan Saka ile Ankara Amerika Birleşik Devletleri büyükelçisi Edwin C.Wilson imzalarıyla da 12 Temmuz 1947’de uygulamaya konuldu.

12 Temmuz aynı zamanda Recep Peker ile DP genel başkanı Celal Bayar’ın sert tartışmaları ile gerginleşen iç politika atmosferinin de gevşetildiği bir tarih olmuştur. Son zamanlarda Bayar ve Peker ile görüşen İnönü, yayınladığı bildiride iki tarafın görüşlerini dile getirdikten sonra tarafları uzlaştırmaya çalıştığını söylüyordu. *‘‘Bu alanda bir devlet başkanı olarak kendimi iki partiye karşı eşit derecede görevli görürüm.’’*

Böylece, hükümet ile muhalefetin üzerine çıkan İnönü, ülke güvenliğinin kendisi için ne kadar önemli olduğunu belirttikten sonra şöyle devam ediyordu: *‘‘Muhalefet güvence içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih bulunacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih olacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidarın ihtimalini vicdan rahatlığı içinde düşünecektir.’’*⁷³

Bu sözler, bir başbakanın Recep Peker’in siyasi yaşamının sonuydu. Fakat genel çevrede ve basında demokrasi için olumlu bir adım olarak değerlendiriliyordu. Bazılarına göre ise bu bir taktikti ve DP’nin en önemli propagandası olan *‘‘hükümetin baskılarını’’* böylece İnönü etkisiz kılacak ve Cumhuriyet Halk Partisi olan olumsuz bakışı değiştirecekti.

Amacı nasıl yorumlanırsa yorumlansın bu beyanname Türkiye’de siyasal çok partili hayatın gelişmesinde en önemli belgelerden biri olmuştur. İki parti arasındaki siyasi mücadelede bir dönüm noktası olmuştur. Bundan sonra

⁷³ Ulus Gazetesi, (12 Temmuz 1947)

Cumhuriyet Halk Parti'ye meydana gelen büyük gelişmeler bunun en önemli delili olacaktır. Partideki çözümleri, siyasi idari ekonomik sosyal ve hatta din alanındaki düşüncelerindeki meydana gelen değişiklikleri; DP'nin çığ gibi büyümesinin artık fark edilmesi ile oluşmaya başlayan korkunun bir sonucu ve ülkenin ilk en demokratik seçimine yapılan yatırımlar olarak değerlendirmekteyim. Bu yüzden bu değişiklikleri de Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim çalışmaları çerçevesinde ele almamız gerektiği kanısındayım.

Ğ- HASAN SAKA DÖNEMİ (9 EKİM 1947 – 14 OCAK 1949)

1885 Trabzon doğumlu Hasan Saka, İstanbul Mebusan Meclisinin son yıllarında Trabzon Mebusu olarak bulunmuş; Lozan Konferansında Türk Murahhaslar arasında bulunmuş bir kişidir. Ticaret ve Maliye Vekilliği, Balkan Dostluk Cemiyeti Reisliği, Dışişleri Bakanlığı yapmış olan Saka,9 Ekim 1947'de Başbakanlığa getirilmiştir. 10 Eylül 1947 günü Recep Peker'in istifası ile hükümeti kurma görevini alan Hasan Saka kabinesi ile muhalefet biraz olsun rahatlamıştır.(Bkz. Ek 58-59) Öyle ki kabine ilk harekette hükümet programının meclise getirmeden tetkik edilmesi için DP'ye vermiştir. Muhalefet yinede hükümetten kanunlarda yapılacak değişikliklerin sarih olarak bildirilmesini istiyordu. Hükümetin programı üzerindeki görüşler ne olursa olsun Halk partililer ile demokratlar arası münasebetlerin dostluk safhasına girdiği ve siyasi gerginliğin yumuşadığı bir gerçektir.

Dönemin önemli gerçeklerinden biride artık Cumhuriyet Halk Partisi'nin ayakta kalabilmesi için yeni politik gelişmelere uygun bir şekilde program ve tüzüğünü değiştirmesi gerekliliğidir. Yeni çok partili sistem gereği böyle bir ayarlama zorunluluktu. Ki partinin 1946–47 yılları bucak toplantılarında parti reformları tartışılmakta; fikirlerin tepeden inme kabul ettirilmesi âdetine bir son verilmesi istenmekteydi. Nitekim görüşler kurultaya da yansdı.

a- Cumhuriyet Halk Partisi 7. Büyük kurultayı(18 Kasım 1947)

274 delege ile tabi üyelere 400 milletvekilinin katıldığı kurultayın⁷⁴ en mühim meselesi bu değişim döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nin zorunlu değişiklikleriydi. Çok partili hayata ayak uydurabilecek miydi? Bu kurultaydan beklenen ümit, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir siyasi parti olarak yeni düzene uyumlu olabilecek bir yapı ile ortaya çıkmasıydı.

İnönü, Kurultay açış nutkunda idare mekanizmasının tarafsızlığı üzerinde durarak ‘*Kanuni siyasi partilere karşı idarenin eşit bir surette tarafsız olmasını siyasi emniyetin başlıca tedbiri sayıyorum...*’⁷⁵ derken kurultayın karara varmasını istemediği bazı hususları sıralıyordu.

Kurultayda tarihi değişiklikleri kabul etti. Sosyal meselelerde ortanın sağında kararlar aldı: Hükümete gerektiğinde küçük çiftlikleri bile istimlak etmek yetkisini veren toprak kanunun 17. maddesinin kaldırılması, Köy enstitülerinin öğretim programlarında pratik işlerden ziyade kültür derslerine de önem verilmesi, bütün solcu faaliyetlerin sıkı kontrol edilip önlenmesi, Halkevlerinin bütün halkın faydalanacağı bir müessesesi olması.⁷⁵

Parti program ve nizamnamesinde ise şu değişiklikler görülüyordu: Parti genel başkanı ile ikinci başkanı iki yıl için seçilecek, genel başkan cumhurbaşkanı seçilirse ikincisi genel başkanının görevlerini üzerine alacaktı.(madde 69) Bunların milletvekili olma zorunluluğu yoktur ve kişiler kurultayca seçilir.40 kişilik parti divanı üyeleri artık üst kademedeki değil partililerden oluşacak. Parti divanı işlerini yönetecek Umumi idare Heyeti on beş kişiden oluşacak ve kişi içinden gizli oyla seçilecekti. Eskiden Genel başkanın tayin ettiği ve genel başkandan sonra en yetkili olan genel sekreteri artık parti meclisi seçecek ve bu müessese sadece parti yazışmalarını yapacaktı. O ana kadar bütün milletvekillerinin merkez tarafından gösterilmesine karşın artık adayların %70'ini mahalli parti teşekkülleri tespit edecekti. Parti faaliyetlerini artık baştakilerin değil, partililerin görüşlerine

⁷⁴ K. Karpat, a.g.e., s.176

⁷⁵ K. Karpat, a.g.e., s.176

göre yürütülebilmesi için kurultay delegelerinin çoğunluğu mahalli parti teşekküllerince seçilecekti. Parti tüzüğündeki bu değişmeler, genellikle kuvvetin genel başkanda değil, parti kurultayında toplanmasını hedefliyordu.

Neticede kurultay İnönü'yü genel başkan, Hilmi Uran'ı ikinci başkan seçti. İnönü cumhurbaşkanı olduğuna göre Hilmi Uran genel başkan vekili oldu.

Ayakta kalabilmesi için halkın isteklerine uyması gerektiğini, Cumhuriyet Halk Partisi 2 yılda kavrayabildi. Üst katlar için halkın isteklerine uymak zor oldu ama zamanla üst katlarda mahalli parti teşekküllerinin fikrini sormayı öğrendiler. CHP içindeki bütün gruplara karşı liberal bir tavır takındığı içindir ki parçalanmaktan kurtuldu. Bu gruplar artık partiden kovulma korkusu olmadan görüşlerini serbestçe ifade edebiliyorlardı.

Kurultayın aldığı kararlar ve Recep Peker'in istifası 12 Temmuzda vaat edilen hürriyet politikasının devam edeceğine güven verdi. Ama önemli bir delilde muhalefetin uzun zamandır hücumlarına hedef olan İstanbul'daki örfi idarenin Aralık 1947'de kaldırılmasıydı.⁷⁶

b- Millet Partisi

Muhalefet üzerindeki hükümet baskısının kalkışı, muhalefetin elinden başlıca tenkit silahlarından birini aldı: O da, hükümetin gerçek muhalefet partisi istemediği iddiasıydı. Hükümetin muhalefete son vereceği korkuları kalkınca DP'deki ayrılıklarda açığa çıktı.

DP içindeki muhaliflere göre partinin asıl amacı tek parti diktatörlüğünü tasfiye etmektir. Bu başarılmadıkça bir uzlaşma olmamalıydı. Son dönemdeki değişimler neticesinde Kenan Öner'in başı çektiği bir grup DP'nin 1946 ruhunu kaybettiğini söyleyerek kurucuların gerçek bir muhalefet yaratmayı istememekle suçluyorlardı.

DP içindeki çatışmalar, meclise gelen milletvekili maaşlarındaki artış konusunda iyice açığa çıkmış ve birçok üyenin partiden ihracına kadar varmıştır.

⁷⁶ Vatan Gazetesi ,(10 Aralık 1947)

Kenan Öner ile başlayan istifalar ve ihraç edilenler ile DP'de yarıya yakın azalma oldu ve meclisteki sandalye sayısı 31'e indi.⁷⁷

DP'den ayrılanların bir kısmı "Müstakil Demokratlar Grubu"nu kurarak DP kurulu ile anlaşmazlıklarını 2. büyük kurultayda halletme yoluna gittiler. Bir kısım ise Kenan Öner öncülüğünde yeni bir parti kurma yoluna gittiler. 20 Temmuz 1948'de kurulan millet partisinin genel başkanı Hikmet Bayar olurken fahri başkanlığa Mareşal Fevzi Çakmak getirildi. Fevzi Çakmak, milli mücadelede Mustafa Kemal'in en yakın arkadaşlarından olup milli mücadelede katkısı büyük kişilerden oluşu halk nazarında ona ayrı bir değer katmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan beri Genelkurmay Başkanlığı görevinde iken 12 Ocak 1944 tarihinde yaş haddinden emekli olmuştur. 1945'te kurulan DP'ye girerek siyasete atılmış, 1946 seçimlerinde İstanbul milletvekili seçilmiştir. Sonradan bu partiden ayrılarak Millet Partisine girmiş ve bu partinin fahri Genel Başkanı olmuştur. Millet partisi, Türk siyasi hayatına "muvazaa" suçlamasıyla çıktı.⁷⁸ Böylece DP ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin anlaşmalı olduğuna halkı inandırıp büyüme iddiasındaydılar ki bu 1950 seçimlerine kadar sürdü.

Hasan Saka hükümeti döneminde yaşanan önemli bir olayda Meclis Başkanı Kazım Karabekir'in Ocak 1948 ayı içerisinde ölmesidir. Onun yerine Cumhuriyet Halk Partisi'nin milli mücadelede önemli kahramanlardan Ali Fuat Cebesoy'u getirmesi Mareşal Fevzi Çakmak'a karşı denge kurma siyaseti olarak yorumlanır.⁷⁹

c- 17 Ekim 1948 Ara Seçimleri

Yaklaşan ara seçimlerde de halkın desteğini sağlamak için Cumhuriyet Halk Partisi'nin serbestlik politikasına devam etmesi ile 1948 yılı istikrarlı geçmeliydi. Bunun neticesi bazı bakanlıklar yolsuzlukla yargılandı.⁸⁰ Polise

⁷⁷ K. Karpat, a.g.e. s.189

⁷⁸ R.S. Burçak, a.g.e., s.158

⁷⁹ Ulus Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, (27 Ocak 1948)

⁸⁰ TBMMTD, Dönem 8, C:12,s.32

mahkeme kararı olmaksızın tevkif salahiyetleri veren ve şiddetli tenkitlere yol açan Polis salahiyetleri Kanununun 18. maddesi kaldırıldı.⁸¹ Antidemokratik kanunların başlıcaları ya değiştirildi ya da kaldırıldı. Halkçılarla demokratlar arasındaki en önemli mevzu olan seçim kanunu da 1948 araseçimlerine yetiştirilmek için değiştirildi ve 1950 genel seçimleri içinde yeni bir seçim kanunu tasarısı getirildi. Bu sefer ‘‘gizli oy, açık sayım’’ ilkesine dayanan tasarı 400 kişilik meclis grubundan sadece 30 muhalif oy aldı. Seçim kanununa aykırı hareket edecek devlet memurları da en yüksek idari merciden müsaade alınmasına lüzum kalınmaksızın doğrudan mahkemelerde yargılanacaktı.⁸² Ama DP aynı zamanda seçimlerin idari değil, adli makamlar tarafından denetlenmesini istiyordu. Bunun için Ankara, İstanbul, Bursa ve Adana’da muhteşem mitingler tertip etti. Ancak hükümet bu usulü hâkimleri politikaya karıştırmamak gerekçesiyle kabul etmedi. İstanbul basınının da baskısına rağmen hükümet her halde baskı altında taviz vermiş görünmek de istemiyordu.

Bu münakaşalar içinde 17 Ekim 1948’de muhalefet partisi katılmadan ara seçimler 13 ilde yapıldı ve Cumhuriyet Halk Partisi tabii olarak seçimleri kazandı.⁸³ Seçimlere katılma oranı Cumhuriyet Halk Parti’lilerce %40 oranındaydı. Bu durum Cumhuriyet Halk Partisi’nin son uygulamalarıyla biraz taraftar kazandığını gösteriyordu. Bu arada Cumhuriyet Halk Partisi, millet partisi ile DP arasındaki şiddetli çatışmadan da kendi hesabına faydalanmaya çalışıyordu.

Bu gevşeme politikasına devam eden Cumhuriyet Halk Partisi’nin Kasım 1948’de meclisin tekrar çalışmalarına başladığı zaman demokratların verdiği şeker fiyatlarının artırılması konusundaki gen soruyu kabul etmesi de önemlidir. Çünkü bu 20 senedir meclis de açılan ilk gen soru idi. Ama mesele meclisteki Cumhuriyet Halk Partisi çoğunluğunun Hasan Saka kabinesine güvenoyu vermesi ile kapandı.

⁸¹ TBMMTD, Dönem 8, C:10,s.260

⁸² K. Karpat, a.g.e., s.189

⁸³ Cumhuriyet Gazetesi ,(18 Ekim 1948)

Söz hürriyetini köstekleyen engeller kalktıkça son üç yılın ateşli siyasi kaynaşmaları altında yatan ekonomik ve siyasi amiller ortaya çıktı. DP özellikle ekonomik meselelerle hükümeti sıkıştırdı. Çünkü hayat pahalılığı birden yükselmişti. Alınan ekonomik tedbirler yetersiz kalmıştı. DP'nin hükümetin ekonomi siyasetini şiddetle tenkitleri, Hasan Saka miadını doldurduğunu ifade ediyordu. Amacına uygun olarak partiler arası münasebetleri iyi bir hale getiren ve geçici görülen Hasan Saka 1949'da istifa etti.

H- ŞEMSETTİN GÜNALTAY DÖNEMİ (15 OCAK 1949 - 22 MAYIS 1950)

Hilmi Uran'ın tavsiyesi ve İnönü'nün Yeni kurulacak hükümet için görev vermesi ile gelen Şemsettin Günaltay, mutedil, politik ve kültürel meselelerde liberal, din konusunda anlayışlı ve muvazeneli bir görüşe sahip kişi olarak tanınıyordu. 1883 Kemaliye doğumlu Günaltay, Dini İslam Müderrisi idi. 1915'te Meclisi Mebusan'da Ertuğrul Sancağı Mebusluğu yapmıştır. İkinci TBMM'ye Sivas Milletvekili olarak girmiş; Meclis Başkan Vekilliği ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapmıştır. 16 Ocak 1949'da Başbakanlığa getirilen Günaltay, 22 Mayıs 1950'ye kadar bu görevi ifa etmiştir.(Bkz. Ek 60) 24 Ocak'ta Mecliste güvenoyu alan hükümetin programı, siyasi bakımdan ılımlı, ekonomik yönden ise liberaldi. Nitekim 4 gün sonra Günaltay'ın, DP genel merkezini ziyareti bunu yansıtıyordu.

İlk icraat, önemle üzerinde durulan seçim kanununun Nihat Erim tarafından kurulan bir komite tarafından yeni baştan incelemeye tabi tutulması oldu. Günaltay; "Ben bu millet huzurunda söz verdim. Seçim kanununu çıkaracağım" diyordu.⁸⁴ Nihat Erim'in teknik komitesi pek çok ülkenin seçim sistemini incelemiş ve bazı batılı devlet adamlarının görüşlerini almıştır. Seçimlerde devlet radyosunun propaganda aracı olarak kullanılmasında Cumhuriyet Halk Partisi tekeli kaldırılarak bu hak diğer muhalif partilere de

⁸⁴ F. Giritlioğlu, a.g.e., s.235

tanındı. Hükümetin elinde her zaman kullanılabilecek bir tehdit vasıtası olarak görülen istiklal mahkemeleri kaldırıldı.⁸⁵ Din konusunda güdülen serbestlik politikası ise cumhuriyetin kuruluşundan beri hükümetin temel siyaseti olan laiklikten kısmi bir ayrılıştı. İlkokullarda din derslerinin okutulması, imam hatip liselerinin, ilahiyat fakültelerinin ve türbelerin açılması hep bu dönemdedir.

a- DP İkinci Kurultayı (20 Haziran 1949)

Ankara Sergi Evi'nde toplanan bu kurultay DP için çok önemli idi. Çünkü parti içi çatlamalar ele alınacaktı. Kurultayda parti içi meseleler ele alındı; parti tüzüğü üzerinde çalışmalar yapıldı. Fakat Cumhuriyet Halk Partisi için en önemli yanı Menderesin tabiri ile ‘’milli teminat andı’’ Nihat Erim’in tabiri ile ‘milli husumet andı’’ olmuştur.

Resmi adı ‘‘Ana Davalar Komisyonu’’ olan kurultayın kabul ettiği bu rapora göre, Seçim kanununa aykırı herhangi bir hareket vatandaşın tabii haklarının ihlali ile bir olduğundan vatandaşı nefsinin müdafaa durumuna sokmuş oluyordu. Yani bu Ant’taki ihtimaller vuku bulursa, vatandaşın seçimle ilgili hakları ihlal edilirse ‘...milli vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi mesuliyele mahkûm olacaklardır’’ deniliyordu.

Bu durumu hiç beklemeyen hükümet ise sert tepkisini ilk olarak ‘milli teminat andı’nın ismini ‘milli husumet andı’ diye değiştirerek gösterdi. Yayınlanan bildiride DP kararları kınandı; vatandaşın kanun dışı harekete sevk etmenin yanlış olduğunu ve hükümetin akıl ve mantık dışı hareketleri daima önleyecek güçte olduğu belirtildi.⁸⁶ Bazı Cumhuriyet Halk Parti’liler ise bu kararların DP’yi kapatmak için yeterli bir delil olduğunu ileri sürdüler. Hilmi Uran ise DP’yi pervasızca hareket etmekle suçlarken ‘hukuk ve kanun bakımından elbet, feshinin doğru olacağını, fakat palavra bir karar doğrultusunda hareket edilmeyeceğini’ söyleyerek meseleyi hafifletmek istemiştir.⁸⁷

⁸⁵ TBMMTD, Dönem 8, T:3, C:18, s.720

⁸⁶ Ulus Gazetesi, (28 Haziran 1949)

⁸⁷ A.Yeşil, a.g.e., s.123

DP'lilerin takındığı bu tavır sebebi herhalde huzursuzluk yaratarak bundan siyasi çıkar elde etme isteğiydi. Böylece Cumhuriyet Halk Partisi'nin son zamanlardaki ılımlı politikası ile taraftar kazanmaya başlamasının önü kesilecek; Millet Partisi'nin ise 'iktidarın suyuna gidiyorsunuz' iddialarını çürütecek neticede DP etrafındaki hızlı halk desteğinin artışına devam edilebilecekti. Nitekim Millet Partisi'nin nüfuzu azalmıştır.

Bu sırada hükümet ekonomik kalkınma planları için çeşitli alanlarda tedbirler alıyordu. Amerikan yardımı faydalı bir şekilde, traktör ithali ve ziraatın makineleşmesi, karayolları inşaatının teşkilatlandırılması için kullanıldı. Yeni bir gelir vergisi sistemi kabul olundu; et sanayinin kurulması için planlar hazırlandı; yeni gemiler sipariş edildi ve Türkiye, Avrupa Tediye Birliğine girdi. Halkçılar partilerinin gelecekteki durumunu düşünüyorlar ve muhalefete geçtiklerinde haklarının korunup korunamayacağını öğrenmek istiyorlardı. Celal Bayar, muhalefetin haklarını koruyucu bir rejim kurmanın Demokratların başlıca gayesi olduğunu övünerek belirtti.⁸⁸

Ekonomide son dönemde yaşanan canlılık Şemseddin Günaltay hükümetinin geleceğe güvenini artırdı. Öyle ki muhalefetin 1949 ara seçimlerine katılmayışı bile bu güveni sarsmadı.⁸⁹ Hatta bu ara seçimler, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından, yaptığı işlerin halk tarafından desteklendiğine, seçim sistemi değişse de halkın kendilerinin yanında olduğunu gösterdiğine ispat olarak gündeme getirildi.

⁸⁸ Vatan Gazetesi, (4 Eylül 1949)

⁸⁹ Ulus Gazetesi, (17 Ekim 1949)

III. BÖLÜM

(14 MAYIS GENEL SEÇİMLERİ)

A- SEÇİM KANUNU

Ülkenin kaderini yönlendiren bu döneme damgasını vuran en önemli konulardan biri de yeni seçim kanunudur. Çalışmalarına Hasan Saka Hükümeti döneminde başlanan yeni seçim kanunu DP ikinci büyük kongresinde üzerinde önemle durulan ve hükümete baskı vesilesi olan bir konudur. Bu baskı vesilesinin özü seçimlerde adli teminatın sağlanması idi. İktidarın da bu yönde düşündüğü Başbakan Günaltay'ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır: "Sağlam demokrasi için demokrasi şarttır. Muhalefet, adli teminat meselesinde ısrar ederse, bu teklifi kendi üzerine alıp arkadaşlarıma kabul ettirmeye çalışacağım..."¹ Bu sözlerle muhakkak bir netice vaat eden Günaltay, seçim kanunu inceleyecek; Başbakanlıktan, Adalet ve İç işleri Bakanlıklarından teşekkül eden teknik bir komisyon kurdurdu. Bu komisyonun hazırladığı tasarı, gerekli ilave ve değişiklikleri yapacak ve görüşlerini bir rapor halinde Başbakanlığa verecek olan 'İlim Heyetine' sevk edildi. 11 kişilik olan İlim Heyeti (teknik komite) üyelerinden ikisi Yargıtay'dan ikisi Danıştay'dan, dördü üniversiteden, üçü de Barolardan seçilmişti. Heyet Başkanı, Yargıtay Başkanı olan Halil Özyörük'tü.² İlim Heyeti, tasarı hakkında tasarı hakkında siyasi partilerin görüşlerini alırken DP adli teminatın olmayışına itiraz etti. Bu meyanda, seçim kanununun istediği gibi olmadığını ileri süren DP, 16 Ekim 1949 ara seçimlerine girmeme eğilimindeydi. Nitekim katılımın düşük olduğu bu seçimlere DP katılmadı. Meclis kürsüsünden yapılan onca çağrıya rağmen...(Bkz. Ek 1)

¹ Cumhuriyet Gazetesi, (14 Mayıs 1949)

² F. Giritlioğlu, a.g.e., s.235

İnönü'nün 1 Kasım 1949'da Meclisi açış nutku da seçim kanunu çalışmalarını etkileyici yöndedir.”...*Seçimde hile olmadığı i Gazetesi nancı yerleştirilmelidir. Bunun seçim kanununda ne kadar tedbir alınsa yerindedir*”.³ Sonunda 4 yıldır süren tartışmalı konu 7Aralık 1949'da halledildi. ve seçimlerin adli teminata bağlanması kabul edildi.⁴

Fakat DP seçim kanununu Meclisten geçirmediği rahat edemeyecekti. Bunun için gerekli her türlü çalışmaları yapıyor, rahatsızlığını her alanda hükümet baskı olarak gösteriyordu.(Bkz. DP 2. Büyük Kurultayı, s:65)

7 Şubat 1950'de yeni seçim kanunu tasarısı Mecliste görüşülmeye başlandı. Temel ilkeleri itibariyle oldukça demokratik olan tasarıya göre: Gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi ilkeleri getirilmişti. Seçim kurulları başkanlığına yargıçlar getirilmiş ve ayrıca Yargıtay ve Danıştay üyelerinden kurulu bir ‘Yüksek Seçim Kurulu’ ön görülmüştür.(Bkz. EK 2) Seçim sonucu doğan anlaşmazlıkların yeri ise mahkemelerdi. Temelde DP istediğini almıştı. Fakat 43.madde de itirazlar vardı. Buna rağmen madde hükümetin isteğine göre geçti.

Bu maddeye göre, kapalı salon toplantıların yalnız o seçim çevresi seçmenlerinin katılabileceği öngörülyordu. Muhalefet bunu toplantı hürriyetine aşırı bir kayıp olarak gördü. Gerçektende komşu ilden gelecek seçmenlerin parti propaganda toplantılarına katılamaması anlamsızdı. Uzun tartışmalardan sonra esas itibariyle demokratik bir kanun kabul edildi.16 Şubat 1950 (Bkz. Kanun Ek 1) ⁵ Böylece siyasi hayatımızda demokrasi yolunda önemli, bir adım daha atılmış oldu.(Bkz. Ek 3-4)

Yeni seçim kanununda kabul edilen diğer hususlar ise en az beş ilden aday gösterilebilen muhalefet partilerinin radyodan yararlanabilmeleridir. (Bkz. Ek 5)

³ TBMMTD, B1, C:21 (01.11.1949),O:1, s.9

⁴ Ulus Gazetesi , (7 Aralık 1949)

⁵ TBMMTD, Dönem 8, T:4, C:24, (16.02.1950),s.710;Ulus Gazetesi, (17 Şubat 1950)

İdare amirlerinin, memurların, askeri kişilerin ve milletvekillerinin görev yaptıkları yerin seçim bölgesindeki seçim kurullarına seçilmeyecekleri siyasi parti ve bağımsızların sandık başlarında gözlemci bulundurabilmeleri, seçim sonuçlarının hemen ilanı, kazanan adaylarının listesinin asılması, oy pusulularının Sulh hukuk mahkemelerinde korunması ve TBMM ya da yüksek seçim kurulunun isteği olmaksızın nakledilmemesidir. Yeni seçim kanununun kabulünden Yüksek seçim kurulu başkanlığı için 4 Mart 1950’de yapılan gizli seçimlerde Yargıtay dairesi üyesi Münir Akyürek başkan, Danıştay üyesi Cudi Öcal ise 2. başkan seçildi.⁶

Seçime doğru gidilen bu dönemde önemli bir olayda Mareşal Fevzi Çakmak’ın ölümü olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi mareşalin ölümü ile doğan milli heyecandan tedirgin olmuştur. Bu olay seçimin gergin havasını daha da artırmıştır.

B- CHP SEÇİM STRATEJİSİ

Seçim kanunu meclisten çıktıktan sonra ülkede tüm partilerin seçim faaliyetleri hızlandı. Kapalı salon ve açık hava mitingleri ile yoğunlaşan kampanyalarda partilerin karşılıklı olarak birbirlerini suçlama yoluna gitmesi siyasi havayı gerginleştirdi. Yine de 1946 seçimlerine nazaran daha olumlu bir hava esiyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim faaliyetlerine bakıldığı zaman geçmişe kıyasla muhalefet partileri gibi vatandaşın ayağına bilfiil bütün kadrosu ile gidişi dikkat çekicidir. Bu temkinliliğe rağmen Cumhuriyet Halk Partisi kendinden emindi. DP’nin 1946 da meydana gelen olayların bu seçimlerde de olmaması için seçimler esnasında koalisyon hükümeti kurulması teklifini geri çevirdi.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim çalışmaları döneminde en önemli silahı aynı zamanda partinin gözü, kulağı ve sesi olan Ulus gazetesi olmuştur. Ulus

⁶ Ulus Gazetesi, (6 Mart 1950)

gazetesi bir yandan partinin faaliyetlerini takip edip halka aktarırken; bir yandan da muhalefete yüklenmiştir. Özellikle DP'lilerin açıklarını gözler önüne sererek partisini değerini artırmıştır. Mesela 14 Şubat 1950'de yayınladığı bir haberi: "Seçimde hile yapan DP'li tutuldu. Edremit'in Camcı Köyünde yapılan muhtar seçimine DP'liler hile karıştırmış, İsmail Çelik adında bir demokrat sandığa fazla rey atarken suçüstü yakalanmıştır. Bu müessif hadiseyi müteakip köy halkından bazıları DP'den istifa ederek Cumhuriyet Halk Parti'ye yazılmışlardır. Bu vatandaşlar Demokratların yarattığı baskı altında ve hileli bir şekilde cereyan eden bu seçimin iptal edilerek yeniden seçim yapılması hususunda..."

"DP'nin yeni bir taktiği: Propagandacıları dükkân dükkân, ev ev dolaşarak şekerin vesikaya bineceğini söylüyorlarmış..."

"Cide Belediye seçimini Cumhuriyet Halk Partisi kazandı.

Pazar günü Kastamonu (Cide):1146,seçmen721,%63 katılım. Cumhuriyet Halk Partisi ezici kazandı.(19.03.1949)

Ulus gazetesi misallerdeki gibi Cumhuriyet Halk Parti'ye teşvik edici, muhalefeti sindirici haberlerle gündem oluşturmaktadır. Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin ocakları, toplantıları, kongreleri adım adım takip edilmekte, Cumhuriyet Halk Partisi'nin saflarına geçenler manşetten duyurulmaktadır.

Tabii ki sadece Cumhuriyet Halk Partisi'nin yayın organı yoktu. Diğer partilerinde yayın organları vardı. Mesela DP'nin Zafer; MP'nin Kudret gibi.

Yine Ulus gazetesinden aldığımız 4 Ocak 1948 tarihli Amasya Belediye seçimleriyle ilgili haber, dönemin propaganda usulleri hakkında bize ışık tutacaktır.

“Öğleye kadar yalnız beyannameler dağıtmak küçük gruplar arasında propaganda yapmak hoparlörlerle evvela kısa bir müzik faslı yaptıktan sonra yayınladıkları beyannamelerden seçilmiş cümleler okumak suretiyle propagandaya devam edilmiştir. Fakat öğleden sonra vaziyet ve hava birden bire değişmiş Amasyalılar seçim arifesi ve hafta tatili günü olduğu için Selağzı mevkiine en kalabalık olan bu merkezde yavaş yavaş toplanmaya başlamışlardır. Halk Partililer Yeşilirmak’ın öte tarafından DP’liler berri tarafından bu kalabalık meydanı sıra ile tutmuşlardır. Merzifon’dan Halkçılardan mürekkep 50 kişilik bir partili önlerine bandoyu da alarak Amasya’ya gelmişler ve Amasya’daki akrabaları, tanıdıkları nezdinde propagandaya başlamışlardır.

Diğer taraftan (kancalı hoparlör)kullanılarak propagandaya devam olunmuştur. Türkiye’de yalnız geçen yıl Samsun’da kullanılan bu usulle Amasya’da bu defa 100 kilometreden fazla yolda propaganda yapılmıştır. Bu usul şöyledir; üstü açık bir kamyonun üzerinde büyük bir masa, masanın etrafında 5–10 sandalye, sandalyelerde de propagandacılar oturmaktadırlar. Kamyonun iki yanında bayraklar ve afişler asılıdır. Kamyon şiddetle korna çalıyor, halk merakla kamyonun etrafında toplanınca partililer elektrik teline bir kanca atarak seyyar hoparlörlerle vatandaşları seçime ve partilerine oy vermeye davet ediyorlar. Demokratlara dahi Merzifon’dan ve civarından partiler gelmişler, propagandaya girişmişlerdir. Halk partisi Merzifon bandosu milli marşlar çalarak etrafı dolaşmış ve sonra bir kamyona yerleştirilmiş seçim bölgesi dâhilinde gezdirilmiştir. Demokratlar incitici bir propaganda yaptıkları halde Halkçılar çok ağırbaşlı davranmaktadır. İşçi ve çiftçi partisinin Amasya’daki mümessili Amasya’daki partisinin genel merkezinden izin almadan şahsen seçimlere girmeye karar vermiş listesini de tanzim etmiştir. Fakat listeye aldığı bazı kimseler adaylığı kabul etmemişlerdir. Amasya Belediye seçimlerini takip etmek üzere Ankara’dan iki

mülkiye müfettişi gelmiştir. Seçimlerin tam bir serbesti içinde yapılması için lazım gelen bütün dikkat ve ihtimam gösterilecektir.(Bkz. Ulus gazetesi, 4 Ocak 1948, s:4)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin en önemli çalışmalarından birisi de Cumhuriyet Halk Partisi danışma büroları idi. Halkın bütün müşküllerini cevaplandıracak olan bu bürolardan yedisi İstanbul'da açıldı. İlk olarak Kadıköy'de iki, Eminönü'nde üç, Üsküdar'da bir, Kasımpaşa'da bir danışma bürosu açılmıştı. Bu bürolara halk müracaat ettikleri zaman her türlü müşküllerini halledecek şekilde yol gösterilecek, kanuni ve idari malumat verilecektir. Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi Genel merkezinden gelen bir tamimde parti ile yakın ilgilerini devam ettiren üyeler tespit edilmekte ve yeni üye kaydedilmesi için faaliyete geçimli, iş bulunmaktadır. Bu faaliyet ilk hamlede verimli neticeler göstermektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçime doğru en büyük ağırlığı hiç şüphesiz 12 Temmuz beyannamesiyle ortaya koyduğu partiler üstü durumunu bırakarak bir parti neferi gibi hareket eden İsmet İnönü'dür. İnönü bu dönemde iki yurt gezisine çıktı. İlk seçim gezisini Polatlı'dan başlatan İnönü orta Anadolu ve Ege'yi gezdi.(23 Mart–5 Nisan)(Bkz. EK 6–7) İkinci tur ise Eskişehir'den başladı. Malatya'da açıktan muhalefete çatan İnönü partiler üstü durumunu bozdu.(Bkz. Ek 8)

Seçim çalışmaları boyunca Cumhuriyet Halk Partisi'nin işlediği konuların başında dış politika gelmektedir. Başta İnönü olmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi tarafından dış politika hususunda, vatanın büyük tehlikelerle karşı karşıya bulunduğu iktidarın bu konuda zamanında tedbir aldığı ve izlenen yolun bütün siyasi çevrelerin takdirini kazandığını, önümüzdeki senelerde de dış emniyet meselesinin başlıca kaygı olacağını, dış politikada gösterilen başarılı icraatların

bundan sonrada ehil ellerle (yani Cumhuriyet Halk Partisi) devam ettirilmesi gerektiği vurgulanıyordu.(Bkz. Ek 6-8)⁷ İnönü seçim nutuklarında muhalefet partilerinin bünyesinde barındırdığı şiddet politikasını eleştiriyordu. İnönü'ye göre muhalefet partilerinin bünyesine arız olan şiddet politikaları yıkıcı neticelere sebep oluyordu.(Bkz. Ek 6-7-8)

Ayrıca seçim konuşmalarında üzerinde durulan önemli konulardan biride anayasa değişikliği fikridir. İnönü demeçlerinde ülke hayatında demokratik şartları geliştirecek şekilde anayasanın değiştirileceğine söz veriyordu (Bkz. Ek 6-7). Bu fikir Cumhuriyet Halk Partisi'nde ilk kez Cumhuriyet Halk Partisi meclis Grubu başkan vekili Hüseyin Cahit Yalçın tarafından dile getirilmiştir.''Anayasa meselesi'' başlığı ile Ulus gazetesinde 20 Aralık 1948'de yayınlanmıştır.⁸ İnönü'nün anayasa değişikliği ile ilgili diğer bir yaklaşımı ise '' altı okun ''anayasadan çıkartılması ile alakalıydı. İnönü, Kırıkkale konuşmasında ''*altı temel ilkenin vatandaşa beğendirilmesini Cumhuriyet Halk Partisi kendisi yapacaktır*''diyordu.(Bkz. Ek 7)⁹

Seçim çalışmaları esnasında Cumhuriyet Halk Partisi'nin işlediği diğer önemli konu ise demokrasi meselesiydi. Ülkeye demokrasi getiren ve geliştiren Cumhuriyet Halk Partisi idi. Bundan sonrada demokrasi için Cumhuriyet Halk Partisi şarttı. Demokratik hayata geçmede karar sahibi olan, iç ve dış politikada üstün başarı gösteren İnönü'nün etrafında birleşmek hem rejim hem de gelecek için tarihi bir görevdi. Yoksa memleketin geleceği rasgele insanlardan birine nasıl teslim edilebilirdi.¹⁰ Cumhuriyet Halk Partililer meydan ve salonlarda bu konular üzerinde dururken muhalefetin şiddet politikalarından da sık sık şikâyet

⁷ Ulus Gazetesi, (28 Mart 1950),(İnönü'nün Polatlı konuşması); (31 Mart 1950), (İnönü'nün Malatya Konuşması)

⁸ F. Giritlioğlu,a.g.e., s.217-219

⁹ Ulus Gazetesi , (26 Mart 1950)(Kırıkkale Konuşması)

¹⁰ Ulus Gazetesi , (11 Nisan 1950)(Şemseddin Günaltay'ın Kastamonu Konuşması)

ediyorlardı. Şöyle ki, muhalefet, iktidarın hoşgörüsüne ve iyi ilişkilere verdiği öneme rağmen vatandaşı birbirine düşürücü husumet anları ilan ediyordu.¹¹

Bu arada muhalefet partilerinin işlediği konulara da genel olarak bakacak olursak özellikle en güçlü muhalefet partisi DP'nin doğal olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin öne sürdüğü şiddet politikası suçlamaları reddettiğini görüyoruz. DP'ye göre şiddet politikacılığının asıl kaynağı Cumhuriyet Halk Partisi idi.¹² Genelde iktidarın eleştirilmesi şeklinde geçen DP toplantıları geçmiş genel seçim öncesi sarf edilen demokratik ilkeler, vatandaşın hakları, vergiler, grev hakkı, köylünün kalkındırılması, gibi konularda yoğunlaşmaktaydı.

Cumhuriyet Halk Partisinde tabii ki sadece İnönü yurt gezilerine toplantılarına gitmiyordu. Cumhuriyet Halk Parti'li bakanlar milletvekilleri ve milletvekili adayları birçok yerde halkın ayağına kadar gidiyor, mitinglerle, toplantılarla ve radyo konuşmaları ile (Bkz. Ek 9–10)halktan oy istiyorlardı. Çünkü bu ülkede tarihi bir ilk genel seçim olacaktı. Başta Başbakan Şemseddin Günaltay olmak üzere, Tarım Bakanı Cavit Oral, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Dursunoğlu, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim gibi birçok Cumhuriyet Halk Partisi ileri geleni yurt gezileri, toplantıları, radyo konuşmaları ile yoğun seçim çalışmaları içerisindeydiler (Bkz. Ek 11- 12).

Cumhuriyet Halk Parti'li ileri gelenlerin mitinglerde, toplantılarda gazetelerden elde ettiğimiz bilgilere dayanarak ortak olarak muhalefetin husumet verici tarzı eleştirilmekte, buna rağmen Cumhuriyet Halk Partisi'nin ne kadar hoşgörülü olduğu vurgulanmakla birlikte demokrasi ortamının inkişafında ve

¹¹ Ulus Gazetesi, (7 Mayıs 1950) (İnönü'nün Biga konuşması)

¹² Vatan Gazetesi , (25 Mart 1950)(Menderes'in İzmir Konuşması)

ülkenin içte ve dıştaki onurlu mücadelesinin tek sebebinin Cumhuriyet Halk Partisi olduğunu ve halka hizmet için var olduklarını dile getirdikleri görülmektedir. Aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptıkları ile yapacaklarının teminatları verilmektedir.

Mesela, Ulus gazetesinde yayınlanan bazı Cumhuriyet Halk Parti'li ileri gelenlerin demeçleri ile ilgili haberlere bakalım:

Şemsettin Günaltay''*Vatandaşlar arasında sevginin esas olduğunu belirten başbakan, dar kafalı kimseler elinde bu rejimin bir felaket getirebileceğini işaret etti.*'' (Bkz. Ek 13) Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili B.Hilmi Uran:''*Bu memlekette ve bu rejimde bütün istekler hatta bütün ihtiraslar millet iradesini ifade eden kanunlar çerçevesi içinde yürürler ve onun dışına çıkınca ya susarlar yahut susturulurlar*'' (Bkz. Ek 14) ''*Ne işgal ne tahrik ne tehdit bizim bugünde dünde iltifat etmediğimiz ve davamızın samimi inanı içinde iltifat etmeye de asla lüzum hissetmediğimiz vasıtalar.*'' ''Cavit Oral (tarım Bakanı) ''*Bir memleket programlarla kalkınır, boş istinatlarla değil*'' (Bkz. Ek15) Kemal Satır(Ulaştırma Bakanı)''*İnsafsız bir muhalefetin terbiye hudutlarını aşan iftira ve istinatlarına aynı şekilde cevap vermemeyi bir memleket vazifesi sayıyoruz. Biz memlekette huzur ve sükûnu temine ve vatandaşlar arasında karşılıklı sevgi hislerinin artmasına çalışıyoruz...*''(Bkz. Ek 16) Şevket Adalan(Bayındırlık Bakanı):''*Huzur ve sükûn bozan her fikir milletçe geri çevrilmektedir.*'' (Bkz. Ek 17) Cevat Dursunoğlu (Genel Sekreter Yardımcısı):''*Biz propaganda yalanından kaçırız, Cumhuriyet Halk Partisi kendini böyle bir tenzih eder. Muhalefetin elindeki demagoji bayrağı hakikatin ışığı karşısında inmeğe başlamıştır.*''(Bkz. Ek 17) Cemil Sait Barlas (Devlet Bakanı):''*Bizim kan dökme ile elde ettiğimiz inkılâpları tehlikeye düşürecek propagandalar yaptılar. Askerlik kalkacak dediler, eski harfler dönecek dediler.*

Muhalefetin şuurlu insanlarından 950 seçimlerinde bu yola gitmeyecekleri hususunda şimdiden ahdu peyman etmelerini beklemekteyim..” (Bkz. Ek 18) Emin Sazak: ’’Memleketin hayati menfaatleri Cumhuriyet Halk Partisi’nin iktidarda kalmasını icap ettiriyor, onun tuttuğu yol kurtuluş ve selamet yoludur..’’

Ülkenin ilk kez yaşadığı böylesi hareketli bir seçim döneminde artık halkı etkilemek, yönlendirmek çok önemliydi. İşte bunun o dönem için en etkili yöntemlerinden biride gazetelerdi. Partilerin gazetelerle sağladığı bu gücü yönlendiren ve makaleleriyle halkı etkileyen önemli yazarlar Cumhuriyet Halk Partisi içinde vazgeçilmezdi. Ulus gazetesinde başyazar olan Hüseyin Cahit Yalçın ve Peyami Safa gibi.

Mesela, seçim mücadelesi döneminde Hüseyin Cahit Yalçın bir makalesinde şöyle diyor:

- Halk partisine hücum etmeyi kendilerine meslek edinmiş olan bazı kalem sahipleri, Demokrat partiyi müdafaadan aciz bir duruma düştükleri zaman, ne denirse densin, halk hükümetten ve Halk Partisinden memnun değildir diyerek işin içinden çıkmak istiyorlar ve bunu söylemekle davalarını kazanmış olduklarını zannediyorlar. Mücerret bir iddianın hiçbir zaman delil teşkil etmediği bu zatların meçhulüdür, galiba. Kendilerinin memnun olmalarını bütün dünyanın da memnuniyetsizliklerine bir delil telakki etmekle yalnız kendilerini inandırmış olabilirler...”

Yine Hüseyin Cahit Yalçın başka bir makalesinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim beyannamesini takdirle değerlendirmektedir.

“Muhalif gazeteler bile Cumhuriyet Halk Partisi’nin beyannamesinde millete karşı alınan taahhütleri pek cazip bulmaktan kendilerini alamadılar ve bunların birden bire iyi bir tesir yaptığını tasdike mecbur kaldıktan sonra bu tesiri izale edecek çareler aramaya başladılar. Halk partisi, millet meclisi seçimlerine belediye seçimleri ile karıştıracak kadar dalgınlık gösteren DP şeflerinden Dr

Nihat Reşat gibi İstanbul'u suya kavuşturmak vaadi ile milletin karşısına çıkmıyor...''(Bkz. Ek 19)

Diğer bir önemli yazar Peyami Safa ise bir makalesinde muhalefeti şöyle eleştiriyor:

“Milli husumet andının kardeş kavgası çıkarmak için değil rey hırsızlığına mani olmak için hazırlandığını iddia ediyorlar. Türkiye’de hiçbir namuslu emniyet ve adalet mercii yokmuş gibi bunlar kendi başlarına bir sandık polisi ve adliyesi mi kuracaklar?” (Bkz. Ek 20)

DP’nin seçim beyannamesinin gecikmesini ise Peyami Safa şöyle değerlendiriyor:

“DP neden beyannamesini vaktinde çıkarmadı veya çıkarmayacak? Sebep meydandadır: Evvela DP’nin ana programı Cumhuriyet Halk Partisi’ninkinin kopyası olduğu için...” (Bkz. Ek 21)

8 Mayıs 1950’de ise ‘‘niçin mi Halk partisi ‘‘ isimli makalesinde Peyami Safa, halkın neden Cumhuriyet Halk Partisi’ne oy vermesi gerektiğini değerlendirmiştir:

“Çünkü:

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının yıkılmasını bütün muhalif partilerimizden daha fazla isteyen kapıdaki düşman, gözünü anahtar deliğine uydurmuş aramızdaki çekişmeyi seyrediyor ve 14 Mayıs günü sandıklarımızdan çıkacağını umduğu yıkılış müjdesini bekliyor. Onu sevindirmemek lazım.Yarın bugünkünden fazla muhtaç olacağımız milli birliği ve yoğunluğu temelinden sarsacak bir değişiklikten sakınmamız lazım. Üçüncü bir dünya harbinin mümkün olduğu ve barışın muhakkak olmadığı bu karanlık ve sallantılı günlerde hiçbir iktidar stajı ve denemesi olmayan toy partilerce devlet binasını bir prova salonu gibi teslim etmemek lazım...(Bkz. Ek 22)

Yine Peyami Safa ‘‘ikinci kaptan’’ başlıklı bir makalesinde DP lideri Celal Bayar’ı Atatürk’ün ve İnönü’nün ikinci kaptan’ı olarak nitelendirmekte ve seçmeni şöyle yönlendirmektedir: ‘‘... *Bakışlarını dünyanın simsiyah ufuklarına salmış, kopacak büyük fırtınayı sezen uyanık bir seçmen demokrat partili bile olsa bir şu oynak denize birde hala dış tehlike şuurundan mahrum ikinci kaptanın babacan ve sakin tipine bakar, devlet gemisini ona teslim etmenin ne tehlikeli bir hafiflik olacağını anlar...*’’(Bkz. Ek 23)

Seçimler öncesi dönemde basın, özellikle de Ulus gazetesi iktidar lehine esiyor; DP’yi acemilikle suçluyor muhalefete ‘‘ *Yaşını unutan muhalefet*’’ gibi yakıştırmalar yapıyorlardı.

C- KANUNİ ÇALIŞMALAR

Çok partili hayatın getirdiği ılık rüzgârlar Cumhuriyet Halk Partisi’ni derinden etkiledi. Bunu, seçimlere doğru çıkarmış olduğu ve bazı çevrelerin Cumhuriyet Halk Partisi’nin verdiği tavizler olarak nitelediği kanunlar ispatlar. Aslında bu kanunlar Cumhuriyet Halk Partisi ne gerçektende puan kazandırdı. Tutulan nabızlara göre iktidarın oy potansiyeli artıyordu ki bu muhalefeti endişelendirmiştir. Özellikle yeni seçim kanunu (16 Şubat 1950) her kesimi memnun eden bir hava estirmişti.

Dini alanda çıkarılan kanunlar ise en ilgi çekici olanlarıydı. Bu alandaki liberalizasyona dair en önemli kanunlar 1949’da Günaltay hükümeti döneminde meclisten geçti. Ankara’da bir ilahiyat fakültesi kurulması kabul edildi.¹³(resmi gazete ilanı:10.06.1949-sayı 7229)(Ek 24,25)

Mayıs ayının son haftasında yaptığı bir toplantıda Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubu yüksek din bilgileri ile müftü vaizleri yetiştirmek üzere üniversite bünyesi içinde bir İslam ilahiyat fakültesinin kurulmasının münasip ve muvafık

¹³ Bkz.Ankara Üniversitesi Kuruluş Kadroları Hakkındaki 5239 Sayılı Kanuna Ek Kanun

olacağına karar vermişti(Üniversite bünyesi içinde kurulacak bir fakültede yüksek din öğretimi yapılmasının laiklik prensibine uygun düşmesi ile ilgili bir değerlendirme için (bkz Ek 21,22,23)

Ayrıca okullara din dersleri de getirildi. Buna göre çocukların velilerinin de razı olması koşulu ile ilkokulun son iki sınıfında ders zamanları dışında ve okul içinde din dersleri verilecekti.(Bkz. Ek 24,25,26)

1 Mart 1950’de tekke ve zaviyelerle ilgili türbedarlıklarla bir takım unvanların men ve ilgasına dair 677 sayılı kanunun birinci maddesine bir fıkra ekleyerek “Türk büyüklerine ait sanat değeri olan türbelerin açtırılması ...” konusundaki tasarıyı kanunlaştırdı.¹⁴

19 Nisan 1950’de ise kanuni sultan Süleyman, Yavuz Sultan Selim, Hacı Bayram Veli, Ertuğrul Gazi, Orhan Gazi, Fatih Sultan Mehmet, İkinci Mahmut gibi ünlü tarihi kişilerin türbelerinin de açılmasına karar verdi.¹⁵

Hükümetin oy toplamak için yaptığı bir çalışmada 29 Mart 1950’de çıkardığı sınırlı af kanunudur.(Bkz. Ek 27) Ülkede yoksulluk giderek artıyordu. İktidar yoksulluğu biraz olsun azaltmak için ekmek fiyatlarını düşürdü. Tek tip ekmek uygulaması yapıldı.(Bkz. Ek 28,29) Bazı yörelere yiyecek gönderildi. Memurlara bir maaş tutarında ikramiye verildi. Emekli sandığı kanunu kabul edildi.(Haziran 1949) Bu kanuna göre emekli dul ve yetimlerin durumu iyileştiriliyordu.1930’dan önce emekliye ayrılanların maaşına %60 zam yapılacaktı.(Bkz. Ek 30,31)

Cumhuriyet Halk Partisi politikacıları tutucu halk yığınlarına karşı özellikle laiklik, orman kesimi, gecekondu yapımı konularındaki tavizlerini açıkça değil alttan alta sürdürüyorlardı. Orman yasasına göre ormana keçi sokmak yasak olduğu halde halkı tedirgin etmemek, hoş görünmek ve oy toplamak için bu yasa ihlal edilmiştir.

¹⁴ Zafer Gazetesi , (2 Mart 1950); K. Karpat,a.g.e., s.233

¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi , (20 Nisan 1950)

Toprak kanununda değişiklik yapıldı. Arazi sahiplerinin lehine olan bu değişiklikler büyük toprak sahiplerini memnun etti.(Toprak kanunun tasarısı ile ilgili bkz Ek 32) Polise mahkeme kararı olmaksızın tevkif salahiyeti verdiği için şiddetli tenkitlere hedef olan polis salahiyetleri kanunun 18. maddesi mecliste ancak birkaç milletvekilinin bulunduğu bir oturumda yürürlükten kaldırıldı.(Bkz. Ek 33,34)

Özellikle Şemsettin Günaltay’la başlayan ekonomi alanındaki hükümet programı ise özel teşebbüsün geliştirilmesini göz önünde bulunduruyordu. Bu hükümet programında bütçede bir vergi indirmesi yapılıyor ve vergi sistemindeki adaletsizliği düzeltmek üzere gelir vergisi sistemi hedefleniyordu. Mesela yeni ihraç rejimi adı altına Ticaret Bakanlığının aldığı sterlinde ihracata konulan takyitlerin kaldırılması, fon alınmaması, nebati yağlar, yağlı tohumlar, pamuk ve sabununda serbest dövizle anlaşmalara göre ihraç edilebilmesi ile ilgili kararlar bu yönde uygulamalara küçük bir örnek olarak gösterilebilir. (Bkz. Ek 35)

Halk yeni hükümeti liberal siyaseti dolayısı ile genel olarak iyi karşıladı. Bu serbestli siyaset baştan beri yürütölmüş olsa idi. Halk partisine karşı beslenen düşmanlık bu kadar olmazdı, deniliyordu.¹⁶

Günaltay hükümetinin söz ve basın hürriyetini de programda bulundurması basın camiasını da memnun etti ve başta İstanbul basını olmak üzere başbakanın basın kanunu çıkarılması istendi. Başbakanın basın kanunu ile ilgili yaklaşımı da olumlu idi. Günaltay:’’Biz fertlerin değil memleketin ihtiyaçlarına uygun bir kanun çıkarmakla mükellefiz. Bu hususta istediğimiz şunlardır:

1.Vatandaşın şeref ve haysiyeti masum bulunmalıdır.

2.Komünizmi körükleyen neşriyata müsaade edemeyiz.

3.İrticaa meydan vermeyiz.’’ (Bkz. Ek 36)

¹⁶ K. Karpat,a.g.e., s.193

Mahsulünün zarar görmesi veya fakrı zaruret dolayısı ile muhtaç durumda bulunan çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi ile ilgili 08.07.1948’de kabul edilen “muhtaç çiftçilere ödünç tohumluk verilmesi hakkında kanun” (Bkz. Kanun Ek 2)

30.09.2948’de kabul edilen milletler arası çalışma teşkilatının iş ve işçi bulma servisi kurulması hakkındaki 88 sayılı sözleşmesinin onanmasına dair kanunda temel sosyal meselelerden işsizlik ile ilgili yapılan bir çalışma idi. İş ve işçi bulma servisi işçilere ve müesseselerine uygun işçi bulabilmek içinde işverenlere yardım etmek amacıyla kurulmuştur. (Bkz. Kanun Ek 3)

Yine sosyal alanda kabul edilen önemli bir kanunda “Hastalık ve analık sigortası kanunudur.04.01.1950’de kabul edilen bu kanun ile iş kanuna göre çalışan işyerlerindeki sigortalıların hastalıkları ile analık hallerinde yapılacak yardımlar belirleniyordu.(Bkz. Kanun Ek 4)

02.06.1949’da kabul edilen “İhtiyarlık sigortası kanunu” ise sigortalı çalışanlara yaşlılıkları halinde bağlanacak maaşları ve yapılacak diğer ödemeleri düzenlemekte idi.¹⁷ (Bkz. Ek 37) Yasaya göre iş kanunu kapsamındaki işyerlerinde en az 25 yıl çalışmak ve bu süre içinde yılda ortalama 200 gün sigorta primi yatırmak, son üç yılda ise en az 200 günlük prim ödemiş olmak, yaşlılık aylılığının bağlanması için zorunlu koşullardı. 50 yaşını dolduranlara da çalışamayacak durumdalarsa yaşlılık aylığı bağlanabilecekti.¹⁸

25.01.1950’de iş kanunun bazı maddeleri değiştirildi.(Bkz. Kanun Ek 5) Böylece iş kanununu kapsamına giren işçi sayısı genişletiliyordu.10 kişiden az işçi çalıştıran işyerlerini de iş kanununa tabii olabilmeleri için yeni bir hüküm eklenecektir. Yasa değişikliği sonucunda önemli bir gelişmede, çalışma bakanlığınca lüzum görülecek yerlerde ve işlerde, ... İşçi ücretlerinin en aşağı

¹⁷ TBMMTD, Dönem 8, T:3, C:20, s.99 (02.06.1949)

¹⁸ Cemil Koçak, “1946’ların İkinci Yarısında Sosyal Politika”, Osmanlıdan Cumhuriyete I. Uluslar arası Tarih Kongresi, Ankara 1993, s.118

haddelerinin (yani asgari ücretin)’’mahalli komisyonlarca saptanmasının kabul edilmesi idi. Ancak yinede verilecek karar çalışma bakanlığının onayına tabii idi.¹⁹

30.01.1950’de iş mahkemeleri kanunu kabul edildi.²⁰ Böylece iş kanunu kapsamına giren işçilerle işverenler arasında iş akdinden ya da iş kanununa dayanan her türlü hak iddialarından doğan hukuki anlaşmazlıkların çözülmesi ile görevli iş mahkemeleri kuruldu.²¹

Cumhuriyet Halk Partisi’nin değişimlerine şüphesiz en iyi örneklerden birisi 1938 tarihli cemiyetler kanunun sınıf esasına ya da adına dayanan dernek ve parti kurma yasağını 5.06.1946’da kaldırmasıydı. Böylece artık dernek ve siyasi partilerin kurulma yolu açılmış; ayrıca işçilerin sendika kurmalarının yolu da açılmıştı ki Çalışma bakanı Sadi Irmak TBMM’de yaptığı bir açıklamada birkaç ay içinde 100’e yakın işçi sendikası kurulduğunu açıklıyordu.²²

1946’daki sendikalara karşı bu hoş görülü tutum zamanla değişir Cumhuriyet Halk Partisi, sendikaları denetim altında tutabilmek için ikili bir yol izler. Öncelikle kurulmuş olan sendikaların yönetimlerini geleneksel yöntemlerle ele geçirmeye çalışır. Diğer yandan, iktidarın sendikalar üzerindeki denetimini mümkün kılacak ve yeni sendikalar tasarısı hazırlanır. Müteakiben İstanbul sıkıyönetim komutanlığı birçok sendikayı kapatır. Sendikalaşma hızı böylece kesilir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi’ne oy kaybettiren en önemli konulardan biriside grev hakkıdır. Cumhuriyet Halk Partisi devletçi / vesayetçi ideolojisi gereği grev hakkını reddediyordu.18.Ocak 1950’de görüşülmeye başlanan iş kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı vesilesi ile tekrar gündeme gelen grev hakkı, İnönü tarafından 4 Mayıs 1950’de İzmir’deki

¹⁹ Cemil Koçak, a.g.m., s.244

²⁰ TBMMTD, Dönem 8, T:4, C:23, B:31(30.01.1950)

²¹ Cemil Koçak, a.g.m, s:246

²² TBMMTD, Dönem 8, T:1, C:4, B:47(20.02.1947)

konuşmasında “*grev hakkının lokavtı da getireceği bununda işçi aleyhine olacağından dolayı*” reddediliyordu.²³

DP’nin grev hakkını tanınması da Cumhuriyet Halk Partisi tarafından tenkit ediliyor, bunun tehlikeli ve yanlış bir yol olduğunu dile getiriyorlardı.(Bkz. Ek 38–39) Cumhuriyet Halk Partisi’ne oy kaybettiren şüphesiz yılların getirdiği ekonomik sorunlar, halkın fakir düşüp geçim zorluğu içinde olmasıdır (Bkz. Ek 18). Bunların üstüne alınan vergilerde birçok kesimi rahatsız ediyordu. Mesela lüks vergisi, yol vergisi gibi.(Bkz. Ek 40) Her zaman siyasiler için önemli bir kesim olan köylüler ve çiftçiler de unutulmuyordu. Hükümetin seçimler yaklaşırken sevgisini kazanmaya çalıştığı köylüler ve çiftçilerle ilgili bazı değişiklikler bunlara örnek gösterilebilir.

15.03.1950 tarihli köy inşaatı dolayısıyla köylülerle muhtarlardan aranılan kazanç vergilerinin silinmesi hakkındaki kanun (Bkz. Kanun Ek 6) ile 22.03.1950 tarihli “çiftçi topraklandırma” hakkındaki 4753 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler ve geçici maddeler eklenmesine dair kanun (Bkz. Kanun Ek 7) gibi. Yine de köylüler tek parti döneminin getirdiği ağırlığı unutacak gibi değildi. Buna karşılık DP’nin en önemli propagandalarından biri de köylünün kalkındırılması idi.

Ç- CUMHURİYET HALK PARTİSİ’NİN SEÇİM BEYANNAMESİ

Seçim öncesi partilerin yayınladıkları “seçim beyannameleri” seçimler sonrasında uygulanması beklenen parti politikaları ve vaatlerini sergiliyordu. Yine bu seçimlere kendine güvenerek giren Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçim beyannamesi Cumhuriyet Halk Partisi’ndeki önemli değişiklikleri de ortaya koyuyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin devletçiliğinin daha da sınırlanacağını, özel teşebbüsün teşvik olunacağını, kredi kolaylıkları sağlanacağını, yabancı

²³ Ulus Gazetesi , (5 Mayıs 1950)

sermayeye müsait şartlar tanınacağını, vergi sisteminin ıslahını ve Türk parasının değerinin korunacağını vaat ediyordu. Ayrıca bir ayan meclis kurulmasını, cumhurbaşkanının görevlerinin yeniden düzenlenmesi ve rejimin altı temel prensibinin anayasadan çıkarılmasını (bunlar Cumhuriyet Halk Partisi prensipleri olarak kalacaktı)ileri sürüyordu. Köylünün hayat şartlarını düzeltmek için de toprak dağıtım, okul, su, kredi ve ziraat aletleri temini gibi tedbirlerin alınacağını söylüyordu. Aynı şekilde şehirlilere de mesken durumunun ve belediye hizmetlerinin ıslahı ve yeni yol inşası vaat ediliyordu. İdari alanda ise Cumhuriyet Halk Partisi mahalli belediyelere daha büyük bir otonomi tanımaya söz veriyordu.²⁴(Bkz. Ek 41.42.43.44.45)

Cumhuriyet Halk Partisi kendi ilkeleriyle taban tabana zıt ilkeleri savunan bu seçim beyannamesini ilan ettikten sonra hala seçim beyannamesini yayınlamayan DP'yi de tenkit etmekten geri kalmıyordu. DP'nin seçim beyannamesi geciktikçe bunu DP'nin halka sunacağı memlekete sarıh hiçbir şey olmamasına bağlıyorlardı ki bu gecikmeye o kadar sıkılmışlardı ki seçimlerden birkaç gün önce ilan olunan DP seçim beyannamesi Ulus gazetesinde ‘‘Nihayet çıkabildi’’ başlıkları ile karşılandı ve değerlendirildi. (Bkz. Ek 21)

DP, Cumhuriyet Halk Partisi programını tenkide çok yer ayırmıştı. Yapıcı teklifler olarak da istihsalı artırıp vergileri indirmek, devlet tekeli ortadan kaldırmak ve memleketin mali kaynaklarına uygun denk bütçe yapmak suretiyle memleket ekonomisini kalkındırmayı ileri sürüyordu. Milli geliri yükseltmenin en tesirli yolu özel ve yabancı sermaye için siyasi ve mali güvenliği sağlamaktı. Onlara göre siyasi sistem kusurluydu. Bunun çaresi de halkın oyu ile meydana gelecek bir hükümet değişikliği idi.

Arka arkaya seçim beyannamelerinin ilanı arasında seçim çalışmalarının gazetelere mizahi olarak yansımaları da siyasi rekabete renk katıyordu. Özellikle

²⁴ Ulus Gazetesi , (26 Mart- 28 Nisan 1950)

Ulus gazetesindeki karikatürler DP'ye atıfta bulunuyor, Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise propagandası oluyordu. Mesela seçim beyannameleriyle ilgili bir karikatürde DP'nin ekonomi siyasetine atıfta bulunulmuş.(Bkz. EK 46)Yine diğer karikatürde DP'nin şişirme laf ürettiği ima edilmekte.(Bkz. Ek 47)''seçim kupası maçı'' isimli karikatürde ise çok partili seçimlerin getirdiği müthiş mücadele, siyasi rekabet anlatılmış(Bkz. Ek 48)

Artık seçim günün iyice yaklaştığı günlerde son çalışmalar yapılıyordu. Adeta tüm partiler gibi Cumhuriyet Halk Partisi de halka son sözlerini Ulus'tan yansıtıyordu.''İnkılâp partisi seçmenlerden neler istiyor?'' başlıklı yazıda Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1923'ten beri Atatürk'ün belirttiği üzere milli birliğin sembolü olduğu demokrasiye öncülük ettiği, halka hizmete devam etmek için oylarına ihtiyacı olduğu konu ediliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tam ve gerçek aday listesi yayınlanıyor ve seçmenlerin sahte listelere karşı uyanık olması şöyle tavsiye ediliyordu:''Ortada türlü türlü maksatlarla tertiplenmiş birtakım karma listeler dolaşmaktadır. Bunlar, bizim adaylarımızdan bazı şahsiyetlerin gölgesinde bizimle aynı maksat için çalışmayacak bazı kimseleri seçtirmek maksadıyla hazırlanmıştır. Bu türlü listelerin kazanması medeniyet ve demokrasi yolundaki yürüyüşümüzü pek ağırlaştıracaktır. Karma listeler, bizden çok size kaybettirecektir.'' Diyerek yayınladıkları gerçek listeyi seçmenin kesip saklaması ve Pazar günü kullanması dile getirilmiştir. Yazı şu sözle son bulmuştur:''Halk partisi, 14 Mayıs'ta kendi adını taşıdığı halkın oyunu bekliyor.''(Bkz. Ek 49-10)

Altı ok amblemlili Cumhuriyet Halk Partisi aday listelerinin bulunduğu liste Ulus'ta şu sözlerle yer alıyor.''Sizlere gözyaşı döktürmemek için alın teri dökmek azmindeyiz. Onun için yalnız vaatlerde bulunmakla kalmıyoruz, vatandaşlar önünde ant içiyoruz.'' ''Oyunuzu Cumhuriyet Halk Partisi adaylarına veriniz.11 Mayıs Perşembe(Bkz. EK 50)

Ayrıca yine burada Cumhuriyet Halk Partisi neler vaat ediyor? Başlığı altında halka Cumhuriyet Halk Partisi'nin yaptıkları ve yapacakları genel olarak seçmeni etkileyici tarzda duygusal olarak anlatılıyor (Bkz. Ek 51–52).

Okulların sayısından Türk parasının değerine kadar birçok konuda vaatler sıralanıyordu

Bu dönemde partilerin ilan ettikleri aday listeleri partilerin sosyal yargıları hakkında bilgi vermesi açısından ilginçtir. DP aday listesinde daha çok orta kesimden aday olanlar çoğunlukta idi. Cumhuriyet Halk Partisi'ninki ise ağırlık asker, bürokrat kökenliler olmasına rağmen evvelli listelerine göre orta kesime hafif kayış görülmesi de değişim rüzgârının etkisinden olsa gerek. Listeye göre Cumhuriyet Halk Partisi 'de önemli ölçüde eski parlamenterlere yer verilmiştir.(169 milletvekili)Adayların mesleklere göre dağılımı

Çiftçi:39, Belediyeci:18, Yüksek mühendis:16, General:14, Ziraatçı:14, Subay:13, Eczacı:13, Dişçi:4, Fabrikatör:6, Din adamı:4, Hariciyeci:3, İşçi:3.²⁵

Cumhuriyet Halk Partisi listesinde de, DP listesinde de bazı gazete sahipleri, başyazarlar ve yazarlar yerlerini almışlardı. Cumhuriyet Halk Partisi'ndekiler daha çoktu. Aralarında, Ulus başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın Ulus'un eski başyazar, Falih Rıfkı Atay, son telgrafın sahip ve başyazar, Etem İzzet Benice, Vakıf'ın sahiplerinde Hakkı Tarık Us, milletvekiliydiler. Yeniden aday göstermişlerdi. Onlara Cumhuriyetin yöneticisi Cevat Fehmi Başkut ile yazar Burhan Felek eklenmiştir. Ayrıca karikatür dergisi akbabanın iki 'sahip ve başyazarı'da bir önceki dönemdeki gibi, Cumhuriyet Halk Partisi listesindeydi. Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç... Onlara, sağcılığıyla tanınmış olmakla birlikte, son sıralarda Ulus yazarlar arasına giren Peyami Safa'da bir yeni Cumhuriyet Halk Partili olarak katılmıştır.

²⁵ Cumhuriyet Gazetesi, (25 Nisan 1950)

DP’de ise tasvir başyazarı Cihat Baban ile Son Posta sahibi Selim Ragıp Emeç ve –bağımsız olarak- Cumhuriyet sahibi Nadir Nadi vardı.²⁶ ‘Bağımsız olarak dedik; Çünkü DP bu seçimde de bazı adayların yanına parantez içinde bağımsız sıfatı eklemiştir. Bunun anlamı şuydu: DP onları, partiye katılmamış olmalarına rağmen’’memlekete hizmet etme yeteneklerini göz önünde tutarak listesine almıştı. Onlarda bunu kabul ederek DP’yi ‘onurlandırmış’’lardı. Görünüş öyle idi. Bunlar arasında Cumhuriyet Halk Partisinden son dakikada ayrılan Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Sinan Tekelioğlu da vardı. Hele de Cumhuriyet Halk Partili’lileri kızdıran biri vardı ki o da tarafsızlığına güvenerek seçim kanununu hazırlayan komisyonun başına getirilmiş olan Yargıtay Başkanı Halil Özyürük’tü.

D- 14 MAYIS 1950

Seçim kampanyası genellikle baskısız ve intizamlı geçti. İnönü, milletin iradesi ne şekilde tecelli ederse etsin kabul edeceğini, Bayar’da geçmişte olanların unutulacağını belirtiyorlar ama birbirlerinin görüşlerini ve liderleri oldukları partilerin taktiklerini tenkitten uzak kalıyorlardı.²⁷

Mayıs ayı başından beri partilerin radyodan da yapabildikleri propagandalar (Bkz. EK 9-10), 10 Mayıs’ta mevzuat gereği son bulmuştur.. Propaganda yasağının başlayıp seçim günü beklenirken de artık gazeteler de manşetlerinde seçimin memlekete ve millete hayır ve huzur getirmesi yolunda dileklerini vurgulamışlardır. ve 14 Mayıs 1950... Türkiye için tarihi bir gün. Seçimler intizamlı bir şekilde yapıldı.

Cumhuriyet Halk Partisi için Ankara’da deprem yaşandı. Hâlbuki Ankara’dan İsmet İnönü adaydı. İnönü ayrıca Malatya’dan da adaylığını koymuştu. (Bkz. Ek 53) O dönemde bir aday iki seçim bölgesinden listeye

²⁶ Altan Öymen, *Değişim yılları*, İstanbul 2004, s.398

²⁷ K. Karpat, a.g.e., s.201

girebiliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi, İnönü'nün Malatya'dan aday oluşunu şöyle izah etmiştir: *''Amacımız Malatya listesini güçlendirmek. İnönü Malatyalı. Malatyalılar hemşerilerinin oradan da aday olmasını istiyor. Yoksa Ankara'dan kazanacağımızdan şüphemiz yok.*²⁸ DP yönetimi Ankara'yı bu yüzden önemsemiyor, kazanamayacağını düşünüyordu. Ama Cumhuriyet Halk Partisi için çok Ankara'dan tüm Türkiye'yi sardı. Seçimler mutlak çoğunluk sistemine göre yapıldı. Oysaki DP tarafından nispi temsil sistemi önerilmişti. Kendinden emin olan Cumhuriyet Halk Partisi bunu kabul etmemişti.

Seçim Sonuçları:

Seçmen Sayısı	:8.905.576 (% 88.88)
Oy Kullanan	:7.916.091
DP	:4.241.831. (%53.59)
Milletvekili	:408
CHP	:3.165.096 (% 39.98)
Milletvekili	:69
MP	:240.209 (% 3.03)
Milletvekili	:1
Bağımsızlar	:267.955 (% 3,4)
Milletvekili	:9

Bu rakamlar aslında fena değildi Cumhuriyet Halk Partisi için. Ama ne var ki oyların %41.05'ini aldığı halde Meclise milletvekillerinin ancak %14'ünü getirebiliyordu. Bu da Cumhuriyet Halk Partisi'nin son seçimlerden önce o kadar titizlikle hazırladığı ve çoğunluk sistemine dayanan Seçim Kanunun Cumhuriyet Halk Partisi'ne oynadığı bir oyundu. Seçimlerde İnönü mebus seçilmişti. Ama Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, yönetim Kurulunun

²⁸ A. Öymen, a.g.e., s.411

hemen bütün üyeleri ve eğer seçim kazanılmasaydı başvekilliğe getirilecek olan Prof. Nihat Erim ve daha nice Cumhuriyet Halk Partisi yıldızları seçim bölgelerinde kaybetmişlerdi.²⁹

Gazeteler seçim sonuçlarını günün şartlarına göre verdiler. Mesela seçim sonuçlarının netleşmeye başladığı gün 15 Mayıs sabahı Ulus gazetesi Altan Öymen'in yorumuyla devlet Radyosu gibi bir "geçiş günü" haberciliği yapmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi yandaşı okurları gerçeğe alıştırmak manevrası içindeydi. Başlığı şöyleydi: "*Seçimler bütün yurttaki sükûnetle sona erdi. Bazı illerde iştirak nispeti çok yüksek oldu. Kati neticelerin bugün alınması muhtemel.*" (Bkz. Ek 54)

DP Organı Zafer, teknik zorluklar yüzünden erken basıldığı için ihtiyatlı bir manşet atmıştı. Sonucu kendi adına uygun olarak "Zafer" diye niteliyor, ama –ne olur ne olmaz diye- buna bir "yolunda" lafı ekliyordu. Şöyle; "DP Zafer Yolunda"³⁰ Dönemin Vatan gazetesi genç muhabirlerinden Cüneyt Arcayürek ise anılarında Ulus'taki matem havasını şöyle anlatıyordu: "Gittim. Ulus alanındaki CHP Genel Merkezi'nin kapısı duvar. İçerde tek ampul yanmıyor. Daha sonra Ulus gazetesi Yazı İşleri Müdürü Münir Berik ile görüştüğümde sonra şu yorumu yapmıştı: "Durum anlaşılmıştı. Parti, sonucu çok erken görmüş, kapıyı kapatıp gitmişti. Ulus ne yapacağını henüz bilmiyordu.

16 Mayıs sabahı ise ikisinin de tavrı kesinleşecekti. Zafer, "Zafer Yolu" yerine "Zafer" kelimesini kullanırken Ulus, partisinin yenilgisini itiraf edecekti. Şöyle; "Milletimizin verdiği karar Pazar günü ki seçimde tecelli etti. Cumhuriyet Halk Partisi meclis içinde ve dışında tam bir muhalefet ve tenkit partisi olarak vazifesine devam edecektir." (Bkz. Ek 55)

²⁹ Ş. S. Aydemir, a.g.e., s.492

³⁰ Zafer Gazetesi, (15 Mayıs 1950)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin kazandığı iller, o zaman 63 ili olan Türkiye'nin 8 ilinden ibaretti. Karadeniz'de Sinop, Ordu, Trabzon; Doğu'da Kars, Van Erzincan, Malatya; İç Anadolu'da Tokat.

Bunlardan Trabzon ve Ordu'da DP'liler liste delmişler, onlarda birkaç milletvekili çıkarmışlardır. Kırşehir'de oylar dağılmış, üç milletvekilliğinden birini Cumhuriyet Halk Partisi, birini DP çıkarmıştı. Birini de başka hiçbir ilde milletvekili çıkaramayan Millet Partisinin en popüler politikacısı Osman Bölükbaşı kazanmıştır.

Partinin geçen meclisteki ağır toplarından yeni meclise girebilenler Cumhuriyet Halk Partisi'nin son iki başkanı Şemsettin Günaltay ve Hasan Saka başbakan yardımcısı Faik Ahmet Barutçu ve Ulus başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'dan ibaretti. Günaltay Erzincan'dan, Saka ve Barutçu Trabzon'dan, Yalçın Kars'tan kazanmıştı.

Öteki ağır topların hepsi kaybetmişti. Günaltay hükümetin tüm bakanları: Nihat Erim, Cavit Oral, Emin Erişirgil... İlk haberlerin aksine Vedat Dicleli... Hepsi... Ayrıca başta Genel Başkan Vekili Hilmi Uran olmak üzere tüm parti yöneticileri.

Cumhuriyet Halk Partisi en fazla Malatya ilinde 11 milletvekili çıkarmıştır. Malatya ilinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin çıkardığı milletvekili sayısının fazla olması İnönü'den kaynaklanmaktadır.(Ek 56) Yine Cumhuriyet Halk Partisi Kars'ta 10, Trabzon'da 9

Hatay'da 6, Erzincan ve Sinop'ta 5, Mardin'de 3, Bingöl Bitlis, Ordu ve Van'da 2, Hakkâri, Kastamonu Kırşehir, Kütahya, Tokat ve Yozgat'ta 1 milletvekili çıkarabilmiştir.

DP İstanbul'da, Ankara'da 18, İzmir'de 17, Konya'da 16, Balıkesir'de 13, Bursa, Manisa, Sivas'ta 12, Kocaeli'nde 11, Erzurum, Samsun ve Zonguldak'ta

19 Afyon, Kastamonu, Kayseri, Kütahya illerinde 9, Çanakkale, Çorum, Denizli, Giresun, Niğde, Tokat illerinde 8, Antalya, Aydın, Bolu, Diyarbakır, Gaziantep, İçel ve Urfa'da 7, Gümüşhane, Kahramanmaraş, Muğla, Ordu, Rize, Yozgat'ta 6, Artvin, Çankırı, Edirne, Elazığ, Isparta, Kırklareli, Tekirdağ'da 5, Amasya, Bilecik, Siirt illerinde 4, Ağrı, Burdur, Mardin, Trabzon'da 3, Kırşehir, Muş ve Tunceli'de 2, Van ilinde ise sadece 1 milletvekili çıkarabilmiştir. MP sadece Kırşehir ilinden bir milletvekili çıkarmıştır.

E- EKSERİYET USULÜ

Oy oranlarını değerlendirecek olursak DP yaklaşık % 54 oyla, meclisteki sandalyelerin % 84'ünü elde ediyor. Cumhuriyet Halk Partisi ise % 40'a yaklaşan oyuyla Meclis'te %14'lük bir küçük azınlık haline gelmiştir. Oy oranıyla meclisteki sandalye sayısı arasındaki bu büyük fark, 1950 seçimindeki yeni bölgesel çoğunluk sisteminin neden olduğu bir adaletsizlikti. Bu sistemle ülke illerinin çoğunda az farkla da olsa birinci parti olmayı başaran parti genelde o ilin tüm milletvekillerini çıkarıyordu. Bunun sonucunda Meclis'te gerçek gücünün çok üstünde bir temsil olanağı sağlıyordu. İkinci partiye ise, gerçek gücünün çok altında bir temsil oranı kalıyordu.

Eğer nispi temsil sistemi kabul edilseydi Cumhuriyet Halk Partisi yeni mecliste daha fazla milletvekili çıkarabilecekti. Çünkü nispi temsil sistemi; her partiye elde ettiği oyla orantılı üyelik kazandırmayı amaçlayan böylece de seçimlerin verdiği bütün oyları değerlendirmeye yönelik sistemdir. Çoğunluk (ekseriyet) sisteminde; verilen oyların çoğunluğunu elde eden siyasi parti ya da aday, o seçim bölgesinde seçimleri kazanmış olur.

Örneğin; bir seçim bölgesinde dört parti katılsa ve o bölgeden beş milletvekili katılacak olsa, oyların en çoğunu elde eden partinin bütün milletvekilleri kazanmış sayılır. Diğer partilerin almış olduğu oylar bu partilere hiçbir şey kazandırmaz.

Çoğunluk sistemi neticesinde Cumhuriyet Halk Partisi’den bir milyon daha fazla oy alan DP, 408 milletvekili gibi bir ezici ekseriyete ulaşmıştır. Eğer nispi temsil sistemi uygulansaydı Cumhuriyet Halk Partisi’nin milletvekili sayısı 69 değil 190, DP’nin ise 150 dolaylarında olacaktı.

F- CHP’NİN SEÇİMİ KAYBETMESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Cumhuriyet Halk Partisi köklü tarihe sahip bir partiydi. Çok partili siyasi yaşamı başarıyla kurmuş ve son dönemlerde halkın bazı ruhsal özlemlerini ve maddi gereksinimlerini karşılamaya da başlamışlardı. Ayrıca DP’nin parti programıyla kendi programları arasında pek fark yoktu. Cumhuriyet Halk Partisi, yeniden seçilirse altı ilkeyi anayasadan çıkarmaya istekliydi ve DP’lilerle ve Millet Partisi ile rekabet etmek için özel sektörü ve dincileri yarıştıracak her şeyi yapıyordu. Tüm bu özelliklerin tek parti zihniyetinde seçmenlerin yukarıdan bağışlanan reformlara minnet duyacağını ve bunlara eşlik eden baskıları unutturacağı görünüşünü yansıtıyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi özellikle son dönemlerde önemli bir farkla kazanacak kadar iş başarmış olduklarından emindi. Zaferden o kadar eminlerdi ki; DP’lilere yeni mecliste milletvekili önerecek kadar ileri gittiler.³¹ İşte bu güven belki de Cumhuriyet Halk Partisi’nin en büyük hatası olmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçimleri kaybetmesinde hataların payı olduğu gibi DP’nin izlemiş olduğu politika ve sistemli çalışmaların da payı vardır.

Çok genel olarak Cumhuriyet Halk Partisi’nin seçimi kaybetme nedenlerini değerlendirecek olursak: Halk Partisi iktidarının tek parti anlayışı ile yapmış olduğu çeşitli baskılar olması halkı olumsuz etkilemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin halktan uzak kalmasına (gerçi bu son seçimlerde seçmenle yakından temas etmişse de bu izler kolay silinmemiştir) karşın DP’nin sistemli hareketle köylere kadar teşkilatını taşıyıp halkın istekleri, acılarıyla kucaklaşarak manevi

³¹ F. Ahmad, a.g.e., s.44

teşkilatını da tamamlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yeni yüzlere yer verme politikasını sınırlı bir şekilde uygulaması, DP'nin ise yepyeni insanlardan teşkil olması halkın ilgisini çekmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi aldığı adayları çok sıkı süzgeçten geçiriyor, okula öğrenci alır gibi seçiyordu. Bu yüzden adayları yeni olsa da eski bürokrasi izleniminden kurtulamamalarına yol açıyordu Halk Partisi hükümetlerinin uzun zaman süren keyfi idareleri, hata ve gaflet dolu icraatları halkı bunaltmıştı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendine çok güvenmesi, milleti benimsemeyişi, millete tepeden bakması bu yüzden halka inememesi, halkı kucaklayamayışı halkın partiden soğumasını hızlandırmıştır. Demokrat Parti üyelerinin gece- gündüz, yaz- kış durmadan halkla temas halinde olmaları, en uzak yere kadar koşmaları halkı çok etkilemiştir. Demokrat Parti'nin hürriyet ve demokrasiyi hedef alan politikaları ve bu yoldan mücadeleleri heyecan uyandırmıştır. DP'nin halk diliyle iktidarı devralırsa neler yapacağını, nasıl çalışacağını halka açıkça göstererek milletin güvenini kazanmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin katı devletçilik anlayışına göre Demokratların liberal bir tutum benimsemeleri halkın içini ısıtmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yıllarca iktidarda bulunması partinin yıpranmasına sebep oldu. Bu partinin gerçekleştirdiği reformlara tepki duyanlar, çıkarı zedelenen bazı kesimler, partinin bir siyasi nüfus aracı olarak kullanılmasından rahatsız olan halk kitleleri partiye cephe almışlardır. Çok partili hayata geçildikten sonra bile hala bu partiyi oluşturan bürokrasi kesiminin tek parti zihniyetini devam ettirmeleri hataları çoğaltmıştır. DP'nin liderlerinin özellikle Bayar'ın kişiliği, halk tarafından tanınması; basın ve aydın kesiminin sürekli DP'ye destek vermesi ayrıca puan kazandırmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin işçilere grev hakkı ve sendikal haklar konusunda taviz vermemesi, DP'nin ise bu hakları desteklemesi sonuçları da etkileyen sebeplerden biridir. Ayrıca Cumhuriyet Halk Partisi'nin tavizler politikasıyla İmam hatip

Kurslarının açılması, okullara Din derslerinin konulması, İlahiyat Fakültelerinin tekke ve türbelerin açılması gibi gelişmeler ise Atatürkçü çevreleri rahatsız etmiş ve bu partiye muhalif olmuşlardır. İktidarın 1946 seçimlerinde yaptığı bazı yolsuzluk ve baskılar halk tarafından tepkiye yol açmıştır. Buna karşın DP'nin iktidar ile cesurca verdiği mücadele ile iktidarın tavizler vermesi DP'nin kamuoyundaki konumunu güçlendirmiştir. Tüm bu umu mi sebepler neticesinde CHP seçimi kaybetmiştir.

G- 1946 VE 1950 GENEL SEÇİMLERİNİ MUKAYESESİ

İsmet İnönü, 1945 yılından itibaren çok partili hayata geçiş için gerekli çalışmaları yapmış ve siyasal partilerin kurulması sürecini başlatmıştır.³² 1946 seçimlerinde 31 Mayıs'ta hazırlanan seçim yasası tasarısı da meclise sunulmuştur. Bunda milletvekili seçimlerinin “açık oy”, “gizli sayım” yöntemi ile yapılması ön görülmüştür. DP buna karşı çıktı ve seçim güvenliğinin yargı tarafından sağlanması ve çoğunluk sisteminin yerine orantılı (nispi) temsil sisteminin uygulanmasını istemişlerdir. 1946 seçimlerinin en önemli özelliği Kanun-i Esasi'den başlayarak Türkiye'de uygulanmakta olan iki dereceli seçin sisteminin sona ermesidir. Nitekim 26 Mayıs 1946'da yapılan Belediye seçimleri Türk Demokrasi tarihinde tek dereceli olarak yapılan ilk seçimdir ve seçimi Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştır.

1946- 1950 yılı seçimleri karşılaştırılırsa 1950 seçimlerinin daha demokratik bir yapıda olduğunu görürüz. Zaten 21 Temmuz 1946'da yapılan seçimler 1947'de yapılması gerekirken Cumhuriyet Halk Partisi tarafında erkene alınarak yapılmıştır. Ayrıca DP aleyhine bir takım usulsüzlükler ve baskılar yapıldığı görülmüştür. Fakat 14 Mayıs 1950 seçimlerinde seçimle ilgili tüm önlemler kabul edilen seçim kanunu ile sağlanmıştır (Bkz Ek A). Seçim kanunu

³² Ünal Oğuz, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, İstanbul 1944, s.127

incelendiği zaman görülüyor ki 1950 seçimleri önce yapılan diğer seçimlere nazaran daha sistemlidir. Seçimde herkesin görevi yetkisi kanunla belirtilmiş, aykırı hareket edenlerle ilgili cezalar bildirilmiştir. Tabii bunun esas nedenlerinden biri 1946 seçimlerinin acele olarak yapılmasıydı. Her şeye rağmen 1946 seçimleri Türk milletinin kendi mukadderatını tayin etmesi ve serbest, heyecanlı bir seçimin ilk defa yapılması bakımından önemlidir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçimlerde kullandığı pusula beyaz kâğıt üzerinde başında altı ok bulunan; DP'nin yine beyaz kâğıt üzerinde başında DP harfleri bulunan ve Millet Partisi hiçbir işareti bulunmayan beyaz kâğıt üzerine basılmış, yine Milli Kalkınma Partisi de yine beyaz kâğıt üzerine büyük harflerle MKP harfleri ve arı resmi ile 1945 tarihini taşıyan pusulalardır.

1950 seçimlerinin en önemli eksik yönü nispi seçim sistemine göre yapılmasıdır. 1950 seçimleri tek dereceli çoğunluk sistemine göre yapılmıştır. Buna rağmen seçmenin iradesinin oyunu, tercihini sandığa yansıttığı ilk seçimdir. 1946 seçimlerinde seçmen listeleri yargı denetiminde hazırlanmıyor, yörenin mülki amirlerince oluşturulan komisyonlar, muhtarlar bu işi yapıyorlardı. Böylece atılan oyların sandık kurulunca denetimi sağlanıyordu. Seçim yasasının en sakıncalı yanı tasnif, yani ayırma sisteminin gizli, memurlardan oluşan sandık kurulu ve üst komisyonlarca yapılmasıdır. Bu yüzden 1946 seçimleri yurt genelinde çeşitli baskıların ve hilelerin yaşama geçirildiği seçimler olarak tarihe geçirilmiştir.

1950 seçimlerinde ise gizli oy ve açık tasnif ilkesi ilk defa uygulanarak günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca 1950 seçim yasasının diğer önemli özelliği de yargı denetiminin sağlanmasıdır. Bunun için istisnai durumlar dışında seçimler sakın geçmiştir.

1950 seçimlerinin diğer bir farkı ise partililere devlet radyosundan propaganda konuşması yapma olanağını eşit bir biçimde sağlamasıdır. Bundan

önceki seçimlerde sadece iktidar partisi bundan faydalanıyordu.16 Şubat 1950’de kabul edilen 5545 sayılı kanunla bu imkân sağlanmıştır. Partiler radyolar eşit zamanda konuşma hakkı, halka şikâyet ve itiraz olanakları sağlanmıştır.³³ Radyo seçimlerde o dönemin en etkili kitle iletişimi aracı olması açısından önemlidir.³⁴

1950 seçimlerinin en önemli özelliklerinden biriside siyasi katılımın fazla olmasıdır.1946 seçimlerinde seçme hakkına sahip olanların % 56.61’i seçime katılırken 1950 seçimlerinde bu oran %88.88’e çıkmıştır.

1950 seçimlerinin sonuçları aslında Cumhuriyet Halk Partisi’nin uğradığı hezimetle artık onu bir uyanışa çağırıyordu. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi teşkilatında bir uyanış ve toparlanış belirtileri ortaya çıkmıştır. Mesela parti genel sekreterliği seçiminde Şef’in aday gösterdiği Nihat Erim’in yerine Kasım Gülek’in seçilmesi bunun ilk işaretiydi.³⁵ Ancak 29 Haziran 1950’de başlayan Cumhuriyet Halk Partisi 8. kongresinde alınan kararlar yinede Cumhuriyet Halk Partisi içinde yeni kavgalara engel olamadı. Kasım Gülek, muhalefeti ile iktidara karşı en güçlü, en popüler kişi olacaksa da Cumhuriyet Halk Partisi Mecliste yok gibidir.³⁶

³³ Ulus Gazetesi, (19 Mayıs 1950)

³⁴ T. Çavdar, a.g.e., s.17

³⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara 1968, s.190

³⁶ Hikmet Bila, *Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul 2002, s.195

SONUÇ

Türkiye’de 1946–50 yılları arasında çok partili hayata geçiş için verilen mücadele, cumhuriyetin dayandığı ideolojinin yeniden yorumlanması ve günümüz parti sisteminin kurulması sonucunu doğurmuştur.

1946–50 yılları arasındaki siyasi mücadelenin ana hedeflerine baktığımızda ilk önemli hedefin yıllardır süre gelen tek parti idaresinin yürütülmesini kolaylaştıran siyasi vasıtaları tesirsiz hale getirmek olduğunu görüyoruz. İkinci olarak, çok partili hayatın vazgeçilmezi olan muhalefet partilerinin kurulmasını ve halkın serbestçe istediği partiyi seçebilmesini sağlayan bir sistemi kurmak. İşte bu hedefler doğrultusunda dış ilişkilerin de etkisiyle başlayan liberilizasyon hareketlerinin katkısı muhalefete tek parti idaresini zorlayacak bir baskı gücü getirmişti. Bu baskının sonucu olsa da esas itibariyle mecliste ezici çoğunluğu bulunan CHP kendi eliyle iktidarın tekeline sağlayan kanunları değiştirmek zorunda kalmıştır.(1) (Başta matbuat kanunu olmak üzere, Polis vazife ve salahiyet kanunu, Cemiyetler kanunu, İskân kanunu ve Seçim kanunu gibi)

CHP’nin değişiklikleri sadece bu kanunlar ile sınırlı değildi. Konumuzun başından beri dikkatle takip edilecek olursa 1946–50 döneminin CHP’nin her bakımdan önemli değişiklikler yaşadığı bir dönem olduğu görülecektir. Öyle ki temel ideolojilerde önemli derecede değişiklikler olmuştur.

1945’den sonra ki liberilizasyon milliyetçiliğin fikir muhtevasında bazı değişiklere yol açtı. Çünkü materyalist ve din aleyhtarı bir milliyetçiliğin Marksist ideolojiye karşı koyamadığı düşünülmüştür. Üstelik bu, dinde yapılması düşünülen liberilizasyon siyaseti ile de bağdaşmıyordu. Yeni milliyetçilik anlayışının öncüsü Hamdullah Suphi Tanrıöver’e göre, milli kuvvetin kaynağı tarihte, özellikle Osmanlı İmparatorluğu tarihindeydi. Müslümanlık Türk

toplumlarının ruhunda yaşadığı için milliyetçiliğin tarih ve dine dayandırılmasını istiyordu.

Cumhuriyet Halk Partisinin 1947’de toplanan kurultayı parti programında yer alan milliyetçilik kavramının tarifini değiştirmiştir. Buna göre ırkçılık ve sosyalizmden ayırmak için, siyasi milliyetçilik yerine dil ortak kültür ve tarihe dayanan milliyetçilik kavramı konmuştur. Arkasından uygulamalarda eskiden yapılan bazı sınırlayıcı tedbirler yavaş yavaş kaldırılmıştır. Mesela,seyahat formaliteleri hafifletildiği gibi mültecilere ve Rum mübadillere akrabalarını ziyaret için Türkiye’ye girme hakkı tanındı ve masonlara loncalarını yeniden açma müsaadesi verildi.

1946’da başlayan siyasi mücadelenin getirdiği en önemli sonuçlardan biri de laiklik anlayışında olmuştur. Demokrasi alanındaki tartışmalar dini de tartışma alanına sokmuştur. Siyasi hürriyetin genişlemesi laikliğin yeniden yorumlanmasına yol açmıştır. Laikliğin kurucusu Cumhuriyet Halk Partisi uzun tereddütlerden sonra İslamiyet’in eğitimle ilgili yanlarını belirtip din hürriyetini müzakere ve kabul etmiştir.

Din konusunda ki liberilizasyona dair en önemli kanunlar 1949’da Şemseddin Günaltay’ın başbakanlığı döneminde meclisten geçmiştir, Ankara da bir de İlahiyat fakültesi kurulmuştur.(Bkz Sayfa s:92)Din dersleri başlangıçta ihtiyari iken sonra yalnız Müslüman çocukları için mecburi olmuştur. Dini eserler daha serbest basılmaya başlanmış; 1925de kapatılmış olan padişahların türbeleri halka açılmış ve Osmanlı hanedanı mensuplarıyla, yani halife ailesinden biriyle evlenmiş olup da şimdi boşanmış veya eşleri ölmüş olanların, bakanlar kurulu kararıyla yurda girmelerine izin verilmiştir.

Türkiye’de çok partili sistemin kurulması, laikliğinde daha serbest bir şekilde yorumlanmasına yol açmıştır. Bu serbesti ile din eğitimi ve ibadete daha

geniş bir alan verilmiştir. Fakat bunun devlet müesseselerine tesiri geniş ölçüde olmamıştır. Din alanındaki bu serbesti gelişmeler de demokrasi gelişmesinin tabii bir sonucu olmuştur.

Tek parti döneminin en önemli özelliklerinden biri de Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisini millet ve devletle bir tutan bir hükümet, her şeye muktedir bir teşekkül haline geliştirdi (bkz. s:10). Öyle ki halk için hükümet teorisi, yerini hükümet için halk prensibine bırakmıştı. 1946'dan başlayan liberilizasyon artık her şeye muktedir devlet kavramının fert yararına değiştirilmesi yolunda önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. İktisadi alanda devletin işlevlerinin sırlandırılması bunlardan birisidir. Memlekette genel eğilimi temsil eden liberalizm taraftarları, ilk büyük zaferlerini üniversitelere muhtariyet tanıyan kanunun kabulü ile kazanmışlardır.(bkz. s:91)

1947'den sonra özellikle Amerika'nın Türkiye üzerindeki siyasi nüfuzunun artması, fert ve millet hürriyetlerinin gerçekleştirilmesi yönünde isteklerinin de etkisiyle Cumhuriyet Halk Partisinin devletçilik anlayışında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Halk Partililere göre savaş şartlarının getirdiği bazı tahditler sona erdiğine göre devletçilik yeni duruma intibak ettirilebilirdi. Tarihi şartların ve memleketin acil ihtiyaçlarının bir sonucu olan devletçilik görüşü memleketin yeni ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde ayarlanmalıydı. Bunun için 1947'de toplanan halk partisi kurultayı parti programında yer alan devletçilik ilkesini müzakere ederek bu prensibin uygulanma alanını özel teşebbüs ve özel sermaye lehine daraltmak kararını vermiştir. Bu karara göre devletin ekonomik sorumlulukları teker teker tespit edildi. Devlet ağır endüstriyi, madenleri, elektrik santrallerini işletmeye; milli savunma ve ulaştırma işlerini görmeye devam edecek, bunların dışında kalanları ise fertlere bırakacaktı. Kamu menfaatinin gerektirdiği bazı teşebbüslere girişmek

için özel sermayenin yetersiz kaldığı hallerde ve özel sermayenin kar getiremeyeceği işlerde devletin ekonomiye müdahale edebileceği tezi Cumhuriyet Halk Partisi tarafından belirlenmiştir.

Türkiye’de devletçilik belli bir doktrine göre değil, memleketin sosyal ve ekonomik şartlarının zorunlu kıldığı bir sistem olarak ortaya çıkmış ve daha ziyade bu şartlara uygun bir şekilde gelişmiştir. Türkiye’nin ekonomik gelişmesindeki en önemli engel, sermaye yetersizliği ve yatırımı teşvik edici bir ortamın bulunmayışıdır. Ayrıca özel teşebbüsün ilkel, sadece kar amacı güden, halkın menfaatini zerre kadar gözetmeyen düşüncesidir. Ülkemiz ekonomik bakımdan hızla gelişmek zorundadır. Ama hala nüfusu için yüksek bir hayat standardı sağlayacak ekonomik bir gelişme safhasında değildir. Bunun için siyasi menfaatleri veya oy kaygısı amacı ile açılan fabrikaların yerini gerçekçi, üretimi teşvik eden bürokrasinin alması yerinde olur kanaatindeyim.

Cumhuriyet Halk Partisindeki değişikliklerin en önemli sonuçlarından biriside halkçılık anlayışında olmuştur. Bu ilkeye göre millet sosyal sınıflardan değil çeşitli meslek gruplarına mensup olan fertlerden meydana gelmiştir. İşte bu düşünce ile çok partili sistemde reddedilmekte idi. Çünkü halk partililere göre birbirinden farklılaşmış sosyal sınıflar ülkemizde mevcut değildi. Fakat 1945’den itibaren kurulan siyasi partiler halkçılık ilkesinin de değişikliğe uğradığını göstermiştir.10 Mayıs 1946’da toplanan Cumhuriyet Halk Partisi olağanüstü kurultayı siyasi partilerin ve sınıf menfaatini esas tutan derneklerin kurulmasına müsaade eden bir karar almış; ekonomik menfaat ve fikir ayrılıklarını çok partili hayatın temeli olarak kabul etmiştir. İşte bunun sonucunda siyasi partilerin ve sendikaların kurulmasını yasaklayan cemiyetler kanununda değişikliğe gidilmiştir. Halk Partisi 20 Şubat 1947’de devletlerarası taahhüdünü yerine getirmek için ivedilikle 2018 sayılı sendikalar kanununu çıkarmıştır. Cumhuriyet Halk

Partisinin bu çalışması bile parti anlayışındaki değişiklikleri tek başına göstermeye yeterlidir.

1945’de başlayan çok partili hayat mücadelesinde batı ülkeleri örnek alınarak çok partili parlamenter bir demokrasinin kurulması hedefleniyordu. Sebebi ne olursa olsun, rejimi liberalleştirmek ve muhalefet partilerine müsaade etmek kararını veren Cumhuriyet Halk Partisidir. Tamamlanamamış da olsa çok partili hayatın bir dereceye kadar kurulmuş olması Halk Parti ile Demokrat Partinin ve Millet Partisinin ortak faaliyetlerinin eseridir.

Aslında ikinci bir partini kurulmasını teşvik eden Cumhuriyet Halk Partisi hemen bir iktidar yarışına girilmesine hazırlıksızdı. Demokrat Partinin ise kısa zamanda gelişmesi Cumhuriyet Halk Partisini endişeye düşürmüştür. Demokrat Partinin daha fazla kuvvetlenmesine göz yumulmasının doğru olup olmayacağı düşünülmeye başlanmış; hatta 1947’de Recep Peker’in Başbakanlığı sırasında bir ara Halk Partisi kışkırtıcı dini propaganda yaptığı iddiası ile Demokrat Partiyi kapatır gibi olmuştur. Bunun gerçekleşmemesi CHP, ülkemiz ve demokrasi adına başarılı bir adım olmuştur. Demokrat parti ise vatandaşa olan inançları ferdi düşüncelere değer vermeleri ile büyük vatandaş kitlelerinin desteğini kazanmış ve hızla büyümeye devam etmiştir.

Bu dönemde halkın bu yeni duruma karşı tepkisi beklenenden daha fazla olmuştur. Öyle ki halk kitlelerini hevesle politikaya katılması tartışılan davaları anlaması ve nihayet inatla demokratik bir sistem istemesi, 1946–50 arasındaki siyasi gelişmelerin rotasını çizmiştir.

Vatandaşların hükümeti tenkit etmek hakkını Cumhuriyet Halk Partisi kendi isteği ile kabul etmiş ve bu hakkın demokrasinin temel şartını teşkil ettiğini zamanla anlamış; normalin sınırlarını aşan tenkide müsamaha göstererek muhalefetin isteklerine boyun eğmiştir. Tabii ki bu dönemin siyasi çizgisinde dış

dünyanın özellikle Amerikanın derin etkileri olmuştur. Özellikle Amerikanın askeri ve ekonomik yardımları hükümetin siyasi sistemi demokratikleştirme yolundaki çabalarında dolayısıyla amil olmuş; fakat rejimin liberalleştirilmesi için doğrudan hiçbir baskı yapılmamıştır.

Fakat şu bir gerçek ki, eskiden ayrı vagonlarda seyahat eden, özel bir takım vesileler dışında halk içinde görülmeyen, halktan tamamen tecrit edilmiş olan hükümet adamları ve yüksek devlet memurları doğrudan doğruya vatandaşlarla konuşmaya, ilk önceleri herkesin içinde sorulan sorulara kızmakla beraber onları cevaplandırmaya başladılar. (*Mesela Yalova’da Hasan Saka böyle davranmıştır. Cumhuriyet, 3 Ağustos 1948)

Sonuç olarak günümüz Türkiye’sine baktığımızda geçmişe nazaran demokratikleşme açısından büyük eksikler olmasına rağmen önemli bir aşamaya gelindiği de aşîkârdır. Bu ise, kaba kuvvete dayanan hükümet fikri yerine halkın oyuna dayanan hükümet fikrini getiren çok parti sisteminin sonucudur. Geline bu aşamaya rağmen ülkemizde hala sorunlar yaşanmaktadır. Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı bu sorunların, ancak düşüncenin serbestçe ve hiçbir kısıtlamaya maruz kalmadan gelişebileceği bir ortamın sağlanması ile çözülebileceğine inanmaktayım. Sosyal meselelerimizin çözümü ancak geniş ve sistematik bir sosyal düzenlemeyle olabilir. Bu geniş sosyal düzenlemenin temelinde ise, halkın içten gelen gittikçe şiddetlenen kültür, hürriyet ve ilerleme hasreti, tek kelimeyle ve en geniş anlamı ile demokrasi yatmaktadır.

EKLER

BİBLİYOGRAFYA

GAZETELER

- Ulus Gazetesi, (4 Ocak 1943)
- Ulus Gazetesi, (21 Ocak 1943)
- Ulus Gazetesi, (30 Mayıs 1945)
- Ulus Gazetesi, (26 Nisan 1946)
- Ulus Gazetesi, (12 Mayıs 1946)
- Ulus Gazetesi, (15 Mayıs 1946)
- Ulus Gazetesi, (24 Mayıs 1946)
- Ulus Gazetesi, (6 Ağustos 1946)
- Ulus Gazetesi, (15 Ağustos 1946)
- Ulus Gazetesi, (27 Ocak 1948)
- Ulus Gazetesi, (28 Haziran 1949)
- Ulus Gazetesi, (17 Ekim 1949)
- Ulus Gazetesi, (7 Aralık 1949)
- Ulus Gazetesi, (6 Mart 1950)
- Ulus Gazetesi, (26 Mart 1950)
- Ulus Gazetesi, (28 Mart 1950)
- Ulus Gazetesi, (11 Nisan 1950)
- Ulus Gazetesi, (5 Mayıs 1950)
- Ulus Gazetesi, (7 Mayıs 1950)
- Ulus Gazetesi, (19 Mayıs 1950)
- Cumhuriyet Gazetesi, (14 Nisan 1946)
- Cumhuriyet Gazetesi, (25 Nisan 1946)
- Cumhuriyet Gazetesi, (26 Nisan 1946)
- Cumhuriyet Gazetesi, (6 Ağustos 1946)
- Cumhuriyet Gazetesi, (15 Ağustos 1946)

Cumhuriyet Gazetesi, (14 Eylül 1946)
 Cumhuriyet Gazetesi, (24 Şubat 1947)
 Cumhuriyet Gazetesi, (25 Şubat 1947)
 Cumhuriyet Gazetesi, (27 Ocak 1948)
 Cumhuriyet Gazetesi, (18 Ekim 1948)
 Cumhuriyet Gazetesi, (14 Mayıs 1949)
 Cumhuriyet Gazetesi, (20 Nisan 1950)
 Cumhuriyet Gazetesi, (25 Nisan 1950)
 Cumhuriyet Gazetesi, (26 Nisan 1950)
 Vatan Gazetesi, (19 Temmuz 1946)
 Vatan Gazetesi, (15 Ağustos 1946)
 Vatan Gazetesi, (14 Eylül 1946)
 Vatan Gazetesi, (9 Şubat 1947)
 Vatan Gazetesi, (4 Eylül 1949)
 Vatan Gazetesi, (25 Mart 1950)
 Zafer Gazetesi, (2 Mart 1950)
 Tasvir Gazetesi, (23 Nisan 1946)

TBMM ZABIT CERİDELERİ

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Toplantı 1, C. 8, 17.04.1940
 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 7, Toplantı 3, C.24, 10.06.1940
 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 1, C. 4, 20.02.1947
 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 3, C.20, 02.06.1949
 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 4, C.21, 01.11.1949
 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 4, C.24, 16.02.1950
 TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 8, Toplantı 4, C 23, 30.01.1950
 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, Toplantı 1, C. 8, 17.04.1940

ARAŞTIRMA ESERLERİ VE MAKALELER:

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1950*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul 1986

AKAR, Rıdvan, *Varlık Vergisi*, İstanbul 1992

ARAYICI, Ali, *Kemalist Dönem Türkiye'sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri*, Ankara 2002

ARCAYÜREK, Cüneyt, *Demokrasinin İlk Yılları (1947–1951)*, Ankara 1983

ATAY, Falih Rıfkı, “Demokrat Partinin Beyannamesine Dair” *Ulus*, (12 Temmuz 1946)

ATAY, Falih Rıfkı, “Milli Birliği Bile Bile Yıkamak İstiyorlar”, *Ulus*, (5 Temmuz 1946)

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam II*, İstanbul 1979

Ayın Tarihi, Sayı:133 (Mayıs 1945)

Ayın Tarihi, Sayı:161 (Nisan 1947)

Ayın Tarihi, Sayı:198 (Mayıs 1950)

BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar(1939–1954)*, İstanbul 1977

BAŞGİL, Ali Fuat, *Din ve Laiklik*, İstanbul 1991

BAYAR, Celal, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1883–1896)*, (Derleyen: Özel Şahingiray), İstanbul 1999

BAYDAR, Ertuğrul, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara 1978

BAYKAL, Bekir Sıtkı, “93 Meşrutiyeti” *Belleten*, (1942), VI, s.63 vd.

BİLA, Hikmet, *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*, İstanbul 2002

BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara 1982

BOZKURT, Celal, *Siyaset Tarihimizde Cumhuriyet Halk Partisi, Dünü, Bugünü, İdeolojisi*, (Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme) I, Ankara 1965

BURÇAK, Rıfıkı Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş(1945- 1950)*, İstanbul 1979

BURÇAK, Rıfıkı Salim, *Türkiye’de Milli İradenin Zaferi*, Ankara 1994

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğinin Parti Örgütüne Genelgesi, C8,
Cumhuriyet Halk Partisi İntihap Yoklama Talimatnamesi, Hâkimiyeti Milliye
Matbaası, Ankara 1933

Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931

Cumhuriyet Halk Partisi Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1943

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, *Anılarım*, İstanbul 1990

ÇAVDAR, Tevfik, *Cumhuriyet Halk Partisi(1923–1950)*, İstanbul 1995

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839–1950)*, Ankara 1995

DEMİREL, Ahmet, Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup, İstanbul 1994

DUMAN, Sabit, “Almanya’nın 2. Dünya Savaşında Yunanistan’ı İşgali”,
Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, (Ankara 2005)

DUMAN, Sabit, “2.Dünya Savaşı Türk Dış Politikası”, *Yeni Türkiye, Türkoloji ve
Türk Tarihi Özel Sayısı II*, (Ankara 2002)

EROĞLU, Cem, *DP’nin Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara 1970

GİRİTLİOĞLU, Fahir, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi’nin
Mevkii*, Ankara 1965

GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş, (1946- 1950)*, İstanbul 1982

GÖNLÜBOL, Mehmet, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919–1995)*, Ankara 1993

GÜRKAN, Ahmet, *Cumhuriyet, Meclis, Hükümetler, Başkanlar(1919 – 1973)*,
Ankara 1973

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Ankara 1968

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1996

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1938–1945)*, Ankara 1986

- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1970
- MAKAL, Ahmet, *Türkiye'de çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, İstanbul 2002
- NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, İstanbul 1979
- OĞUZ, Ünal, *Türkiye'de Demokrasinin Doğuşu, Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci*, İstanbul 1994
- ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul 1951
- ÖYMEN, Altan, *Değişim Yılları*, İstanbul 2004
- ÖZ, Esat, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım(1923–1945)*, Ankara 1992
- PEKÖZ, Mustafa, *Türkiye'de Sistem Partileri - 1 1923'ten 2004'e CHP'nin İdeolojik ve Politik Tarihi*, İstanbul 2004
- SERTEL, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, İstanbul 2000
- T.C. Hükümet programlarında kültür politikası, T.C. Kültür Bakanlığı, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara 1990
- TEZİÇ, Erdoğan, *1923- 38 Döneminde Siyasal Parti Programlarında Sosyal ve Ekonomik Görüşler, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul 1977
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara 2001
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Ankara 2001
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul 1970
- TUNAYA, Tarık Zafer, *“İkinci Meşrutiyetin Türk Siyasal Hayatındaki Yeri”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı*, (Ankara 1976)
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü (Yaşamı Dönemi ve Kişiliği)*, Ankara 2003
- URAN, Hilmi, *Hatıralarım*, Ankara 1959

UYAR, Hakkı, “Tarihe Nasıl Bakmalı? Türk Devrimi, İkinci Grup ve Hüseyin

Avni Ulaş Örneği”, *Toplumsal Tarih*, (Haziran 1995)

UYAR, Hakkı, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul 1999

YETKİN, Çetin, *Karşı Devrim (1945- 1990)*, İstanbul 2003

YÜCEKÖK, Ahmet, *Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamantonun*

Evrimi, Ankara 1983